

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK · STATISTIK · EKONOMI

NY FÖLJD UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

ÅRG. 58

1955

HÄFTE 5

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND

DISTRIBUTÖR: C. W. K. GLEERUP

Lösnummer av detta häfte kostar kr. 3:50

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

kommer att under år 1956 liksom hittills innehålla dels vetenskapliga uppsatser i statsvetenskap — »politik» i ordets äldre och mera omfattande bemärkelse —, statistik och ekonomi, dels en avdelning översikter och meddelanden, avsedd att hålla läsaren à jour med vad som händer och skrives å hithörande områden, dels slutligen mera ingående granskningar av utkommande statsvetenskaplig litteratur, framför allt svensk, men jämval annan nordisk samt utländsk. Tidskriften vill framträda som ett organ för vetenskaplig orientering och diskussion i de ämnen, vilka falla inom den angivna ramen.

Fahlbeckska stiftelsens kollegium utgöres av professorerna NILS STJERN-QUIST, E. FAHLBECK, C.-E. QUENSEL, J. ÅKERMAN, C. WELINDER, S. BOLIN, J. ROSEN och E. GJERSTAD.

Tidskriften utgives under medverkan av professorerna i statskunskap samt i statsrätt med folkrätt och förvaltningsrätt vid rikets universitet och högskolor. Redaktionen handhaves närmast av professor E. FAHLBECK, Lund, som redaktionssekreterare och ansvarig utgivare, samt professor C. A. HESSLER, Uppsala (litteraturavdelningen) och professor G. HECKSCHER, Stockholm (avdelningen »Översikter och meddelanden»).

Tidskriften utkommer, som hittills i 5 häften om året. Prenumerationspriset är 15 kr. pr. år vid prenumeration direkt hos Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund (postgiro nr 279565), samt 20 kr. pr. år vid beställning genom bokhandel. Studerande vid universitet och högskolor erhålla abonnemang till nedsatt pris genom anmälan till vederbörande lärare.

*Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes.

Lund i december 1955.

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL:

UPPSATSER:

JANSSON, JAN-MAGNUS, De politiska ideologierna som forskningsobjekt	345
HANSSON, BÖRJE, Fältbegreppet. En syntes av naturvetenskapliga och humanistiska traditioner inom sociologien	356

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN:

Tredje internationella statskunskapskongressen. Av GUNNAR HECKSCHER	378
Ett fall av skiljaktiga beslut. Av GUSTAF PETRÉN	379
Bestämmelserna om anmälan och registrering av karteller och monopol i de nordiska länderna. Av HELGÉ MALMSTRÖM	382
Konstitutionella och kommunala frågor vid 1955 års riksdag. Av ÖRJAN WETTERBERG	391

LITTERATURGRANSKNINGAR:

Erik Fahlbeck, Om förvärv och förlust av Sveriges krona jämte andra samhällsstudier. Anm. av FRITZ KAIJSER	400
R. T. McKenzie, British Political Parties. Anm. av OLLE NYMAN	407
International bibliography of political science. Anm. av GERT HORNWALL	414
Ellen Gülich †	416
Tidskriftsöversikt. Av SVEN-OLE LINDBERG	417

DE POLITISKA IDEOLOGIerna SOM FORSKNINGSOBJEKT

Av Professor JAN-MAGNUS JANSSON, Helsingfors

Rubriken påkallar först av allt ett terminologiskt påpekande. Liksom många andra termer, som förekommer inom samhällsvetenskapernas sfär, är ordet »ideologi» långt ifrån entydigt. Ibland får det en pejorativ anstrykning: med ideologi menar man något som har en prägel av förljugenhet, frasmakeri och bluff. Ibland åter begagnar man termen helt affektfritt, men reserverar den för föreställningar, som har karaktären av ett fast uppbyggt system. I mitt föredrag skall jag begagna termen ideologi i samma vidsträckta betydelse som vardagsspråkets »åskådning».

En politisk åskådning eller ideologi innefattar både sakliga föreställningar om den politiska verkligheten och känslomässiga värderingar; den bygger på en viss, verklig eller förment, kunskap om fakta men innesluter också ett element av praktisk handlingsberedskap. Den kan utbyggas till ett system, men hos flertalet människor existerar den snarast som en vag och föga genomtänkt attityd gentemot de politiska sammanhangen. Uppfattar man begreppet ideologi på detta sätt, finner man att intresset för utforskningen av ideologiska fenomen har en stark förankring i nordisk statsvetenskap. Om man genomgår den vetenskapliga produktion, som ledande forskare i Finland och Sverige har bakom sig, finner man nästan alltid ett eller ett par arbeten som ägnats denna gren av statsläran. Den aspekt som anläggs varierar visserligen betydligt: ibland är huvudvikten lagd vid begreppsanalysen, ibland vid idéernas historiska utveckling, ibland vid en enskild personlighets åskådning, ibland vid ideologins sociala och ekonomiska bakgrund. En iakttagelse, som man inte kan undertrycka, är att det rätt ofta är forskarens ungdoms-

Föreläsning vid installationen av den förste innehavaren av den svenskspråkiga professuren i allmän statslära vid Helsingfors universitet, den 2 febr. 1955.

arbeten, som är ägnade ideologiska frågor: senare har han övergått till andra ämnen. Det tyder på att intresset för idéer har en juvenil prägel, att det uppstår i den ålder då man vill bilda sig en världsåskådning och ger vika, när man uppgett hoppet om att kunna göra det. Emellertid finns det också andra, objektiva grunder för att intressera sig för idéforskning. Man må själv ställa sig kritisk till de olika politiska ideologierna, man må t. o. m. sluta i fullständig skepsis om möjligheten att överhuvud uppställa ett hållbart ideologiskt system, men man måste böja sig för det faktum, att idéerna spelar en förstaplansroll i det praktisk-politiska livet. De nordiska statsvetenskapsmännen har också, med något enstaka undantag, i sin forskning vinnlagt sig om att inte själva vara »ideologer», utan att endast objektivt analysera de existerande politiska ideologierna som fenomen inom det politiska livets ram.

Min avsikt är emellertid inte att här ge en lärdomshistorisk återblick på nordisk statsvetenskap, utan att försöka prestera en principiell utredning av ideologiforskningens problem. I det syftet skall jag beröra 1) ideologiforskningens källor, 2) de politiska ideologernas natur och 3) ideologiforskningens metoder — tre frågor, som är nära förknippade med varandra. Självfallet är, att det bara kan röra sig om en första introduktion i ett skäligen komplicerat ämne.

Ideologiforskningens källor. Med ordet »källor» avser jag här källor i historikerns mening, d. v. s. det primärmaterial, ur vilket forskaren hämtar sitt vetande. Frågan är denna: om vi vill ha kunskap om innehållet i en bestämd politisk ideologi — t. ex. konservatism, kommunism, anarkism —, ur vilket material skall vi då sluta oss till detta innehåll? En nära till hands liggande möjlighet består i att hänvisa till ledande politiska tänkares arbeten. Inom den politiska idéhistorien har, liksom inom skönlitteratur, konst och andra jämförbara områden, avöndrat sig en räckta verk, som intar en särskilt representativ ställning. Det är dessa statsvetenskapens klassiker, från Platon och Aristoteles fram till Lenin, Michels eller Laski, som huvudsakligen behandlas i översiktsarbeten över den politiska idéhistorien. Om man betraktar studiet av de politiska ideologierna ur filosofisk — och därmed förstår jag då detsamma som begreppsanalytisk — synpunkt, måste dessa förgrundsgestalter inom det politiska tänkandet avgjort stå i centrum för betraktelsen. Det är bara i deras verk man finner tankebyggnader av en sådan logisk kohärens och systematisk resning, att en analys av dem kan

bli givande. Men om man inte inriktar sig i främsta rummet på de politiska ideologierna som filosofiska system, utan på de ideologiskt betonade massrörelser som har vuxit fram delvis under inspiration av filosofiska idéer, måste undersökningen läggas upp på annat sätt. De stora tänkarna kan inte utan vidare identifieras med de politiska rörelser, till vilka deras namn är mer eller mindre intimt knutna. Om en tänkare inom en politisk regim fått en officiellt sanktionerad ställning, måste man visserligen vid studiet av regimens ideologi ägna en särskild uppmärksamhet åt hans verk. Det närmast till hands liggande exemplet är successionen Marx—Engels—Lenin—Stalin inom den ryska kommunismen. Nödvändigheten av en grundlig kännedom om de marxistiska huvudideologernas verk framgår redan därav, att varje viktigare åtgärd av regimen motiveras med en hänvisning till dem; den kommunistiska politiken gör anspråk på att vara en deduktion ur marxismens grundteser. Mutatis mutandis kan detsamma sägas om vissa tänkare inom den katolska traditionen, speciellt den helige Thomas, och deras ställning inom katolicismens politiska och sociala ideologi. Också här måste man emellertid beakta, att den praktiska tolkningen av de grundläggande dokumenten är av större betydelse än deras bokstavliga innehåll. Otillräckligheten av en forskning, som enbart studerar de ledande tänkarna, framgår emellertid särskilt tydligt när det blir fråga om politiska rörelser med mindre stram ideologisk disciplin än kommunism och katolicism. Här kan man inte peka på några absolut representativa ideologer. Studiet av vad man kan kalla den litterära undervegetationen — politiska pamfletter och tidningsartiklar, partiprogram och valupprop, parlamentariska uttalanden och mötesreferat — måste komplettera de linjer, som man kan få fram hos de ledande stjärnideologerna. Samtida skönlitteratur och konst kan också tänkas bidra till bilden av de politiska strömningarna.

Man kunde också fråga sig, om själva det praktisk-politiska handlandet, till skillnad från de politiska uttalandena, skall anses som en källa för utforskningen av ideologierna. Kan man t. ex. av en åtgärd, som en konservativ minister vidtagit, sluta sig till något om den konservativa ideologins ståndpunkt? Jag skulle besvara frågan så, att det praktiska handlandet i alltför hög grad är bundet av ögonblickets realpolitiska situation för att utan vidare tillåta slutsatser om den handlandes ideologiska hållning. Det är huvudregeln; men det finns utan tvivel många fall, då kunskapen om individers och grupperas realpolitiska ställningstaganden kan tjäna åtminstone som

ett sekundärt hjälpmedel vid tolkningen av de ideologiska schemata. Jag tänker då speciellt på en rörelse som den italienska fascismen, vilken tidvis uttryckligen förkunnade, att det politiska handlandet är det primära och ideologin blott ett slags efterrationalisering av *fait accompli*. Men detsamma gäller i sin mån också om andra rörelser. Man kan t. ex. knappast förneka, att socialdemokratins gradvis uppmjukade hållning till ministersocialismen tydde på djupgående förändringar i den bakomliggande socialistiska ideologin.

Slutligen vill jag inte underlåta att nämna en källa för ideologiforskningen, som har uppstått under de senaste decennierna. Jag syftar på det material, som har bragts i dagen genom de politiska opinionsundersökningarna. Dessa undersökningar har förtjänsten att komplettera de traditionella metoderna just på den punkt där dessa varit svagast, nämligen när det gäller att få reda på vad mannen på gatan tänker. Dessutom har de gett en ökad möjlighet att utarbeta statistiska korrelationer mellan den politiska åsiktsbildningen och andra sociala fenomen. Det är givet, att vi här har en kunskapskälla som — i takt med finslipningen av opinionsundersökningarnas metoder — kommer att få en allt större betydelse för förnyelsen också av idéforskningen.

Ideologiernas natur. Jag kommer sedan över till den omdebatterade frågan om de politiska ideologiernas »natur» eller »väsen». Diskussionen rör sig här främst om graden av ideologiernas rationalitet, d. v. s. om den roll som teoretiska överväganden, resp. känslor och viljemässiga behov har vid deras uppbyggande. Man kan skilja mellan åtminstone fem olika försök att tolka innebörden i de politiska ideologierna, som jag skall försöka snabbpresentera i tur och ordning. De fem tolkningsförsöken kan rubriceras på följande sätt: »ideologin som teoretiskt system», »ideologin som värderingssystem», »ideologin som lögn», »ideologin som myt», »ideologin som produkt av den sociala miljön».

Att uppfatta de politiska ideologierna som system av satsar med teoretisk innebörd är, kan man säga, liktydigt med att acceptera dem till deras nominella värde. Åtminstone till formen framträder nämligen de flesta mera betydande politiska idésystem som teorier om den sociala verkligheten. Naturligtvis spelar kritik och panegyrik ofta en roll i politiska arbeten, och i sina praktiska slutsatser låter författarna sig oftast ledas av mer eller mindre öppet redovisade värderingar. Men på det hela taget kan man säga, att de politiska

tankebyggnaderna vilar på satser, som gäller människans, samhällets och statens verkliga natur och som följaktligen i princip bör kunna antingen bekräftas eller vederläggas genom en objektiv undersökning.¹ Många ledande politiska tänkare, t. ex. Hegel, Marx och Spencer, framträdde ju själva med utpräglat vetenskapliga anspråk. Bland nutidens ideologier uppfattas speciellt marxismen av sina anhängare som en rent teoretisk, strängt verklighetstrogen lära om samhället. Kommunismens »teoretiska läror vilar ingalunda på idéer och principer, som uttänkts av den ena eller andra världsförbättraren», framhåller Marx själv, utan »de är blott allmänna uttryck för de faktiska förhållandena inom en pågående klasskamp, en inför våra ögon försiggående historisk rörelse».² Tydligare kan de teoretiska ambitionerna hos en av de viktigaste politiska ideologierna inte uttryckas. Det har en viss betydelse att slå fast, att de politiska ideologierna på detta sätt framträder som teorier om verkligheten och därmed innehåller ett rationellt element, vars sanningshalt kan prövas. En annan sak är, att de satser som förs fram ofta är dunkla och tvetydigt formulerade eller av så generell natur att en empirisk prövning av dem i praktiken blir försvårad eller t. o. m. omöjliggjord.

På ett annat sätt måste undersökningen läggas upp, om man uppfattar de politiska ideologierna företrädesvis som uttryck för känslomässigt inspirerade värderingar. För ett sådant betraktelsesätt talar det faktum, att praktisk politik i hög grad utgör ett val mellan olika värdesynpunkter och att politik och etik är nära förknippade med varandra. Dessutom kan man hänvisa till erfarenheten, att människornas politiska ställningstaganden, särskilt i grundläggande frågor, i regeln influeras mera av känslor än av en rationell analys av samhällsförhållandena. Betraktar man saken så, blir de grundläggande faktorerna inom politiken emotionella attityder, politiska temperament, för att tala med André Siegfried.³ Ideologin däremot tjänar främst till att rättfärdiga och motivera de ställningstaganden man har kommit till på emotionell väg. Därvid är att märka, att de politiska värderingarna långt ifrån alltid tar sig uttryck i öppen kritik eller öppet lovprisande. Minst lika vanligt är att de iklär sig subtilare former; suggestiva och känslomättade termer spelar där

¹ Ideologiernas teoretiska karaktär har särskilt betonats av Tingsten. »Idé-kritik», s. 12 ff.

² Marx-Engels, »Kommunistiska manifestet», kap. II.

³ Siegfried, »Tableau politique de la France de l'Ouest», s. 366; »France, Angleterre, Etats-Unis, Canada», s. 88.

en stor roll, likaså allmänna påståenden som statens och samhällets »sanna» och »egentliga» natur o. dyl. Ett av den moderna kritiska idéanalysens huvudsyften har legat just i avslöjandet av dylika för-täckta värderingar. Det är också lätt att konstatera, att många skenbart rent teoretiska påståenden blir meningsfulla endast om de tolkas som uttryck för praktisk-politiska krav och andra subjektiva attityder. När t. ex. den franska revolutionens rättighetsförklaring av 1789 i sin första artikel fastslog, att alla människor är födda och förblir fria och jämlika till sina rättigheter, så innehöll detta, som revolutionens vedersakare skyndade sig att påpeka, ur historisk och psykologisk synpunkt en meningslöshet. Den verkliga innebörden i uttalandet framgår först om man besinnar, att det uttryckte en krigsförklaring mot l'ancien régime och att det snarare bör förstås som ett etiskt krav än som en teoretisk sanning. Påståendet om att alla människor är jämlika från födseln får sin fulla vikt först om det omformas till ett imperativ, riktat till kommande lagstiftare: Du skall behandla alla människor lika! På samma sätt kan man i restaurationstidens »teorier», som ville förankra staten i den sedliga världsordningen eller i ett fördrag mellan generationerna, se uttryck för en högst realpolitisk vilja till motstånd mot de demokratiska strävandena.

Uppfattningen av ideologierna som värderingar kan inte undgå att påverka idéforskningens målsättning och metoder. Mot värderingar kämpar man inte med teoretiska argument; forskarens uppgift blir därför inte att angripa eller försvara de grundläggande politiska attityderna, utan att psykologiskt förklara och logiskt utreda de konsekvenser som dessa attityder haft för utbildningen av ideologin. Det kan inte förnekas, att värderingsteorin i hög grad har fördjupat och förfinat forskningens inställning till dylika frågor. Samtidigt får den dock inte skylas bort, att ideologierna också innehåller verkligt teoretiska beståndsdelar vid sidan av värderingarna. De båda tolkningarna av ideologiernas innebörd kan bara hand i hand ge en riktig bild av de fenomen som det här rör sig om.

Den psykologiska synen på ideologierna, som blir den naturliga så snart värderingsteorin tar överhand, utvecklas vidare i de tre återstående försöken att tolka de politiska idéernas natur. Här rör det sig mindre om en förklaring av ideologiernas inre struktur än av deras funktion i det politiska livet; då struktur och funktion är nära förbundna med varandra, behöver vi dock ej överbetona distinktionen. Den krassaste tolkningen av ideologins funktion går ut

på att den är en medveten försköning av verkligheten — eller, för att tala tydligare, en lögn —, avsedd att bemantla realpolitiska strävanden, som man av en eller annan orsak inte önskar vidkännas. Det klassiska uttrycket för en dylik tankegång finner man hos Machiavelli, när denne i »Il Principe» påpekar, att fursten för att upprätthålla sin stat ofta tvingas handla mot »tro, barmhärtighet, mänsklighet, gudsfruktan». Men, fortsätter författaren, »ur furstens mun bör aldrig gå ett ord, som ej är fyllt av de ovannämnda goda egenskaperna; den som ser honom måste få ett intryck av idel mildhet, idel trofasthet, idel humanitet, idel gudsfruktan».⁴ Här förlorar ideologin varje egenvärde; den blir uteslutande ett vapen i den brutala livskampen. Det kan inte förnekas, att politiska ideologier i verkligheten ofta begagnas just i dylikt syfte. De grällaste exemplen kan hämtas ur den internationella politiken, där rättssäkerheten är mindre utvecklad och kampen hårdare än i inrikespolitiken; i namn av allmänt erkända syften — som civilisationens utbredning, den internationella moralen och minoriteternas självbestämmanderätt — har staterna bedrivit en politik, vars innersta motiv kunnat vara andra och mera maktpolitiskt betonade. Strävan att ideologiskt bemantla de realpolitiska motiven är, liksom allt hyckleri, »lastens hyllning åt dygden». Den utgår från att en stor del av mänskligheten fattar politiken som en övervägande etiskt bestämd verksamhet. Denna illusion genomskådas av den klarseende eliten, som är medveten om den egoistiska kärnan i det politiska handlandet; men för att inte fjärma sympatierna hos det flertal, som är invaggade i moraliska illusioner, begagnar man en ideologisk »skärm» för att dölja sina verkliga syften. Själva termen »ideologi» har, som tidigare sades, ibland begagnats för att beteckna en försköning av reella motiv och sakförhållanden. Ideologierna, skriver t. ex. Mannheim, »betraktas som mer eller mindre medvetna bementlingar av den verkliga naturen hos ett sakläge, som det inte vore förenligt med ens intressen att öppet erkänna».⁵

Nära besläktad med uppfattningen av ideologierna som lögner är den uppfattning, som betecknar dem som s. k. myter. Termen »myt» begagnas i modern statslära i växlande betydelser, men vanligen menar man med myt en idé, som uppställs eller omfattas huvudsakligen för att stimulera den politiska handlingskraften, medan san-

⁴ Machiavelli, »Fursten» (Bonniers klassikerbibliotek), s. 134.

⁵ Mannheim, »Ideology and Utopia», s. 49. Mannheim arbetar med flera olika ideologibegrepp; citatet gäller hans s. k. »particular conception of ideology».

ningsvärdet spelar en underordnad roll. Den ideologiska myten skiljer sig från den ideologiska lögnen genom att lögnen framför allt avser att vilseleda utomstående, medan myten är till för de egna anhängarna. Ett verkligt världsrykte fick mytteorin genom sin inverkan på de fascistiska doktrinerna: myten om det romerska imperiet inom fascismen och myten om den ariska rasen inom nationalsocialismen är dess mest kända praktiska tillämpningar. Det originellaste inom mytteorin är inställningen till frågan om idéernas teoretiska sanning. Sorel, den författare som brukar anses som mytteorins klassiker, betonar med eftertryck att myterna inte är beskrivningar av sakförhållanden, utan uttryck för beslutsamhet att handla.⁶ Mytens »riktighet» består således inte i att den motsvarar fakta, utan i att den omfattas med entusiasm av sina anhängare. Den bästa myten är den som kan framkalla den starkaste trosglöden. Mussolini, som själv betecknade sig som Sorels lärjunge, skrev i den officiella handboken »Dottrina del Fascismo»: »Om varje århundrade har sin doktrin, talar tusen tecken för att det innevarande århundradets doktrin är fascismen; att den är en levande lära, bevisar det faktum, att den har uppväckt en tro; att tron har erövrat sjä-larna, visar det faktum, att fascismen har sina fallna och martyrer.»⁷ Parallellen mellan den politiska myten och den religiösa tron betonas här liksom på många andra ställen i den fascistiska litteraturen. Myten, liksom tron, är något bortom allt förnuft; eventuella teoretiska tvivel på mytens riktighet behöver inte, lika litet som i fråga om tron, reducera dess förmåga att stimulera handlandet. Jämförelsen förbiser emellertid dels att kyrkosamfundens doktriner innehåller mycket flera intellektuella element än de moderna politiska myterna, dels att flertalet anhängare av dessa doktriner också varit övertygade om sin läras teoretiska hållbarhet.

Läran om de politiska myterna är i hög grad tidsbetonad, liksom hela den irrationalistiska strömning som uppbar den. Ytterst är den ett barn av fin de siècle-generationens protest mot rationalism och utilitarism. Nära till hands ligger det att jämföra mytbegreppet med ett besläktat begrepp ur litteraturen, livslögnen hos Ibsen. Liksom livslögnen för individen är myten för kollektivet en eggande illusion, ett psykiskt morfin som håller handlingskraften uppe; Ibsens skildring av det tvetydiga i livslögnen passar också in på myten. Myt-

⁶ Sorel, »Réflexions sur la violence», 7:e éd., 1930, s. 177 f.; »Lettre à Daniel Halévy», ibid. s. 88 f.

⁷ Mussolini, »Scritti e discorsi», VIII, s. 88.

läran har otvivelaktigt skärpt blicken för vissa egenheter i det politiska tänkandet. Men samtidigt är den i sina grövre former en intellektuell urspårning och en avvikelse från den rationella huvudlinjen i västerländskt tänkande. Under 1900-talets första decennier var mytteorin ett slags moderiktning inom den politiska filosofin; nu har den genom sin ödesdigra andel i förspelet till andra världskriget råkat i ett vanrykte, som gör att man kanske reaktivt är benägen att undervärdera den psykologiska insikt den innehåller.

Medan mytteorin har förblivit begränsad till det spekulativa och litterära planet, har den sista av teorierna om ideologiernas väsen, som vi kan kalla läran om idéernas sociala miljöbundenhet, i hög grad attraherat den empiriska vetenskapen. Sin radikalaste formulering fick den som bekant i marxismens materialistiska historiefilosofi. Marx' teori är byggd på en sträng social determinism; människans medvetande anses vara helt betingat av de materiella existensvillkoren. Idéernas växling återspeglar förändringar i det sociala underlaget. Samhällsklasserna framträder i tur och ordning som bärare av de ideologiska systemen, och den segrande klassens idéer kommer automatiskt att dominera det kulturella fältet. Marx är långt ifrån någon anhängare av mytteorin, men också han löser frågan om idéernas teoretiska sanning på ett från vanligheten avvikande sätt. Några evigt giltiga idéer finns enligt hans uppfattning inte; att ha den »riktiga» ideologin betyder detsamma som att ha insikt i det historiska förloppets mening, och för att kunna ha denna insikt måste man bekänna sig till den klass som har framtiden i sitt våld, d. v. s. till proletariatet.

Bortsett från det historiefilosofiska inslaget i Marx' uppfattning har emellertid läran om idéernas sociala bundenhet fördelen av att i stor utsträckning vara empiriskt prövbar. Det förklarar den attraktion den utövat på samhällsvetenskaperna långt utanför de marxistiska leden. Sambandet mellan socialklass och åsiktsbildning kan klarläggas dels genom historisk forskning, dels genom statistiskt inriktade opinionssonderingar. Det material som hopbragts tyder på, att särskilt i Europa individens sociala status utövar ett bestämmande inflytande på hans politiska åskådning, men att samtidigt en mängd andra faktorer, såsom religion, ålder och regionala inflytelser, inverkar på denna. Vill man bibehålla läran om ideologiernas sociala miljöbundenhet, får man tydligen lov att låta begreppet »social miljö» utom social status inkludera också de övriga faktorer, som inte är av rent individualpsykologisk art. På så sätt blir teorin

korrigerad i empirisk riktning. Men samtidigt stannar den på tröskeln av den verkliga problematiken. Ty det är nästan en banal självklarhet att säga, att den sociala miljön i denna vidsträckta betydelse påverkar åsiktsbildningen. Problemen anmäler sig först då det gäller att avväga den andel, som de olika sociala inflytelserna har i åsiktsbildningen, särskilt i de fall då de verkar i motsatta riktningar (t. ex. social status och religion vid konkurrens mellan ett socialistiskt och ett kristligt-socialt parti om arbetarrösterna).

Ideologiforskningens metoder. Till sist några ord om ideologiforskningens metoder. Här liksom på alla forskningsområden gäller satsen, att vetenskapens problem och metod måste svara mot varandra. Vilken metod som bör användas beror helt på den fråga som uppställts till besvarande. Det vore t. ex. lika ofruktbart att begagna statistisk metod vid en undersökning av Hegels statsfilosofi som att med förfinad filosofisk apparatur analysera de elementära attityder, som gallupundersökningarna avslöjar hos mannen på gatan. Frågan om den »rätta» metoden kan därför inte besvaras en gång för alla, utan bara från fall till fall.

Jag skall i alla händelser helt kort nämna några metodiska uppslag, som förefaller mig vara av speciell betydelse för ideologiforskningen. Vi har för det första den nya filosofins starka intresse för de semantiska problemen, för en kritisk analys av de termer eller symboler som språket består av. Då de politiska ideologierna är spräckade med mångtydiga och förrådiska termer, såsom »stat», »suveränitet», »nation», »demokrati», »frihet», »framsteg», »reaktion» o. a., är det tydligt att begreppsanalysen här har en central uppgift. Ett annat och långvarigt inflytande har utgått från djuppsykologin med dess strävan att blottlägga det mänskliga handlandets dolda motiv. Sambandet mellan djuppsykologin och intresset för de förtäckta värderingarna och egoistiska motiven bakom de ideologiska formlerna är uppenbart. Många moderna politiska arbeten, som inte direkt utger sig för att vara ideologistudier, bidrar från dylika utgångspunkter till att belysa också idébildningens problem. Speciellt fruktbar kan kombinationen av kvantitativ analys med synpunkter, hämtade från andra gebit, vara. Sålunda förenar Lasswell semantiska frågeställningar med statistisk metod, medan Eysenck kombinerar psykologi och statistik.⁸ För det tredje har

⁸ Lasswell, Leites, and ass., »Language of Politics», 1949; Eysenck, »The Psychology of Politics», 1954. Jfr även Westerståhls program för idéforskningen i »Ett allmänt statsvetenskapligt forskningsprogram», StvT 1952, s. 218.

vi inspirationen från den materialistiska eller rättare ekonomiska historieuppfattningen, för vilken det politiska livet är en funktion av de ekonomiska relationerna i samhället. Denna lära etablerar helt naturligt en intim förbindelse mellan idéforskningen å ena sidan, nationalekonomin och särskilt den ekonomiska historien å den andra. Den ekonomiska historieuppfattningens huvudrepresentant är som nämnt marxismen; men den hyllas de facto mer eller mindre oreserverat av många icke-marxistiska forskare. Bland de marxistiskt inspirerade verken kan man som exempel nämna Laski's studie över den europeiska liberalismens uppkomst; bland icke-marxister bör särskilt nämnas Charles A. Beard i Förenta Staterna.⁹ Den fjärde och sista bland de nya metoder, som är ägnade att gjuta liv i idéforskningen, har jag redan nämnt: jag syftar på opinionsundersökningarna med hjälp av intervjumetoden, som har betytt ett avgörande framsteg vid utforskningen av ideologiska massfenomen. Vetenskapens framgång beror här liksom överallt till stor del på ett fördomsfritt anammande av nya uppslag och en livlig växelverkan med andra discipliner, där besläktade problem förekommer och besläktade metoder praktiseras.

⁹ Laski, »The Rise of European Liberalism», 1936; Beards teoretiska hållning framgår bäst av arbetet »The Economic Basis of Politics», new ed., 1945.

FÄLTBEGREPPET. EN SYNTES AV NATUR- VETENSKAPLIGA OCH HUMANISTISKA TRADITIONER INOM SOCIOLOGIEN

Av Docent BÖRJE HANSSEN, Stockholm

»Those social scientists who believe biological laws enable us now to predict coming events with exactitude are probably not acquainted with the Harvard Law of Animal Behavior which states that under precisely controlled conditions animals do as they damn please». (Alfred Emerson, »Why Termites?» The Scientific Monthly, 1947.)

Idealism kontra positivism inom vetenskaperna om människan. Skämt åsido uttrycker ovanstående citat en allvarlig motsättning mellan olika företrädare för vetenskaperna om människan. Inom de gamla humanistiska disciplinerna är man fortfarande benägen att arbeta med det litterära språket som uttrycksmedel och att utgå från människans exklusiva ställning i universum och hennes individuella möjligheter att gestalta sin tillvaro. I stor utsträckning brukar man intressera sig för kritiska perioder, vändpunkter, dominerande personligheter. De använda metoderna, främst den historiska källkritiken, förutsätta långvarig träning, djup förtrogenhet med materialet och utvecklad logisk skärpa. På grund av problemställningarnas art — och ingenting annat — bruka metoderna vara vad man kallar för kvalitativa, vilket helt enkelt innebär att man sällan begagnar statistiska hjälpmedel.

Enligt en motsatt riktning böra samhällsvetenskaperna i största möjliga utsträckning överge det diffusa, värdeladdade litterära språket och i stället uttrycka sina hypoteser, bevis och slutsatser i form av matematiska, geometriska eller andra koncist definierade symboler.¹ Intressant är framför allt de under likartade betingelser ständigt upprepade massföreteelserna. De kvantitativa, statistiska metoderna utnyttjas följaktligen intensivt och extensivt. Ofta paras denna metodologiska inställning med en bergfast tro på uppfostran och omgivning som karaktärsdanande element för människan: individen som sådan betyder föga eller intet, miljön betyder allt. Arvs-

¹ George A. Lundberg, »Foundations of Sociology», New York 1939, s. 106 f.

anlagens betydelse för personlighetsutvecklingen reduceras till en nullitet. Endast iakttagbara, av flera personer verifierbara beteenden tillerkännas vetenskapligt giltig existens, medan introspektionens möjligheter helt förkastas (den psykologiska behaviorismen). Inom sociologien har en växande skola tagit fysiken som förebild och utstakat en väg för den framtida forskningen, där man uteslutande skall bygga på en grund av universellt giltiga lagar och statistiska sannolikheter, där forskaren är värderingsfri i förhållande till sitt objekt och där forskningsarbetet är inriktat på kvantitativ exakthet och betingade förutsägelser.

Med utgångspunkt från den först nämnda riktningens betonande av individen och i synnerhet individens andliga kvaliteter har man ofta sammanfattat den under beteckningen idealism. Eftersom samtliga här ovan omtalade karakteristika sällan förekomma renodlade, blir det emellertid vilseledande att söka något gemensamt täckord för dem. Man skulle kunna påstå, att idealism, historicism, kvalitativa metoder och intresse för enstaka vändpunkter ofta gå hand i hand. Å andra sidan är det vanligt att finna positivism, »miljörationalism», kvantitativa metoder, behaviorism och intresse för det vardagliga helt eller delvis sammankopplade. Betydelsefulla företrädare för den idealistiskt-historiskt-kvalitativa riktningen ha varit Leopold von Ranke, Heinrich Rickert, Max Weber, Arnold Toynbee, medan den positivistiskt-kvantitativa skolan representerats av män som Auguste Comte, Emile Durkheim, Karl Lamprecht och George A. Lundberg.

Som exempel på den påtalade motsättningens existens kan några typiska uppfattningar refereras. Författaren till »Foundations of Sociology» rubricerar Max Weber som historiefilosof² och misstror i allmänhet historievetenskapens möjligheter att nå exakt kunskap om den förgångna verkligheten. Historikerna å sin sida betrakta ofta sociologien som en pretentiös vetenskap om aktuella trivialiteter och med en metodologi, som i grunden står på lerböter. Etnologen och kulturanthropologen, som ofta arbeta med kartografisk teknik och som ha utvecklat intensiv-intervjuns metodik till ett skarpslipat instrument för historiska analyser, finna sociologernas extensiva frågeraseri ytligt, vilseledande och naivt. Personlighetspsykologen stämmer ej sällan in i denna kritik och avvisar ofta statistiken som primärt hjälpmedel att lösa det mänskliga känslö- och viljelivets

² George A. Lundberg, »The Senate Ponders Social Science». *The Scientific Monthly*, 1947, s. 397—411. Jfr dock G. A. Lundberg et alii. »Sociology», N. Y. 1954.

gåta. Sociologerna äro däremot främst intresserade av en kvantitativt verifierad representativitet och ställa höga krav på bevisföringen när det gäller frekvens och utbredning av vardagliga företeelser. Medan de ahistoriska sociologerna bruka betona vikten av att man försöker förutsäga sociala förändringar, genmäla historiker och historiskt inriktade sociologer och etnologer, att nutidsskedet är fullt av tradition och reliktföreteelser och att det är alldeles omöjligt vare sig att förstå samtiden eller att ställa prognoser, om man inte tar hänsyn till den historiska dimensionen.

Nya problemställningar inom både historia och sociologi. Skärskådar man dessa motsättningar mot bakgrunden av modern kunskapsteori och människoforskning förefaller det möjligt att i de flesta fall reducera den negativa dualismen till ett positivt *både-och*. Ibland grundas missvisande kritik på att man låter oerfarna nybörjares extremt ensidiga arbeten representera en hel vetenskapsgren. I andra fall är det befoget att tala om allvarliga missförstånd, såsom när historievetenskapen placeras som motsats till en naturvetenskapligt exakt sociologi. Få humanistiska vetenskaper ha en så högt utvecklad metodik som historien, och det skulle i hög grad bidra till den unga sociologiens stadga om dess företrädare tillägnade sig en del av den historiska källkritikens metoder, som ha utvecklats under de senaste tvåhundra åren. Det är på hundratals inträngande, vetenskapligt exakta undersökningar i religionshistoria, ekonomisk historia, lingvistik, rättshistoria och statskunskap som Max Weber har byggt i sina storartade, man frestas ibland säga oupphinneliga analyser i »Wirtschaft und Gesellschaft», »Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie» och »Wirtschaftsgeschichte». Den gamla skiljelinjen mellan historievetenskapen som inriktad på det engångiga och individuella och sociologien som inriktad på mer eller mindre generella och anonyma massföreteelser är fortfarande i praktiken delvis en realitet. I moderna socialhistoriska arbeten försvinner dock denna motsättning allt mer. Parallellt med den politiska historievetenskapens individualiserande tendens finns det, väl att märka, sedan gammalt bland historikerna en stark riktning, enligt vilken historia bör vara en universellt orienterad vetenskap innefattande politisk, kulturell, social och ekonomisk historia. Det bör även framhållas, att den i Tyskland och Ryssland tidigare gängse benägenheten att kalla historisk sociologi för historiefilosofi blir helt vilseledande i fråga om med exakta metoder utarbetade social-historiska undersökningar.

Den inom nutida sociologi rådande tendensen att göra mannen på gatan till föremål för huvudintresset sammanhänger naturligtvis med att massproduktionens epok har givit den enskilde både ett högre värde och en mer utpräglad jämnstrukenhet än tidigare.³ Väsentligt är även, att de nutida kommunikationsmedlen i generell bemärkelse ha åstadkommit landsomfattande klassbildningar med därtill knutna organisationer. Också vid studiet av social aktivitet under gångna århundraden ha emellertid sociologerna kommit att främst intressera sig för vanliga och vardagliga företeelser. Det måste starkt understrykas, att det här är fråga om en olikhet i problemställningar mellan sociologer och t. ex. politiska historiker. Alltför ofta har man fastnat inför skillnader i faktiskt tillämpade metoder, vilka liksom etiketter ha klistrats på motpartens representanter. Går man ett steg längre och konstaterar att olika forskare ställer olika frågor till sitt material och att skillnaderna i frågeställning betingas av traditionellt givna värderingar, vilka som sådana knappast kunna vetenskapligt ifrågasättas, borde den ömsesidiga förståelsen ökas. Principiellt tala alla skäl för att sociologi och historia ömsesidigt skulle kunna befrukta varandra, både när det gäller problemställningar och metoder. Det måste innebära en stark ensidighet när sociologerna inte alls vill befatta sig med undersökning av de enstaka avvikande men dominerande individernas betydelse. I vart fall är det alldeles oriktigt att påstå att det inte skulle existera vetenskapligt hållbara metoder för sådana analyser. Djuppsykologien och den sociala situationsforskningen kunna med fördel utnyttjas i sådana fall.

Moderna fältteorier inom naturvetenskaperna och humaniora. Överhuvud taget befinner sig hela serien av dualismer, som under århundraden — och framför allt under 1800-talet — ha omhuldats av olika vetenskapliga skolor, i ohållbara positioner. De fasta gränserna mellan kropp och själ, mellan psykiskt och fysiskt, mellan ande och materia, mellan agerande individ och omgivande miljö,⁴ mellan viljans frihet och orsakslagens Ananke, mellan arv och upp-

³ Jfr. B. Hanssen, »Attitydforskningen som moderiktning». Saco-tidningen n:r 1, 1954, s. 15—19.

⁴ Jfr John Dewey & Arthur F. Bentley, »Knowing and the known», Boston 1949, s. 130: »The ancient custom, of course, was to regard all behaviors as initiated within the organism, and at that not by the organism itself, but rather by an actor or resident of some sort — some 'mind', or 'psyche', or 'person' attached to it — or more recently at times by some neural center imitative of the older residents in character. The onesided inadequacy of this view is what, so often, has called out an equally onesided opposed view, according to which the organism is wholly passive, and is gradually moulded into shapes adapted to living by independent environmental conditions, mechanistically treated».

fostran, mellan forskare och forskningsobjekt ha helt eller delvis utplånats genom de senaste decenniernas forskningar och upptäckter. Föråldrade tankesystem kvarleva emellertid i stor utsträckning.

Det är i detta sammanhang ej möjligt att ingående belysa hur samtliga nämnda motsatser ha upplösts. Några exempel kunna dock relateras, vilka äga intresse med hänsyn till det tema, som senare skall utvecklas. Biologen betraktar inte längre människans psyke som en mystisk, immateriell ande med förmåga att producera idéer. I stället ser han hjärnan, ryggmärgen och nerverna som ett specifikt organsystem med bestämda funktioner, vilka principiellt kunna göras till föremål för undersökningar på motsvarande sätt som mat-smältningssystemet och cirkulationssystemet. De impulser eller informationer, som sändas genom nervbanorna hos levande organismer eller ledningssystemet i en framtida helautomatisk fabrik kunna varken betraktas som materia eller energi. Inom den nya vetenskap som behandlar dessa problem, cybernetiken, är man i stället benägen att betrakta kommunikationssystemet, vilket förmedlar informationer mellan olika delar av helheten, som en alldeles speciell existensform i det naturliga universum.⁵

Medan den klassiska fysiken beskrev materien som uppbyggd av odelbara, från varandra avgränsade smådelar, laborerar den moderna kvantummekniken med fältstrukturer, där den elektriska potentialen och partiklarna i form av neutroner, protoner och elektroner äro lika omistliga. Den enstaka partikeln har inte längre någon fullständig, avgränsad individualitet i de statistiska sannolikheternas mikrokosmos.⁶ Även i levande substans synas de elektriska fälten äga en avgörande betydelse. Mätningar ha givit vid handen, att det existerar potential-differenser och en ordnad elektro-magnetisk fältstruktur i organismerna och att denna struktur är definitivt korrelerad med nervsystemets struktur.⁷ De encelliga äggen hos grodor och salamandrar innehålla typiska potential-differenser t. o. m. långt innan någon organisk differentiering har ägt rum. Huvudet hos embryot utvecklas undantagslöst på det ställe i ägget som från början hade den lägsta spänningen. Det elektromagnetiska fältet synes så-

⁵ Norbert Wiener, »Cybernetics», s. 155.

⁶ Ib., s. 111.

⁷ H. S. Burr, »Field Theory in Biology» (ingår i A Biophysics Symposium). The Scientific Monthly, 1947, s. 223; jfr J. William Buchanan, »Intermediate Levels of Organismic Integration», Biological Symposia, utg. av Jacques Cattell, vol. VIII: »Levels of Integration in Biological and Social Systems», utg. av Robert Redfield, s. 54.

lunda bestämma utformningen av den levande organismen och det fortbestår relativt oförändrat genom serier av kemiska processer.

Hos de sociala insekterna har man funnit, hur det existerar inte bara samhällen bestående av en enda art utan även en slags ekologiska helheter av flera arter som lever med och genom varandra (biokoinos).⁸ Termitsamhällets arbetsfördelning, arkitektur, homeostas eller inre balans och kommunikationssystem kunna ej förklaras med utgångspunkt från de enskilda individerna. I stället uppvisa ifrågasvarande populationer många drag som eljest brukar tillskrivas enskilda organismer. Förekomsten av könsmogna hannar och honor respektive av soldater i ett termitsamhälle brukar förhindra utvecklingen av nya individer av dessa slag från odifferentierade nymfer, som då i stället utvecklas till arbetare. Man har antagit att denna balans regleras genom att de nämnda specialutrustade individerna avsöndra ett exsudat eller »exohomon», vilket genom kontakter via munorganen sprides genom samhället och åstadkommer en livligare och ensidig framalstring av arbetare. Under en annan period med få eller inga hannar och honor bortfaller påverkan från det reproduktionsdirigerande exohormonet med förändring i äggens utveckling som följd. Denna periodiska hormonala aktivitet äger ju direkt motsvarighet inom organismen bland ryggradsdjuren. Studiet av den sociala endokrinologien hos dessa och andra insekter befinner sig ännu i sin begynnelse.

Övergår man till det mänskliga planet synes diskussionen om individ kontra samhälle ha blivit allt mindre meningsfull under de sista decennierna. Liksom det inom kvantummekniken har visat sig vara meningslöst att samtidigt fråga efter en partikels läge och hastighet, så har det också inom samhällsforskningen visat sig vara orealistiskt att försöka dra en gräns mellan den enskildes betydelse och omgivningens inflytande eller mellan arv och miljö. Vad man kan konstatera är, att det existerar individer och miljöfaktorer å ena sidan, sociala grupper och ekologiska fält å andra sidan, och att de senare äga en »artegen», icke-additiv existens. Det synes vara lika liten anledning att finna något märkligt i detta förhållande som i det kända faktum att molekylerna ha andra egenskaper än de atomer som de delvis bestå av.⁹ I alla händelser utgår man från att primär-

⁸ Alfred E. Emerson, »Why termites?», *The Scientific Monthly*, 1947, s. 341; idem, »Basic Comparisons of Human and Insect Societies», *Biological Symposia*, vol. VIII, s. 163—176.

⁹ Jfr Kurt Lewin, »Field Theory in Social Science», s. 191 f.

gruppen har en egen, specifik existens vid de sociologiska undersökningar i gruppdynamik som nu med noggranna experimentella metoder utföras på olika håll i världen.¹⁰ Människan är otvivelaktigt en samhällsvarelse. Det förefaller inte vara orimligt att samhällsvetenskaperna ägna huvuddelen av intresset åt att studera växel-spelet mellan individer inbördes och mellan individer och miljöfaktorer under den självklara förutsättningen, att intetdera existerar som sådant utan i samband med vartannat, i grupper, organisationer och kulturkretsar.

Mot bakgrunden av här ovan refererade uppfattningar ha John Dewey och Arthur Bentley utarbetat en — som de kallar — transaktionell kunskapsteori. De utgå från vad de kalla »beteende-agent» och »beteende-objekt»¹¹ men vägra bestämt att isolera den ene från det andra och betrakta i stället kunskapssubjektet eller kunskapsinnehållet och det man har kunskap om som en enda sammanhängande, i tid och rum utsträckt företeelse.¹² Den uppfattande, talande och tänkande individen betraktas inte längre som en självhärlig enhet, skild från den omgivning som han uppfattar eller talar om. En sådan inställning karakteriseras som en reliktföreteelse, ytterst bottande i den gamla motsättningen mellan ande och materia.¹³ Även den inom psykologien ibland framförda teorin om ömsesidig påverkan avvisas. Författarna vilja med termen »transaktionell» betona att de önska se kunskapsinnehåll och kunskapsobjekt som en helhet, där delmomenten kunna förstås endast om de sättas i samband med varandra. Dewey och Bentley peka som en parallell på de nutida fysiologerna, som ha måst överge uppfattningen om ett funktionellt samband mellan självständiga organsystem inom organismen för en transaktionell syn, enligt vilken organen delvis äro i stånd att ersätta varandra,¹⁴ och som till på köpet ha måst införliva »transdermala» (av derma = hud) frågeställningar i sin forskningsarsenal.¹⁵ Ett sådant transdermalt transaktionellt sammanhang borde ju i än högre grad utmärka den s. k. beteendeforskningens problematik.

En omställning av utgångspunkterna rörande forskningen om människan från den arvsbundne, självständigt skapande individen via

¹⁰ D. Cartwright & A. Zander, »Group Dynamics», New York 1953; M. Sherif & C. W. Sherif, »Groups in Harmony and Tension», New York 1953.

¹¹ John Dewey & Arthur F. Bentley, a. a., s. 69.

¹² Ib., s. 52.

¹³ Ib., s. 50 f.

¹⁴ H. S. Burr, a. a.

¹⁵ John Dewey & Arthur F. Bentley, a. a., s. 130.

sociologiens teorier om ömsesidigt beroende och »system» av individer i samverkan till den transaktionella uppfattning, som inlemmar forskarens teorier, begrepp och metoder i den verklighet som undersökes, en sådan omställning sker naturligtvis inte bara genom att man inför och accepterar ett nytt ord. Den implicerar att en väsentlig del av de samhällsvetenskapliga termerna förändras eller definieras om och, framför allt, att forskningens problemställningar inriktas i överensstämmelse med denna enligt några forskares uppfattning realistiska syn. Med hänsyn till att den partikulära uppfattningen om en egenaktivitet hos individer och isolerade samhällsföreteelser även bland sociologer alltjämt intar en dominerande ställning, torde övergångstiden bli lång. Det värsta är att även de som i princip ansluta sig till den transaktionella inställningen torde vara ur stånd att helt frigöra sig från tankevanorna från ett tidigare stadium.

Det klassiska objektivitetsbegreppets upplösning. Den nya, transaktionella logiken, som inte behandlar begreppen som för sig avgränsade enheter och som uppfattar varje observation som en operation där det observerade objektet är lika mycket en del av operationen som den observerande organismen,¹⁶ ligger i linje med den kunskapssociologi, vars teoretiska fundament ha lagts av Max Scheler och Karl Mannheim. I samma mån som en mätning inte kan betraktas som något objektivt, skilt från mätinstrumentet och forskaren, utan i stället såväl problemställning och värderingar hos forskaren som själva mätningen och tolkningen därav inbegripas i en och samma transaktion, vars rumsliga och tidliga utsträckning beror på omständigheterna, i samma mån blir det uppenbarligen av väsentligt intresse att analysera förutsättningarna för en viss mätning eller undersökning. Lika stort utrymme borde ägnas åt analys av värderingar och därpå grundade frågeställningar som åt behandlingen av yttre fakta.¹⁷ Detta gäller i utomordentligt hög grad i fråga om undersökningar av aktuella samhällsförhållanden, där de sociala värderingarna genomsyra forskningen, helt enkelt på grund av att det är de med olika värden förbundna sammanhangen, som vi företrädesvis äro intresserade av. Det innebär en föråldrad och ohållbar uppfattning, jämställd med den aristoteliska absoluta logiken, när man hävdar möjligheten av en fullständig objektivitet och tror att en sådan kan uppnås genom olika slag av förfinade mätinstrument,

¹⁶ John Dewey & Arthur F. Bentley, a. a., s. 56.

¹⁷ Gunnar Myrdal har föredömligt demonstrerat detta i »An American Dilemma», I—II, New York 1944.

t. ex. av statistisk art. Det måste alltid finnas någon som konstruerar instrumenten och ställer upp hypoteserna. Likaledes måste det anses vara en egendomlig psykologi bakom antagandet, att forskaren har möjlighet att vara både politiker och vetenskapsman och att han i sin senare egenskap skulle kunna undgå inflytande från sina politiska värderingar. Några sådana vattentäta skott existera ej i det mänskliga aktivitetsmönstret enligt den gestaltpsykologiska forskningens rön. Samhällsforskaren bör, för att vara i stånd att penetrera den omgivande verkligheten bortom tidningarnas och politikernas konventionella uppfattningar, befinna sig i en sådan position, att han inte identifierar sig med samma common-sense värderingar. Med hänsyn till den vetenskapliga hygienens skulle man följaktligen ha anledning förvänta, att samhällsforskarna inte engagera sig som politiker. Professor Eli F. Heckscher brukade säga att det borde finnas en grupp av vetenskapsmän som står utanför dagspolitiken och som likt Cæsars hustru inte får misstänkas. Hela detta problemkomplex har blivit föga uppmärksammat.¹⁸

Two huvudlinjer i nutida sociologi: generell klassifikation och funktionell fältproblematik. Enligt den amerikanske psykologen J. R. Kantor kan man urskilja tre väsentliga stadier i vetenskapernas utveckling. Han skiljer mellan (1) det stadium då objektets egenskaper undersökas, (2) det stadium då sambanden i form av statistiska korrelationer blivit huvudsaken och (3) det stadium då verkligheten uppfattas som integrerade fält.¹⁹ På det hela taget befinner sig sociologien för närvarande inom det andra stadiet i denna sekvens. Man studerar företeelser som äro likartade inbördes men förekomma vitt utspridda i olika sammanhang i hela landet eller hela världen. Man förutsätter därvid tillvaron av vissa invariabler i ett flertal individuellt olika system. Peter Murdocks »Social Structure», där familje- och släktrelationernas struktur undersökas i ett stort antal olika kulturer och där författaren genom statistisk bearbetning av materialet anser sig kunna bestämma den typiska förändringstendensen i fråga om de nämnda relationernas art, tillhör denna kategori. Man skulle också kunna kalla metoden formellt klassificerande: det gäller att behandla sådana generella företeelser

¹⁸ Jfr G. A. Lundberg, »Science, Scientists, and Values». *Social Forces*, 1952, s. 373—379.

¹⁹ J. R. Kantor, »The Aim and Progress of Psychology». *American Scientist*, 1946, s. 252.

som intelligens i stad och på landsbygd, konsumtionsvanornas relation till socialklass, sambandet mellan religiös bekännelse och yrkesgrupp eller mellan kriminalitet och ekonomisk status, allt vanligtvis med avseende på hela riket.²⁰ I hur hög grad detta förfaringssätt skiljer sig från fältproblematiken kommer att framgå av det följande.

Det sociologiska lagbegrepp, som har framlagts av Pitirim Sorokin och George A. Lundberg, äger nära samband med en sådan generell klassificeringsprincip. Enligt dessa författare är det sociologiens uppgift att fastställa universellt, oberoende av tid och rum giltiga lagar, på samma sätt som skett inom naturvetenskaperna. Lagen skulle också kunna definieras som ett idealt experiment, där alla faktorer äro kontrollerade och där man med osviklig säkerhet kan förutsäga resultatet.²¹ Om man gör så och så, inträffar det och det. Å andra sidan existerar lagen inte för sin egen skull utan för att kunna appliceras på fler än ett fall.²² En viktig omständighet när det gäller det naturvetenskapliga lagbegreppet är vidare att rums- och tidskoordinater aldrig förekomma explicit. Man uppställer ej lagar vilkas giltighet är begränsad till viss tid eller plats.²³

De psykologer och sociologer som företrädesvis ägna sig åt generell verifiering av statistiska korrelationer ha som nämnts fascinerats av de naturvetenskapliga lagarnas stränga skönhet. Fysiken har för dem blivit den upphöjda förebilden och dess lagbegrepp den sanktifierade prototypen för social lagbundenhet. Sådana tankegångar ha med mästerlig skärpa utvecklats i George A. Lundbergs »Foundations of Sociology». Trots att Lundberg sålunda ivrigt förfäktar tesen om de sociala lagarnas universella giltighet och deras konditionalt konstruktiva karaktär framför han emellertid även den egentligen rent motsatta åsikten att man får förändra en lags innehåll om de yttre

²⁰ Att specialundersökningar utföras inom begränsade områden rubbar inte den grundläggande strävan efter allmängiltighet hos resultaten. Därvid är man alltid benägen att utsträcka representativiteten långt utöver den begränsade undersökningens rämärken. Även i själva specialundersökningarna tvingas man av den statistiska metodiken att utan grundlig förundersökning antaga att en viss variabel är »densamma» hela tiden, oavsett individernas, gruppernas eller värdesystemens mångfald. Det blir också fråga om en klassificering i form av att man förutsätter »grädde» i ett skikt och »mjölk» i nästa skikt samt gör korrelationsberäkningar om förhållandet mellan de två variablerna. Metodisk renlärighet kommer därvid ofta i vägen för en riktig uppfattning om den sociala verkligheten, vilken, om något, borde kunna karakteriseras som mångdimensionell.

²¹ Kurt Lewin, »Gesetz und Experiment in der Psychologie» Symposium, Bd. 1, Heft 4, s. 385; idem, »A Dynamic Theory of Personality», s. 12.

²² Norbert Wiener, »Cybernetics», s. 63.

²³ Moritz Schlick, »Gesetz, Kausalität und Wahrscheinlichkeit», s. 11.

förhållandena förändras.²⁴ Här införs tydligen ändå rums- och tidskoordinaterna såsom ofrånkomliga när det gäller mänskliga sammanhang, och därmed har man nått fram till någonting annat än det vanliga naturvetenskapliga lagbegreppet.²⁵ Man får vid läsningen av George Lundbergs stora arbete det intrycket, att han i sin strid mot amerikanska humanister av den idealistiska skolan alltför fanatiskt hävdar identiteten mellan natur- och samhällsvetenskaper och även att han är beroende av klassiska men delvis föråldrade teorier, sådana som de ha utvecklats inom t. ex. den Newtonska mekaniken. Han har tagit ringa intryck av den moderna mikrofysikens landvinningar — med bland annat förödande följder för det gamla objektivitetsbegreppet.

Man frågar sig till slut, om det inte är en enbart vilseledande och orealistisk ambition att överhuvud taget använda termen »lag», när det är fråga om samhällsforskning. Vore det inte mer adekvat att begagna sådana mindre anspråksfulla begrepp som »sannolikhet», »regelmässighet» och »normaltyp»?²⁶ Detta behöver inte innebära någon resignation i fråga om möjligheten och nödvändigheten av verifiering när det gäller observationer av social aktivitet. Däremot innebär det att man accepterar det faktum att frågeställningarna med nödvändighet äro olika inom olika vetenskaper. Det är endast genom att bortse från den makroskopiska världens oändliga mångfald och koncentrera uppmärksamheten på strukturer och spänningar inom ett helt annat organisationsplan som atomfysikern kan fastställa universella regelbundenheter. Klimat, växtlighet, livsmedelstillgång, social integration, krig eller sjuklighet påverkar inte märkbart de förhållanden som han undersöker. Men just dessa samma rumsligt och tidligt bestämda omständigheter stå i centrum av intresset för den samhällsvetenskaplige forskaren.²⁷ Det vore

²⁴ G. A. Lundberg, a. a., s. 143 f.

²⁵ Ur positivistisk synpunkt är det helt i sin ordning att säga att lagen, som har fastställts i relation till en liten del av verkligheten, teoretiskt är universellt giltig. Utgår man däremot från en kritisk objektivism, enligt vilken den yttre verkligheten är det väsentliga, blir man skeptiskt inställd mot tendensen att tala om lagar som föreges vara universellt giltiga, medan den verklighet de referera till icke motsvarar lagen utan alltid är försedd med rums- och tidsbestämningar. Jfr Einar Tegen, »Kritisk objektivism». *Theoria*, 1936, s. 27—57; Max Planck, »Positivismus und reale Aussenwelt», Leipzig 1931; idem, »Scheinprobleme der Wissenschaft», Leipzig 1947; Niels Bohr, »Atomtheorie und Naturbeschreibung», Berlin 1931.

²⁶ Jfr Egon Brunswik, »Organismic Achievement and Environmental Probability». *The Psychological Review*, 1943, s. 255—272.

²⁷ Jfr Norbert Wiener, »Cybernetics», s. 34: »Thus the human sciences are very poor testing-grounds for a new mathematical technique: as poor as the

egendomligt att inte ta hänsyn till denna fundamentala olikhet i problemställningar mellan låt oss säga fysikern och socialekologen. En motsvarande uppdelning på från varandra skilda organisationsplan är för övrigt väl känd inom naturvetenskaperna. Enligt en formell uppfattning, som förfäktades redan av Platon, regleras tillvaron av oföränderliga matematiska lagar, som ligga bakom sinnevärldens brokiga företeelser. Från denna inställning kommer man utan vidare fram till en sådan enhetlig världsbild, som vill jämställa de fysikaliska och de sociala lagarna. Emellertid tro vi oss nu veta, att mekanik, elektricitetslära, termodynamik och kvantteori utgöra från varandra skarpt avgränsade vetenskapliga system, vilka vart och ett kunna rationellt utforskas men som icke bilda någon sammanhängande helhet. Problemställningar och lagar inom ett sådant system eller organisationsplan äga ej tillämpning utanför systemet.²⁸ Det förefaller ofrånkomligt att motsvarande slutsatser måste dras i fråga om den sociala verkligheten och samhällsvetenskaperna i förhållande till naturvetenskaperna.

Den generellt klassificerande sociologien har ytterligare byggt på en annan orealistisk förutsättning, som hämtats från klassisk naturvetenskaplig teori. Möjligheten att generalisera, att fastställa det universellt lagbundna i de oändligt varierande tillfälligheterna är nämligen beroende av en teori om isolerade, enkla, »atomära» eller eljest grundläggande företeelser, vilka förbli desamma trots strukturella transformationer — d. v. s. i olika sociala situationer — och som bilda något slags grundstruktur i den sociala verkligheten. I många sammanhang är denna hypotes otvivelaktigt en ofrånkomlig premis för att vetenskaplig analys överhuvud taget skall kunna genomföras.²⁹ Vid statistiska operationer måste man avgränsa och definiera de enheter, som man skall räkna med. Alltför ofta händer

statistical mechanics of a gas would be to a being of the order of size of a molecule, to whom the fluctuations which we ignore from a larger standpoint would be precisely the matters of greatest interest». Se även Donald G. Mac Rae, »Cybernetics and Social Science». The British Journal of Sociology, 1951, s. 135—149.

²⁸ Werner Heisenberg, »Wandlungen in den Grundlagen der Naturwissenschaft», s. 20: »Wenn man z. B. an die Probleme denkt, die mit der Existenz lebendiger Organismen verbunden sind, so wird man nach Bohr vom Standpunkt der modernen Physik aus vermuten, dass sich die für die Organismen charakteristischen Gesetze in einer ähnlichen, rational genau durchschaubaren Weise von den rein physikalischen Gesetzen abschliessen, wie etwa die der Quantentheorie von denen der klassischen Mechanik ... Das Gebäude der exakten Naturwissenschaft kann also kaum in dem früher erhofften, naiven Sinn eine zusammenhängende Einheit werden ...»

²⁹ Moritz Schlick, »Gesetz, Kausalität und Wahrscheinlichkeit», s. 70.

det emellertid att den statistiskt orienterade sociologen uppfattar ett isolerat faktum eller en enhet i en population som någonting självklart existerande. Han behöver enheterna för att räkna med och glömmer att ifrågasätta deras verklighet som sådana.³⁰ Därigenom kan en viktig del av den sociologiska analysen från början bli hämmad. Än allvarigare är att man inte har nöjt sig med den med vissa reservationer nyttiga uppgiften att göra formella klassifikationer av den sociala verkligheten inom samma homogena område — man »skummar grädde» och är utan vidare bergfast övertygad om att det är grädde man skummar — utan att man går så långt som till att tro på förekomsten av likartade atomära fakta inom samtliga kulturer över hela jordklotet. Den transaktionella kunskapsteorien betraktar konsekvent varje liten enhet som någonting ofullständigt eller som ett fragment vilket man ibland är nödsakad laborera med, men vars vansklighet man samtidigt är tillräckligt medveten om för att fördjupad forskning skall stimuleras.³¹

Som tidigare visats har man inom nutida naturvetenskap övergivit tanken på individuella isolerade partiklar och gått över till en utpräglad fältuppfattning.³² Nödvändigheten av en liknande omorientering förefaller i utomordentligt mycket högre grad motiverad i fråga om samhällsvetenskaperna, där man icke kan undvara rums- och tidsbestämningar. Modern kulturanthropologi och socialpsykologi ha kommit till det resultatet att individen och miljön äro olika uttrycksformer för den samverkande helhet, som en viss kultur utgör. Det är inte möjligt att bortse från miljöfaktorerna, när man analyserar individens beteende och samverkan med andra individer. Följaktligen måste man utgå ifrån att de små enheterna i en viss kultursituation kunna vara olika de »sociala partiklarna» i varje annan kulturkrets.³³ En flyttning från »Plainville» i Mellersta Västern till Chicago är någonting helt annat än en flyttning från en negerby i Rhodesia till guldfälten vid Johannesburg. Den klassificerande sociologien räknar med möjligheten att behandla enbart komplexet »social mobility» över hela jorden och räknar en flyttning som relativt likvärdig med varje annan flyttning eller som ett enstaka, atomärt faktum. Utgår man i stället från ett fältteoretiskt betraktelsesätt, måste man ofrånkomligt ta hänsyn till att det skenbart och

³⁰ Innebär svaret »ja» på en och samma fråga samma sak hos olika personer?

³¹ John Dewey & Arthur F. Bentley, »Knowing and the Known», s. 209.

³² Se även R. E. Zirkle, »The Particle Physics Approach to Biology» (ingår i A Biophysics Symposium). The Scientific Monthly, 1947, s. 213—217.

³³ Jfr B. Hanssen, »Situationsbegreppet». Finsk tidskrift, 1948, s. 171—186.

formellt likartade kan visa sig vara i så hög grad olika i olika kulturer att man inte har rätt att sammanföra båda faktorerna i komparativa statistiska operationer. Givetvis kan ett sådant krav på funktionell analys av de ofullständiga, partikulära fakta som ingå i ett visst fält som undersökes inte drivas hur långt som helst. För mikrosociologisk analys kunna visserligen två närliggande byar utgöra i så hög grad olika fält, att motsvarande enheter i båda byarna icke kunna blandas med varandra genom isolerande statistisk behandling. De populationer som de utgöra stå nämligen i så olika samband med övriga enheter inom respektive fält, att de ej kunna adderas till varandra. Men å andra sidan bör ett sådant förfarande kunna försvaras från makrosociologisk synpunkt, om man bortser från de finare nyanser som konstituera olikheten och håller sig till vissa grundläggande och i stort sett likartade drag. Det är därvid uppenbart, att man får veta mindre och mindre av funktionellt sociologiskt intresse ju större man gör det undersökta och hypotetiskt homogena fältet. Det förefaller vara lika förkastligt med båda extremerna: att veta ingenting om allting och att veta allting om så gott som ingenting.

Modern sociologi har dock snarare gått för långt i den förra riktningen, genom att föga intressera sig för fältanalyser överhuvudtaget³⁴ och genom att förutsätta en infinit utbredning av de enheter som man visserligen kanske konkret undersöker blott på en viss ort. Trivselfrågor, skilsmässofrekvens, religiösa attityder behandlas som klasser av företeelser, vilka var för sig analyseras i olika undersökningar, och vilkas generella förekomst som partikulära enheter icke ifrågasättes, men vilkas uttrycksformer i bestämda fall undersökes genom att man väljer ut en större fabrik, ett antal städer eller ett landsbygdsområde. Den fältteoretiskt arbetande sociologen skulle i motsats härtill snarare vara intresserad av att undersöka sambandet mellan »trivsel», skilsmässor och religion inom ett någorlunda homogent fält eller inom flera fält som jämföras med varandra i deras helhet.

Statistikens ställning som sociologisk hjälpvetenskap förtjänar en särskild behandling i detta sammanhang, eftersom den bygger på förutsättningen om isolerade små enheter, inbördes likvärdiga och möjliga att addera och korrelera med varandra. I och för sig äro statistiska metoder outhärliga, så snart man behandlar vardagliga

³⁴ Se även B. Hanssen, »Samhällsvetenskapliga problem och forskningsuppgifter». Denna tidskrift 1950, s. 233—251.

förhållanden och massföreteelser. En sociolog som inte kan arbeta med siffror är som en dikesgrävare utan spade. I princip är det naturligtvis också möjligt att utsätta varje slag av aktivitetsmoment, eller socialt beteende och aktivitetsprodukter, för kvantitativ analys. Det väsentliga problemet är sålunda inte att statistiska metoder komma till användning utan hur de användas.³⁵ De viktigaste invändningarna mot de extremt kvantitativt inriktade sociologerna av den formal-klassificerande skolan är att de tillämpa statistiska metoder på heterogena populationer av enheter,³⁶ att de i sin längtan efter korrelationskoefficienter upphöra med intensivanalysen av små enheter och deras inbördes samband på ett alltför tidigt stadium³⁷ och att de ofta ensidigt bortse från betydelsen av andra vetenskapliga metoder än de statistiska. Det mest utpräglade exemplet på formellt klassificerande problematik och partikulariserande metod är när man genom sampling lyfter ut enstaka fakta ur sinsemellan olikartade fält och sammanställer dem till riksmedelstal eller sammanfattningstyper. Man lämnar då varje anspråk på funktionell analys av de behandlade företeelserna. Man lyfter ut relativt godtyckligt isolerade fakta ur olika fält i den sociala väven och konstruerar därav en märklig helhet.

Vidare är att märka att när man behandlar sociala fakta som spelkolor utan hänsyn till de komplicerade sammanhang, där de förekomma och genom vilka de erhålla sin mening, frånsäger man sig också möjligheten att uppdaga dessa för samhällsforskningen så väsentliga relationer. En sample eller en statistisk analys överhuvud kan ju inte bidra till att uppdaga andra sammanhang än dem som äro givna i den aktuella frågeställningen.³⁸ Det torde nog vara befogat påstå, att de statistiska metoderna genom att de som sådana äro vetenskapliga ha förlätt forskare till att tro sig nå fram till nya betydelsefulla resultat, när de i verkligheten endast ha fastställt numerära sammanhang inom ramen för triviala hypoteser. Ibland kan det rentav ha varit så att den komplicerade statistiska metodiken har hämmat den forskning som går ut på att penetrera okända

³⁵ Jfr Kurt Lewin, »A Dynamic Theory of Personality», s. 19.

³⁶ Jfr ib., s. 36.

³⁷ Jfr Florian Znaniecki, »The Method of Sociology», s. 228.

³⁸ Jfr Norbert Wiener, »Cybernetics», s. 34 f. Se vidare W. J. Goode & P. K. Hatt, »Methods in Social Research», New York 1952; och Knut Pipping, »A Note on Representativity». Transactions of the Westernmark Society, Vol. II, s. 89—98. Åbo 1953.

domäner.³⁹ Det kan vara beklagligt om man slutar tänka för tidigt för att i stället ägna sig åt arbetskrävande metoder, som syfta till verifiering och ingenting mera. Framför allt borde det uppmärksammas, att sociala enheter alltid äro vanskliga att utmejsla. Ett mycket mer ingående studium av sådana primära problem än som brukar vara fallet borde alltid föregå statistiska analyser. Också om den statistiska verifieringen verkligen är en betydelsefull uppgift synes det å andra sidan finnas anledning framhålla, att det tankearbete, som ligger bakom uppställandet av komplicerade hypoteser och som förutsätter både induktiva och deduktiva metoder, i lika hög grad är värt uppmuntran. För närvarande tillgår det vetenskapliga arbetet på lågstadiet oftast så, att eleven ingående verifierar innehållsligt torftiga hypoteser. Det borde kunna bli avsevärt värdefullare resultat, om man inte helt försummade den möjlighet till samarbete, som bestode i att därtill lämpade elever finge arbeta mer med hypoteserna, grundligt och metodiskt, medan andra i högre grad finge ägna sig åt verifikation. Därvid bör uppmärksammas, att uppställandet av rimliga och givande hypoteser kräver stort mått av empirisk kunskap. Det vore i alla händelser lyckligare, om den intellektuellt skapande delen av en undersökning tillerkändes ett självständigt positivt värde. Därmed är naturligtvis inte sagt att inte utarbetandet av nya metoder också skulle vara en viktig och skapande uppgift.

Det bör inte råda tvivel om att statistiska metoder äro viktiga hjälpmedel också för en funktionellt inriktad fältforskning. Men det är påfallande i hur hög grad man på många håll går till överdrift, när det gäller statistikens betydelse. Statistiska metoder äro ofta de enda som de studerande i sociologi få sätta sig in i. Därvid ägnar man icke motsvarande uppmärksamhet åt förutsättningarna för tillämpning av samma statistiska metoder. Det har förvånat mig att man inte är lika angelägen att ge eleverna en praktisk kurs i intervjuteknik, metodiska anvisningar i att uppställa olika slags tabeller eller rita diagram, kurser i social kartografering eller i behandling av arkivaliskt material som rör nutida förhållanden. I samma mån som

³⁹ Jfr Florian Znaniecky's extrema ståndpunkt i »The Method of Sociology», s. 234: »A condition can be foreseen ...when anybody who has learned by heart the various technical rules and formulae of statistics, with no other scientific education whatsoever and no more intelligence than a moron, will be able to draw from a given material all the conclusions which the statistical problematization makes possible». Se även Alfred McClung Lee, »Is Sociological Methodology Sterile?» Papers of the Michigan Academy of Science, Arts, and Letters. 1943 (1944), s. 599—604.

sociologiens företrädare huvudsakligen ägna sig åt formalanalyser med ensidiga metoder och rätta sina frågeställningar efter den politiska administrationens och de ekonomiska ledarnas socialpolitiska värderingar, i samma mån kommer deras arbete att förlora sin relativa ställning som grundforskning och de själva sin förmåga att göra nya upptäckter bortom det vardagligt självklarar horisont.

*Fältbegreppet.*⁴⁰ Med »fält» brukar man inom naturvetenskaperna avse en rymd, där mot varje punkt svarar en mätbar fysisk egenskap och vars i samband med undersökningen relevanta egenskaper bilda ett sammanhängande helt i förhållande till »ytttervärlden». Det elektromagnetiska spänningsfältet, vars existens och natur först klarades genom Michael Faraday's experiment och James Clerk Maxwell's teorier, var länge ensam förebild för den fältteoretiska problematiken. Så småningom har man också inom termodynamiken, att nu inte tala om atomfysik, kvantteori och relativitetsteori, kommit att tillämpa ett fältteoretiskt betraktelsesätt. Biologerna ha likaledes i viss mån övergått från klassificerande, generella undersökningar till ekologiska fältstudier, där man främst intresserar sig för sambandet mellan olika arter och miljöfaktorer inom begränsade områden. Inom psykologien innebar det gestaltmässiga betraktelsesätt, som började tillämpas på 1920-talet, ett väsentligt avsteg från de tidigare partikulariserande teorierna. Här var det dock än så länge endast fråga om den enskilde individens psykiska aktivitet. Kurt Lewin, som emigrerade till U. S. A. efter nazistregimens tillkomst, gick ett steg längre, då han utvecklade den psykologiska funktionsituationens begrepp. Han avsåg därmed individens livsfält från psykologisk synpunkt. Slutligen, under de sista månaderna av sitt liv, nådde han fram till en ganska utpräglad social-ekologisk fältuppfattning. Han övergav behovsbegreppet till förmån för ekonomiska tillgångar, sociala kanaler och andra mer eller mindre miljöbestämda faktorer i sin bestämning av den mänskliga motivationen.⁴¹ Eljest är det närmast kulturantropologer sådana som Bronislaw Malinowski, som helt enkelt på grund av sina arbetsmetoder ha nått fram till en sådan helhetsuppfattning som en genomförd fältproblematik förutsätter. Malinowski har ju även utarbetat en teori som nära anknyter till fältuppfattningen. Hans uppsats »A Scientific Theory of Culture» innebär dock mer ett betonande av de funktionella

⁴⁰ Se även B. Hanssen, »Fields of Social Activity and their Dynamics». Transactions of The Westermarck Society, Vol. II, 1953, s. 99—133.

⁴¹ Kurt Lewin, »Field Theory in Social Science», s. XII.

problemens och metodernas vikt än en genomförd fältteori. Även den social-ekologiska skolan med sin tyngdpunkt i Chicago på 1920-talet har i praktiken laborerat med sociala fält och metoder till deras utforskande. De sociala fälten kunna inom parantes sagt endast betraktas som analogier till fysikens på differentialekvationer grundade fältbegrepp. Det gemensamma mellan de båda slagen av begrepp synes å andra sidan vara att man undersöker egenskaper, vilka äga samband med en viss struktur i rummet. Fältproblematiken har dessutom utvecklingshistoriskt en gemensam innebörd för natur- och samhällsvetenskaperna, bestående i att man nu intresserar sig för komplexa, funktionella sammanhang i stället för att som tidigare laborera med en mekanisk atomisering av verkligheten.

Definition. Ett socialt aktivitetsfält består av människor, aktivitetsprodukter och miljöfaktorer i övrigt, som utgöra en i förhållande till yttervärlden relativt sammanhängande helhet genom inbördes relationer, som äro mätbara.⁴² Att undersöka ett socialt fält innebär därmed för det första att man med utgångspunkt från försökshypoteser fastställer det ifrågavarande fältets existens och omfattning och för det andra en statistiskt eller dynamisk inriktad funktionsanalys av fältets innehåll. Social aktivitet innefattar alla slag av inre och yttre beteende och värderingar som har avseende på eller är påverkade av andra människor.

Att tillämpa en social fältproblematik innebär att man konsekvent försöker uppfatta verklighetens ofullständiga smådelar som element i en fungerande, koordinerad helhet, att man söker förstå »delen» genom att sätta den i samband med ett flertal andra och olikartade delar av den sociala verkligheten med vilka den står i växelverkan och att man bortser från alla sådana företeelser, vilka funktionellt äro främmande för det eller de undersökta fälten. Det förutsättes att generell klassificering är föga givande — ofta rentav vilseledande — eftersom den sammanför formellt likartade men funktionellt olikartade enheter. Sistnämnda omständigheter bli nära nog axiomatiskt följden av att man inte först grundligt undersöker det funktionella sambandet mellan de särskilda, antaget likartade smådelarna och de olikartade social-ekologiska fält, där ifrågavarande smådelar spela sin roll. Att sociologiskt tillämpa ett fältteoretiskt betraktelse-

⁴² Jag har konkret tillämpat fältbegreppet i »Österlen. En studie över socialantropologiska sammanhang under 1600- och 1700-talen i sydöstra Skåne», Ystad 1952. Begrepp sådana som system, situation eller helhet (»holistisk funktionalism») täcka en motsvarande metodologisk inställning.

sätt innebär vidare att avstå från ambitionen att konstruera universellt giltiga lagar som orealistisk och nöja sig med den blygsammare men inte mindre arbetskrävande uppgiften att fastställa regelmässigheter inom till tiden och rummet avgränsade fält.

Problemställningar och metoder. Arten av integration och av enheter, som skall analyseras fältmässigt, blir naturligtvis en fråga om vetenskapliga konventioner och personligt intresse hos forskaren. Genom kravet på funktionell analys av inbördes olikartade slag av enheter föreligger det emellertid en presumtion för att en fältundersökning blir mindre speciell och kommer att innehålla flera moment av gränsforskning i förhållande till existerande discipliner än generellt klassificerande undersökningar. Det är vidare ofrånkomligt, att fältforskningen kommer att i viss mån avlägsna sig från aktuella social-politiska en- eller tvådimensionella problemställningar. För fältforskaren gäller det nämligen inte att undersöka låt oss säga anledningarna till värnpliktsvägran, trivsselförhållandena i en fabrik eller konsumtionsvanorna med syfte att få fram ett levnadskostnadsindex. För honom blir fältet som sådant det primära intresset. Det blir fråga om att försöka få fram det totala växelspelet genom en serie av korrelationsundersökningar, inte att studera bakgrunden till en viss företeelse. Därmed blir fältforskningen mer ett slags grundforskning än den a priori uppspaltande formella sociologien. Å andra sidan kan man naturligtvis tänka sig en i viss mån riktad undersökning, där man betjänar sig av fältsociologiska metoder. Likaledes kan ett visst slags fält vara av stort intresse som undersökningsobjekt för en socialpolitiker eller administratör. Här dyker emellertid en ny väsentlig skillnad i förhållande till den generellt klassificerande sociologien upp. I samband med att man i den senare från början klart och koncist bestämmer vad för slags enheter som skall mätas eller korreleras, brukar man vinnlägga sig om att uppställa tydligt definierade hypoteser, vilka genom undersökningen skola verifieras eller förkastas. Också den »funktionella» sociologien måste givetvis betjäna sig av hypoteser. Men genom att den inte förutsätter att smådelarna äro definitivt utmejslade enheter, vilkas utbredning eller relationer skall undersökas, utan i stället ofullständiga, försöksvis uppställda enheter som existera i fält, där integrationen mellan de olika slagen av enheter är av lika stort intresse som smådelarna som sådana, kommer även dess hypoteser med nödvändighet att bli ytterst provisoriska, avsedda att under arbetets gång successivt ersättas med bättre hypoteser. Den enbart statis-

tiskt arbetande sociologen å andra sidan, som undersöker sambandet mellan variabler, blir ju bunden av den från början uppställda hypotesen. Det förefaller mig vetenskapligt mer givande och värdefullt att arbeta med vridbart sökarljus i ett mörkt och okänt rum än att inom den fasta ljuskäglan från en statisk strålkastare excellera med eleganta metoder. I det senare fallet får man inte veta mer än man från början kunde föreställa sig; i det förra fallet har man möjlighet att genom nya upptäckter föra forskningen väsentligt vidare.

För att återvända till arten av enheter brukar man stanna inför individen eller gruppen och undersöka vissa slag av aktivitetsmoment och därmed sammanhängande aktivitetsprodukter och miljöfaktorer i övrigt. I överensstämmelse med den transaktionella kunskapsteorien borde ett någorlunda fullständigt socialt fenomen bestå av ett visst aktivitetsmoment jämte resulterande aktivitetsprodukt eller objekt, det senare i form av en annan individ, ett djur, ett redskap, en åker eller liknande. Ofta måste man av metodiska skäl nöja sig med att undersöka föremål eller individer. För den fältteoretiskt arbetande samhällsforskaren bör målet i alla händelser vara att se beteendesubjektet i relation till beteende-objektet eller, annorlunda uttryckt, att inte låta sina problem göra halt vid den fiktiva gränsen mellan socialpsykologi och föremålsforskning eller mellan sociologi och ekonomi.

Den enklaste bestämningen av det naturvetenskapliga fältbegreppet utgår från en enstaka partikel och kraftfältet runt densamma. På motsvarande sätt är det möjligt att undersöka den enskilde individens livsfält. Inom den nya vetenskapsgren, som kallas grupp-dynamik, gör man i stället den lilla gruppen av varandra ömsesidigt påverkande individer till föremål för analys.⁴³ Först genom det sociologiska fältbegreppet når man emellertid fram till en sådan flerdimensionell verklighetsuppfattning som i någon mån tar hänsyn till den helhet som vi bruka kalla samhälle eller kultur, där den enskilde individen lever. Den socialekologiska problematiken innebär först och främst att man tar hänsyn till den rumsliga fördelningen av och rörelserna hos de med varandra integrerade delarna i en social helhet. I samband med den nuvarande intresseinriktningen bland sociologer brukar man företrädesvis undersöka aktivitetsfälten hos större och mindre grupper av människor. När man begränsar sig till att analysera gruppen som sådan i dess inre uppbygg-

⁴³ M. Sherif & M. O. Wilson (utg.), »Group Relations at the Crossroads», New York 1953.

nad och funktioner kunde man tala om inomgruppsfält. Övergår man till undersökning av gruppens relationer till en annan grupp erhåller man i stället ett mellangruppsfält. Grupp användes då som en språkligt ofullkomlig sammanfattning av beteendesubjekten och beteendeobjekten. När man på en social-ekologisk karta låter varje enskild hushållsföreståndare i ett givet samhälle representeras av ett tecken, vars utseende får motsvara vederbörandes yrke och vars storlek är proportionell mot inkomsten, kan man erhålla en åskådlig bild av en serie olika fält, vilka kunna undersökas dels som sådana och dels i deras inbördes relationer. Förutsättningen är då givetvis att de huvudsakliga yrkesgrupperna betecknas med sinsemellan olika symboler. Man betraktar alltså varje specifik grupp som ett särskilt aktivitetsfält i stället för att låta hela ifrågavarande samhälle representera ett fält. Detta gäller för högdifferentierade stadssamhällen i allmänhet men däremot naturligtvis inte för relativt odifferentierade bysamhällen. Att resultatet kan bli felaktigt om man inte tar hänsyn till att ekonomiskt och klassmässigt skilda grupper bilda olika fält och i stället utgår från att sådana juridiskt administrativa begrepp som »stad» bilda en helhet, visar en historisk undersökning, som författaren har företagit i sydöstra Skåne. Vissa grupper inom staden hade mycket mer intima förbindelser med befolkningen i omlandet än inbördes.

Fältproblematiken innebär att handlingsmotiv och värderingar lika väl som yttre beteende och miljöfaktorer kan och bör göras till föremål för samhällsvetenskaplig analys och kvantifiering. Vissa positivistiska skolors tendens att betrakta enbart beteendet som legitimt studieobjekt betraktas därvid som en onödig begränsning. Samtidigt står fältteoretikern och den naturvetenskapligt orienterade sociologen otvivelaktigt på samma bas i inställningen till den sociala verkligheten som principiellt tillgänglig för forskning helt igenom utan några undantag för en metafysiskt uppfattad andlig sfär. Vad som framför allt skiljer fältteoretikern från sociologen av George A. Lundbergs skola är den förres benägenhet att tillämpa både kvalitativa och kvantitativa metoder. Fält- eller helhetsforskaren, han må vara socialantropolog som Robert Redfield, socialpsykolog som Kurt Lewin eller sociolog som W. I. Thomas, tror sig komma verkligheten nära genom induktiv, koncentrerad analys av kontrollerbara grupper eller små områden och han kritiserar gärna sin naturvetenskapligt orienterade kollega för att schematiskt och doktrinärt tillämpa enumerativa metoder som gör sociologien till meka-

niskt hantverk snarare än till ett instrument för explorativ forskning. Härvid närmar sig fältteoretikern de historiska vetenskaperna,⁴⁴ som visat sig kunna inom sig förena en långt rikare arsenal av metoder än som brukar återfinnas inom en naivt naturvetenskaplig sociologi.

Fältproblematiken är av den arten att man tvingas till explorativ, ej enbart verifierande, forskning. Den innebär som redan framhållits att man analyserar olika slag av sociala företeelser i förhållande till varandra. Man stannar inte vid beteendet, t. ex. i form av verbalattityder, utan man söker få fram växelspelet mellan olika sociala dimensioner: värdesystem, yttre geografiska och ekologiska fakta, historiska betingelser. Detta leder framför allt till en kombination av olika metoder: iakttagelse, intervjuer, kartografering, topografisk litteratur, källkritik. Först och sist betyder fältproblematiken, att speciellt intresse bör ägnas åt forskarens egen situation i förhållande till forskningsobjekten. Ärlig självanalys, redovisning för egna värderingar, grundlig diskussion av problemställningen och vaket intresse för de begagnade termernas värdeladdningar och skiftande betydelse borde ingå som självklara delar i samhällsvetenskapliga avhandlingar. Man kan nämligen inte trola bort betydelsen av forskarens individualitet och erfarenheter för en viss undersökning genom aldrig så förfinade »objektiva» metoder. Däremot kan man genom explicita värdepremisser och genom att göra läsaren och sig själv uppmärksam på undersökningens plats i värdenas fascinerande system få en viss kontroll på de mäktiga krafter, som brukar förtigas, men som i själva verket ger forskningen dess spänning.

⁴⁴ Problemet om tillämpning av fältuppfattningen vid studiet av social förändring har berörts i »Fields of Social Activity and Their Dynamics», a. a., s. 120 ff.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Tredje internationella statskunskapskongressen. Den 21—27 augusti ägde den tredje internationella statskunskapskongressen rum i riksdagshuset i Stockholm. Inemot trehundra deltagare från alla delar av världen hade infunnit sig. Öppningsanförandet hölls av statsminister Erlander. Kongressens ordförande var ordföranden i International Political Science Association (IPSA), professor William Robson, London; för de särskilda diskussionssammanträdena fungerade emellertid särskilda ordförande. Plenarsammanträdena hölls i början och slutet av kongressen samt under en dag, då sammanträdena förlagts till rikssalen på Uppsala slott; i övrigt fördelades deltagarna på parallellt arbetande grupper.

Sju olika ämnen behandlades: de stora städernas styrelse, det politiska partiväsendet, de ekonomiska utvecklingsprogrammets politiska konsekvenser, små och stora stater i den mellanfolkliga organisationen, demokratiens politiska förutsättningar, byråkratiens problem och studiet av jämförande statskunskap. De tre sistnämnda ämnena behandlades endast vid ett sammanträde vardera och sålunda tämligen kortfattat, men åt de fyra övriga ägnades längre tid, och ehuru inga egentliga föredrag hölls, byggde diskussionerna på ett rätt omfattande material av stencilerade rapporter.

Det största intresset knöts till de sex sammanträdena för diskussion av det politiska partiväsendet. Rapportörer voro här professorerna James K. Pollock, Michigan, Maurice Duverger, Paris, och C. B. Macpherson, Toronto. En icke oväsentlig uppmärksamhet ägnades åt vad man kan kalla partitekniska frågor, men huvudvikten låg på andra, mera fundamentala områden: ideologiernas respektive det sociala underlagets roll och möjligheterna till en systematisk teori om partier och partiväsende. Intresset för idéhistoriska frågor var förvånande litet, medan däremot diskussionens vågor gingo höga om de partisociologiska frågorna. Här bröto sig meningarna för och emot en nästan rent materialistisk uppfattning, varjämte själva klassbegreppets objektiva respektive subjektiva karaktär ingående behandlades. Försöken att få fram en grundläggande partiteori möttes däremot av rätt allmän skepsis.

Diskussionen om storstadsproblemen, där professor Robson var rapportör, hade övervägande praktisk inriktning, och bland deltagarna voro icke enbart vetenskapsmän, utan också praktiskt verksamma kommunalmän. En rad tekniska och administrativa frågor behandlades, också sådana som gällde den kommunala självstyrelsens utformning, men kanske främst sådana som berörde stadsplaneringen. Karakteristiskt var att spörsmålet om förhållandet mellan stat och kommun främst kom upp i detta senare sammanhang.

När det gällde de ekonomiska utvecklingsprogrammets politiska innebörd, främst i de underutvecklade länderna, hade meningsutbytet en mera principiell karaktär. Delvis till följd av tidsbrist, delvis därför att den ursprungligen tilltänkte rapportören i sista stund fick ersättas av en annan, professor Francesco Vito, Milano, berördes endast i begränsad utsträckning de många praktiska frågor som här föreligga. Trots detta framgick av diskussionen klart och tydligt, att man här måste akta sig för att renodla de rent ekonomiska aspekterna.

En nyhet var det relativt starka inslaget av representanter för öststaterna. Jugoslaver ha också tidigare deltagit i IPSA-diskussioner, men nu framträdde också polacker och ryssar. Någon på minsta sätt dominerande roll spelade emellertid ingen av dessa grupper. De ryska inläggen voro få och uppmärksammades huvudsakligen ur nyfikenhetssynpunkt. Försvaret för en dogmatiskt marxistisk ståndpunkt sköttes främst av polackerna, medan jugoslaverna visade sig mera intresserade av förutsättningslöst meningsutbyte. Det bör emellertid framhållas, att tämligen renodlat marxistiska synpunkter ibland visade sig också hos andra kongresstalare, och huvudintrycket blev att öststatsdeltagandet denna gång icke i nämnvärd grad påverkade debatternas allmänna karaktär.

Till ordförande i IPSA efter professor Robson valdes dittillsvarande vice ordföranden professor Pollock, U. S. A. Av vice ordförandena omvaldes professorerna Duverger, Frankrike, och Heckscher, Sverige; vidare nyvaldes professor Akzin, Israel, och Mr. Chester, Storbritannien.

G. Hkr.

Ett fall av skiljaktiga beslut. Med hänsyn till rådande majoritetsförhållanden i riksdagen förekommer för närvarande i förhållandevis ringa omfattning att de båda kamrarna fatta skiljaktiga beslut i samma ärende; vanligen inträffar det endast beträffande ärenden av ringa politisk vikt. De statsrättsliga frågeställningar, som uppkomma i anledning av att folkrepresentationens båda likställda delar vid en frågas avgörande ha olika mening, ha därför under senare år icke tilldragit sig större uppmärksamhet. Då hithörande problem vid förändrade majoritetsförhållanden i kamrarna ånyo kunna få aktualitet, finnes likväl orsak att icke helt förbigå de prejudikat, som i allt fall även under nuvarande förhållanden efterhand skapas. Bland annat med hänsyn härtill bör en tilldragelse i slutet av 1954 års riksdags vårsession icke få försjunka i glömska.

I proposition nr 183 till 1954 års riksdag förklarade sig Kungl. Maj:t vilja inhämta riksdagens yttrande över ett bifogat förslag till fiskeristadga, varjämte Kungl. Maj:t föreslog riksdagen jämlikt RF § 87 att antaga tre med stadgan sammanhängande lagförslag, avseende ändringar i fiske-, vatten- och jaktlagarna. Tredje lagutskottet, som behandlade ärendet i sitt utlåtande nr 28, dagtecknat den 13 maj 1954, hemställde att riksdagen måtte såsom yttrande över förslaget till fiskeristadga åberopa vad utskottet anfört i utlåtandet samt att riksdagen måtte antaga lagförslagen. Ärendet kom icke upp till behandling i riksdagens kamrar förrän i sessionens slutskede. Fredagen

den 28 maj biföll andra kammaren efter en kortare debatt utskottets hemställan. Först påföljande dag, lördagen den 29 maj, företogs ärendet till avgörande i första kammaren, som var klen besatt — mindre än hälften av kammarens 150 ledamöter voro närvarande. Uppenbarligen på grund av missnöje med en bestämmelse i förslaget till fiskeristadga beslöt kammaren med 44 röster mot 14 att avslå utskottets hemställan.

När detta beslut fattades, hade andra kammaren redan hunnit avsluta sitt samma dag hållna plenum, det sista under vårsessionen. Vid detta plenum — sålunda innan första kammaren beslutat i ärendet — hade kammaren för sin del godkänt ett förslag till riksdagsskrivelse till Konungen beträffande Kungl. Maj:ts ovannämnda proposition. Kammaren hade dock vid godkännandet gjort förbehåll för de ändringar, som kunde bli erforderliga med hänsyn till första kammarens beslut i ärendet.

Såsom framgår av det tryckta protokollet för nyssnämnda lördag, fann sig första kammaren kl. 11.05 — kort efter det att beslutet rörande fiskeristadgan fattats —, då kammarens föredragningslista var genomgången och vårsessionen skolat avslutas, nödsakad att ajournera sina förhandlingar till 11.30 för att tredje lagutskottet skulle lämnas tillfälle inkomma med ett skrivelseförslag. Förhandlingarna återupptogs på utsatt tid, då kammaren godkände förslaget till riksdagsskrivelse till Konungen i anledning av den ifrågavarande propositionen, varefter kammarens ledamöter kunde åtskiljas.

I den avlåtna skrivelser (nr 348) anmälde riksdagen, dels att första kammaren avslagit utskottets hemställan i ovannämnda utlåtande, dels ock att andra kammaren bifallit samma hemställan.

Tredje lagutskottet hade vid sammanträde den 20 maj uppdragit åt sin ordförande att justera förslag till riksdagsskrivelser. Därefter samlades utskottet icke vidare under vårsessionen. — Det kan här anmärkas, att den i riksdagen tillämpade praxis att utskotten, själva eller genom sin ordförande, justera förslagen till riksdagens skrivelser till Konungen synes ha utvecklat sig vid sidan av grundlagen. Enligt RO § 80 åligger det i mål, som handlagts av ständigt eller särskilt utskott, kansliet hos vederbörande utskott att uppsätta från riksdagen utgående skrivelser, ävensom att efter kamrarnas godkännande expediera dem; se härom vidare 29 § riksdagsstadgan.

Sällan torde ett riksdagsbeslut ha tillkommit under så anmärkningsvärda former som i detta fall. Enligt RO § 63 skall utskott, om kamrarna stanna i huvudsakligen eller till vissa delar olika beslut över någon fråga, däri utskottet sig yttrat, söka att sammanjämka de olika meningarna såvida möjligt är och inkomma med förslag därom till kamrarna. I tidigare framställningar¹ rörande tolkningen av denna bestämmelse har jag hävdad, att det åligger utskott att, så snart kamrarna fattat skiljaktiga beslut i ett ärende, undersöka möjligheterna för en sammanjämkning (eller, såsom praxis utvecklats i vissa fall, omedelbart besluta om förslag till voteringsproposition för gemensam votering).² Vidare har jag givit uttryck åt den meningen, att utskott i allmänhet bör för riksdagen i memorial anmäla, till vilket resultat det kommit vid sina överväganden i sammanjämningsfrågan. Som jag fram-

¹ Se Petrén, Statsv. tidskr. 1950, s. 105 f. och 1952, s. 36 f.

² Se härom 4 § 5 mom. riksdagsstadgan.

hållit underlåtes dock dylik anmälan i praxis i viss utsträckning, särskilt då de skiljaktiga besluten avse utlåtanden i anledning av fristående motion och innebära avslag å resp. bifall till exempelvis ett utredningsyrkande.

I förevarande ärende har emellertid utskottet icke ens sammanträtt för att behandla den i anledning av de skiljaktiga besluten uppkomna situationen. Därtill hade funnits så mycket större anledning som av inläggen i första kammarens debatt att döma³ goda utsikter funnits att överbrygga motsättningarna mellan kamrarnas beslut. Rimligtvis hade utskottet bort hemställa till första kammaren att biträda andra kammarens beslut med avseende å de tre lagförslagen. Mot dessa hade från intet håll rests någon som helst invändning. Vid skiljaktiga beslut rörande ett av Kungl. Maj:t begärt yttrande tillämpar riksdagen vanligen den praxis att sammanjämkning icke företages; de olika yttrandena, som kamrarna var för sig beslutat, redovisas direkt till Kungl. Maj:t.⁴ I detta fall förelåg dock det ovanliga läget att ena kammaren antagit ett förslag till yttrande, medan den andra icke — såsom i allmänhet är fallet — antagit ett yttrandeförslag av annat innehåll, utan avvisat det föreslagna yttrandet, något som närmast torde få uttydas så att kammaren avstått från att yttra sig. Man kan under sådana omständigheter tänka sig såväl att utskottet försökt sammanjämkningsvis utforma ett nytt förslag till yttrande, som att utskottet avstått från att sammanjämkna. Andra lösningar hade också varit möjliga. För den händelse utskottet icke velat överhuvud föreslå någon sammanjämkning, hade det i vart fall ålegat utskottet att i memorial till riksdagen anmäla att frågan om lagförslagens antagande enligt utskottets åsikt skulle anses vara för sessionen förfallen. Icke minst med hänsyn till de olika föreliggande möjligheterna som här antytts borde utskottet under alla omständigheter för riksdagen anmält sitt beslut i sammanjämkningsärendet.

Såsom i nyssnämnda tidigare uppsatser framhållits, ligger visserligen rätten att framställa jämkningsförslag i vederbörande utskotts hand, men det slutliga avgörandet, huru skall förfaras i anledning av de skiljaktiga besluten, ankommer alltid i sista hand på kamrarna. I detta fall inträffade det synnerligen betänkliga och mot grunden för vårt tvåkammerssystem stridande, att andra kammaren överhuvud icke gavs tillfälle att yttra någon mening huru skulle förfaras i det uppkomna läget, sedan medkammaren fattat annat beslut.

Skrivelsen till Kungl. Maj:t i anledning av propositionen har i realiteten godkänts av allenast en kammare. Andra kammaren har icke fått yttra sig över skrivelsen i den utformning den avläts till Kungl. Maj:t. Det av kammaren godkända skrivelseförslaget var av helt annat innehåll än den sedermera i riksdagens namn avlätna expeditionen. Enligt RO § 80 tredje stycket må ej expedition över något riksdagens beslut utgå förrän den blivit i för kamrarna justerad. Detta stadgande är tydligt nog. Det möjliggör icke för en kammare att exempelvis delegera rätten att justera utgående skrivelser till talmannen. Justeringen skall ske inför kammaren. Andra kammarens

³ FK 29/5 1954 nr 24, s. 81—88.

⁴ Se t. ex. Riksdagens skr. 308/1931 och 272/1946; i förra fallet markerades i skrivelsen att något riksdagens yttrande icke kunnat avgivas.

beslut att godkänna skrivelseförslaget med förbehåll för vissa senare ändringar är vid en objektiv lagtolkning knappast grundlagsenligt. Det kan även starkt ifrågasättas, om förbehållet i och för sig kan tolkas så, att det gav talmannen befogenhet att å kammarens vägnar godkänna en skrivelse av motsatt innehåll i förhållande till det av kammaren godkända förslaget.

Riksdagsskrivelsen innehåller vidare icke något uttalande om hur riksdagen beslutat i anledning av propositionen. Den återgiver allenast kammarnas beslut och överlåter sålunda åt Kungl. Maj:t att själv avgöra vad riksdagen beslutat. Detta sätt att avfatta skrivelsen kan icke undgå kritik. I RO § 79 talas om svaren på Kungl. Maj:ts till riksdagen avlätna förslag. Uppenbarligen avser grundlagen att dessa svar skola innehålla besked om riksdagens ställningstagande. Den anmälan, skrivelsen i detta fall innehöll, kan därför icke betraktas som ett svar i grundlagens mening. I skrivelsen borde som svar å Kungl. Maj:ts proposition vad angår lagförslagen ha anmälts att frågan om deras antagande förfallit på grund av de skiljaktiga besluten,⁵ då sammanjämkning icke kommit till stånd. Vidare borde anmälts, att över förslaget till fiskeristadga yttrande avgivits allenast av andra kammaren, som bifallit utskottets förslag till sådant yttrande. På detta sätt torde också Kungl. Maj:t ha uppfattat ärendets utgång i riksdagen.⁶

Sammanfattningsvis kan sägas följande. Utskottet har icke i grundlagsenlig ordning prövat sammanjämkningsfrågan. Andra kammaren har icke beretts tillfälle att taga ställning till den av de skiljaktiga besluten föranledda situationen. Den avlätna riksdagsskrivelsen kan icke anses tillkommen i vederbörlig ordning. Riksdagsskrivelsen redovisar icke riksdagens beslut.

Förklaringen till det inträffade är självfallet att söka i den omständigheten att riksdagen denna remarkabla lördagsförmiddag befann sig i uppbrotsstämning. Om tidsnöd var det dock icke fråga. Två dagar av sessionen återstodo ännu, en tidrymd fullt tillräcklig för att läget skulle kunna ha avvecklats i grundlagsenlig ordning. Det måste inge allvarliga betänkligheter om folkrepresentationen för egen bekvämlighets skull åsidosätter de i grundlagen för dess arbete föreskrivna formerna. Riksdagen ålägger genom sina beslut medborgarna allehanda tyngande förpliktelser. Den verkar på olika sätt för att medborgarna också skola efterkomma statsmakternas påbud. Men hur skall respekten för lag och rätt kunna upprätthållas bland gemene man, om icke lagstiftarna själva även i småsaker noggrant iakttaga de för dem uppställda reglerna — även när tågen till hemorten stå redo att avgå?

Gustaf Petrén.

Bestämmelserna om anmälan och registrering För offentlig registrering av karteller och monopol i de nordiska länderna. För offentlig registrering av karteller, monopol och dylikt gäller för närvarande i de nordiska länderna följande lagstiftning:

⁵ Se t. ex. Riksdagens skr. 374/1949; jfr skr. 28/1939 U samt 59 och 280/1951.

⁶ Se K. prop. 1955: 16, s. 6. Kungl. Maj:t utfärdade ²⁴/₉ 1954 ny fiskeristadga. I den citerade propositionen konstateras att frågan om antagande av de tre genom den tidigare propositionen framlagda lagförslagen förfallit.

Sverige: lag 1946 om övervakning av konkurrensbegränsning inom näringslivet.

Danmark: lov 1955 om tilsyn med monopoler og konkurrencebegrænsninger.

Norge: lov 1953 om kontroll og regulering av priser, utbytte og konkurranseforhold.

Finland har ingen dylik lag. År 1954 avgav emellertid den finska regeringen en proposition med förslag till lag om övervakning av konkurrensbegränsningar i näringslivet.

I Norge blevo bestämmelser av här ifrågavarande slag ursprungligen införda genom en lag år 1920. Innan den nuvarande norska lagen kom till, gällde 1926 års s. k. trustlag, lov om kontroll med konkurranseinnskrenkninger og om prismisbruk. Registreringen enligt trustlagen skulle dock i princip icke vara offentlig.

Danmark fick år 1937 sin första lag med bestämmelser om offentlig registrering. Där fanns dock redan tidigare lagstiftning rörande undersökning av prisavtal m. m.

I Sverige kom visserligen redan år 1925 lagen om undersökning angående monopolistiska företag och sammanslutningar. Den föreskrev emellertid ej registrering. 1925 års lag gällde, tills den nuvarande lagen av 1946 tillkom.

De lagbestämmelser, som åsyftas här, gälla i huvudsak dels anmälningsskyldighet, nämligen skyldighet för företagare att anmäla konkurrensbegränsande förhållanden, dels registrering av sådana förhållanden. Det organ, som anmälningar skola göras till och som registrerar, kallas i den svenska lagen övervakningsmyndighet. Som sådan myndighet fungerar som bekant kommerskollegium med dess för ändamålet inrättade monopolutredningshyrå. Motsvarande organ i Danmark kallas monopoltilsynet, som består av ett råd och ett direktorat, som ombesörjer rådets löpande arbetsuppgifter. Det norska organet utgöres av prisdirektoratet. Beträffande bank-, fond- och försäkringsväsendet är övervakningen i Sverige och Danmark anförtrödd åt särskilda organ, nämligen bank- och fondinspektionen och försäkringsinspektionen resp. banktilsynet, sparekassetilsynet och försäkringsrådet.

Anmälningsskyldighet. Sverige. Huvudbestämmelsen om anmälningsskyldighet enligt den svenska lagen, 2 §, 1 och 3 st., är följande:

»Den som yrkesmässigt säljer viss förnödenhet eller såsom företagare åt annan yrkesmässigt utför viss tjänst är skyldig att efter anmaning av övervakningsmyndighet anmäla av honom ingånget eller eljest biträtt kartellavtal eller annan liknande konkurrensbegränsande överenskommelse, som berör pris-, produktions-, omsättnings- eller transportförhållanden här i riket.

— — —
Med yrkesutövare, som ovan avses, likställes sammanslutning av sådana yrkesutövare.»

Danmark. Motsvarande stadgande i den danska lagen, § 6, lyder:

»Stk. 1. Aftaler og vedtagelser, som udøver eller vil kunne udøve en væsentlig indflydelse på pris-, produktions-, omsætnings- eller transportforhold i hele landet eller indenfor lokale markedsområder, skal anmeldes til monopoltilsynet.

Stk. 2. Enkeltvirksomheder og sammenslutninger, som udøver eller vil kunne udøve en væsentlig indflydelse på pris-, produktions-, omsætnings- eller transportforhold i hele landet eller indenfor lokale markedsområder, skal anmeldes, når tilsynet fremsætter krav herom. De af sådanne virksomheder eller sammenslutninger truffne konkurrenceregulerende bestemmelser skal ligeledes anmeldes efter krav fra tilsynet.»

Norge. De norske bestämmelserna äro utförligast. De återfinnas i §§ 33 och 34 i lagen och äro följande:

§ 33. »Meldeplikt for konkurransereguleringer.

Etter nærmere forskrifter som Kongen gir, skal meldes til Prisdirektoratet:

1. Sammenslutninger av ervervsdrivende som regulerer eller har til formål å regulere priser, fortjenester, kostnadsberegninger, forretningsvilkår, produksjon eller omsetning her i riket.

2. Konkurranseregulerende avtaler eller ordninger som er inngått mellom ervervsdrivende uten organisering av sammenslutning med særskilt styre såfremt avtalen eller ordningen har formål eller virkning som nevnt under 1.

3. Konkurranseregulerende bestemmelser som er truffet av ervervsdrivende som er meldepliktige etter § 34, når bestemmelsene har formål eller virkning som nevnt under 1.

Meldeplikten gjelder uten hensyn til om reguleringen skjer gjennom bindende eller veiledende bestemmelser eller på annen måte. — — —»

§ 34. »Meldeplikt for storbedrifter.

Etter nærmere forskrifter som Kongen gir, skal følgende ervervsdrivende sende melding til Prisdirektoratet:

1. Ervervsdrivende som må antas å produsere eller omsette minst en fjerdedel av den samlede produksjon eller omsetning her i riket av en eller flere av de varer som bedriften fremstiller eller omsetter, eller av de ytelser som den utfører. Har en ervervsdrivende bestemmende innflytelse over andre bedrifter her i riket enn den eller de han driver i eget navn, skal samtlige bedrifter ses under ett ved avgjørelse av meldeplikt. — — —»

Beträffande frågan, när anmälan om konkurrensbegränsning skall göras, gäller följande. Enligt den svenska lagen skall anmälan göras efter anmäning av övervakningsmyndigheten. Därigenom kan myndigheten bestämma tid för anmälningar, när det passar myndigheten. Den kan också själv välja branscher, allt eftersom den finner lämpligt och aktuellt. Anmälan enligt § 6 st. 1 i den danska lagen skall ske inom 8 dagar efter det avtalet eller vedtagelsen är träffad.¹ Anmälan enligt § 6 st. 2 i den danska lagen skall ske, när tillsynsmyndigheten det kräver. I Norge skall anmälan göras inom 14 dagar efter att det anmälningspliktiga förhållandet har inträtt.

Det svenska stadgandet ger i en mening, paragrafens första stycke, besked om vilka som äro anmälningsskyldiga, när anmälan skall göras och vad som skall anmälas, anmälningsobjekt. Paragrafens andra och tredje stycken

¹ Med det danska ordet »vedtagelser», som här användes utan översättning, förstås konkurrensregleringar, som genomföres med beslut inom en förening (»Konkurrencebegrænsning og monopol.» Trustkommissionens betænkninger Nr. 3, Köpenhamn 1953, s. 57).

utvidga kategorien anmälningsskyldiga. Kategorien omfattar företagare och sammanslutningar av företagare. Den danska paragrafen anger, vad som skall anmälas. Så är även fallet med den citerade delen av den norska § 33, medan den citerade delen av den norska § 34 anger, vem som skall göra anmälan. I övrigt innehålla de norska §§ 33 och 34 bl. a. närmare bestämmelser om vilka som skola göra anmälan resp. vad anmälan skall omfatta.

Anmälningsobjekt är enligt den svenska lagen endast avtal, enligt den danska lagen dels avtal och vedtagelser, dels enskilda företag och sammanslutningar och dels enskilda företags och sammanslutningars bestämmelser samt enligt § 33 i den norska lagen sammanslutningar, avtal, ordningar och bestämmelser.² Skillnaden mellan den svenska lagen å ena sidan och den danska och norska å andra sidan i fråga om anmälningsobjektens omfattning torde delvis kunna betraktas som formell och hänföra sig till indelning i subjektiv anmälningsskyldighet och objekt därför. Företagare och sammanslutningar, som enligt den svenska lagen äro anmälningsskyldiga, bli ju anmälda samtidigt med de avtal de anmäla.

Anmälningsobjekten skola vara på visst sätt kvalificerade. I vår lag talas om kartellavtal eller annan konkurrensbegränsande överenskommelse, och endast i vår lag användes uttrycket kartell. Beteckningen konkurrensreglerande användes i den norska lagen i fråga om avtal, ordningar och bestämmelser och i den danska lagen, vad gäller bestämmelser. De ifrågavarande avtalen skola enligt den svenska lagen beröra pris-, produktions-, omsättnings- eller transportförhållanden. Den danska lagen syftar på avtal, företag etc., som utöva eller kunna utöva ett väsentligt inflytande på dylika förhållanden. Den norska lagen avser sådana anmälningsobjekt, som reglera eller ha till föremål att reglera liknande förhållanden eller ha sådan verkan. Detta är den danska och norska terminologien för beskrivning av den konkurrensbegränsning, som åsyftas.

Genom orden »här i riket» och motsvarande avses endast förhållanden inom resp. tre länder, varigenom import inbegripes men ej export.

Det inflytande på priset förhållanden m. m., som avses i den danska lagen, skall vara väsentligt, d. v. s. anmälningsskyldigheten är helt beroende av graden av konkurrensbegränsning. Enligt den norska lagen är anmälningsskyldigheten för storföretag likaledes beroende av graden av yrkesutövarens inflytande på marknaden. Skyldigheten i fråga åvilar storföretag med minst en fjärdedel av den totala produktionen eller omsättningen i landet av de berörda varorna eller tjänsterna. Frågan om konkurrensbegränsningens styrka beaktas i den norska lagen även genom stadgandet: »Meldeplikten gjelder uten hensyn til om reguleringen skjer gjennom bindende eller veiledende bestemmelser eller på annen måte.» I den svenska lagtexten kommer frågan om konkurrensbegränsning av olika styrka ej till uttryck.

Tillämpningsföreskrifter om anmälningsskyldighet. Ehuru de tre ländernas ifrågavarande lagstadganden synas enkla i sin utformning, innebära

² Det norska ordet ordning innebär bl. a. »arrangement, tilstand som bygger på, er resultatet av en overenskomst; oppjør» (»Norsk Riksmålsordbok, utgitt av Riksmålsvernet», Oslo 1947).

de dock problem vid tillämpningen. Enligt 15 § i den svenska lagen äger Konungen meddela de närmare föreskrifter, som erfordras för lagens tillämpning. Emellertid har Konungen icke meddelat några sådana föreskrifter, fränsett två kungörelser angående förordnanden för kommerskollegium, bank- och fondinspektionen samt försäkringsinspektionen att vara övervakningsmyndigheter enligt lagen. Dessa myndigheter ha således stor frihet att själva utforma praxis. Enligt den danska lagen är ministern för handel, industri och sjöfart bemyndigad att träffa anstalter för lagens genomförande. De ovan anförda norska lagbestämmelserna börja med framhållande av att anmälan till prisdirektoratet av konkurrensregleringar m. m. skall ske efter närmare föreskrifter, som Konungen ger. Dylika tillämpningsföreskrifter ha också utfärdats i såväl Danmark som Norge och äro förhållandevis detaljerade.

Sverige. I vårt land ankommer det på de myndigheter, som handha tillämpningen av lagen, att meddela företagarna och deras sammanslutningar erforderliga anvisningar om vad de ha att iaktta vid anmälan enligt lagen. I propositionen med förslag till lagen anförde departementschefen, att han förutsatte, att övervakningsmyndigheten avfattade anmaningarna så tydligt, att någon tvekan om vilka slag av överenskommelser som åsyftades icke skulle behöva uppstå (prop. 1946 nr 264, sid. 33).

Kommerskollegium lämnar i de skrivelser, som kollegium tillställer företagarna och deras sammanslutningar med anmaning att anmäla konkurrensbegränsande avtal, anvisningar om anmälningsskyldighetens omfattning. Anmaningsskrivelserna, som äro tryckta, ha under årens lopp kompletterats med avseende på däri intagna anvisningar. I vissa fall skrivas särskilda anvisningar med hänsyn till förhållandena i en särskild bransch.

I de standardiserade anmaningsskrivelserna göras främst två klarläggande anvisningar till lagen. Den ena gäller anmälningsskyldighetens omfattning beträffande sammanslutningar. Den andra gäller anmälningsskyldighet i fråga om mer eller mindre vag konkurrensbegränsning genom riktpriiser och dylikt.

Stadgandet om anmälningsskyldighet för en sammanslutning är i lagen närmast utformat så, att sammanslutningen skall anmäla konkurrensbegränsande avtal, som den har med någon utomstående, medan den däremot ej skulle behöva anmäla konkurrensbegränsande arrangemang mellan medlemmarna inom föreningen internt. För att undvika en sådan tolkning av lagen har kollegii tryckta anmaningsskrivelse, som är avfattad så att den kan ställas till både enskilda företagare och sammanslutningar, givits bl. a. följande innehåll:

»Kungl. Kommerskollegium får jämlikt lagen den 29 juni 1946 ... anmoda Eder att senast den ... återställa bifogade formulär med anmälan om av Eder ingånget eller biträtt kartellavtal eller liknande konkurrensbegränsande överenskommelse ...

Organisation skall jämväl anmäla konkurrensbegränsande överenskommelse mellan medlemmarna inbördes, t. ex. i form av beslut vid sammanträde, ävensom konkurrensbegränsande föreskrifter, anvisningar och andra åtgärder från organisationens sida, t. ex. av ombudsman eller kommitterade å organisationens vägnar.»

Därmed har utsagts, att en organisation skall anmäla såväl avtal, som den har med utomstående, som interna överenskommelser i form av en del arrangemang inom organisationen. Frågan om registrering av dylika arrangemang har prövats av Kungl. Maj:t år 1954. Kommerskollegium hade i kartellregistret redovisat riktpriislistor inom detaljhandelsorganisationer. Organisationerna anförde besvär över kollegii registreringsbeslut. Kungl. Maj:t lämnade besvären utan bifall.

I yttrande över besvären anförde kollegium bl. a., att 1946 års lag ej närmare definierat, vad som avses med kartellavtal eller konkurrensbegränsande överenskommelse, och att enligt departementschefens uttalande i propositionen med förslag till lagen måste varje avtal, som kan påverka prisbildningen, anses vara sådant, att det bör anmälas och registreras. Kollegium anförde även följande. Den omständigheten, att prislistorna utarbetas och utges av köpmannasammanslutningar, innebär enligt kollegii mening, att överenskommelse föreligger medlemmarna emellan. Sammanslutningarna utgöra formen för ett överenskommet samarbete mellan medlemmarna.³

Ombudsmannen för näringsfrihetsfrågor anförde i sitt yttrande angående nyssnämnda besvär, att det icke är möjligt att skilja mellan det egentliga kartellavtalet och den rättsliga organisationsform, i vilken kartellsamarbetet framträder. Då överenskommelse om ett kartellsamarbete framträder utslutande i en associationsrättslig form, måste det därför i allt fall anses föreligga ett »kartellavtal», oaktat det enligt vanligt språkbruk knappast är brukligt att låta uttrycket »avtal» eller »överenskommelse» avse även en förening, föreningsstadgar eller föreningsföreskrifter.

Näringsfrihetsrådet uttalade, att registreringsverksamheten icke kan vara inskränkt till konkurrensbegränsande överenskommelser, som iklätt sig det skriftliga eller muntliga avtalets form, utan måste omfatta även annat, som utan att ha avtalets form en grupp av företagare kan ha uttryckligen eller i tyst samförstånd enats om, såvitt det har konkurrensbegränsande verkan.

Kommerskollegium framhåller i anmaningsskrivelse, varigenom anmälan om konkurrensbegränsande överenskommelser infordras, »att anmälan skall ske även av överenskommelse om riktpriiser, rekommenderade priiser o. dyl., gemensam kalkylation, realisationstider samt av konkurrensbegränsande överenskommelse angående annonsering. Jämväl överenskommelse om normer av konkurrensbegränsande natur för prissättning, kalkylation, kvotering etc. skall anmälas.»

Det var först år 1952, som kollegium började att i sina anmaningsskrivelser uttryckligen ange, att även dylika överenskommelser om riktpriiser m. m. skulle redovisas. Att riktpriissättning innebär konkurrensbegränsning, som avses i den svenska lagen, får — liksom att utgivning av riktpriislistor inom en organisation innefattar överenskommelse — anses avgjort genom att Kungl. Maj:t lämnade ovan berörda besvär utan bifall.

I sitt yttrande över besvären anförde kollegium bl. a. följande. Riktpriislistorna inom de ifrågakvarande organisationerna bli normerande för pris-

³ »Kartellregistret» 1954, häfte 3, s. 25 och 27, ang. det följande se s. 35 och 36. Jfr SOU 1951:27, s. 567 f.

sättningen. Det ligger redan i riktprisets natur, att så blir fallet. Även om riktpriser icke följas så lojalt, som uppgifter från vissa lokala organisationer ge vid handen, bidra de likväl till att begränsa det prisområde, inom vilket konkurrens äger rum. Näringsfrihetsombudsmannen framhöll, att riktprislistorna faktiskt komma att bli i hög grad vägledande för det stora flertalet av organisationens medlemmar vid deras prissättning. Näringsfrihetsrådet gav uttryck för samma synpunkt.⁴

Redovisning i kartellregistret av riktpriser och normer för prissättning m. m. jämsides med t. ex. fasta priser och minimipriser innebär registrering av konkurrensbegränsning av olika grader eller olika styrka.

Danmark. Tillämpningsföreskrifterna i här ifrågakarande hänseende till den danska lagen finnas i en särskild kungörelse (bekendtgørelse) år 1955 från handelsministeriet. Enligt kungörelsen skall vid anmälan, som avses i lagen, användas av handelsministeriet godkända formulär, olika allt eftersom fråga är om att anmäla a) avtal, b) branschföreningar och dessas vedtagelser, c) enskilda företag och deras bestämmelser resp. d) finansiella sammanslutningar. I formulären skall uppgift lämnas bl. a. angående i vilken omfattning som avtalens, vedtagelsernas och bestämmelsernas särskilda punkter äro bindande eller blott ha vägledande karaktär.

Norge. Tillämpningen av den norska lagens bestämmelser är reglerad genom en kungl. resolution år 1954, omfattande 23 paragrafer, med detaljerade föreskrifter om anmälningsplikt. I dessa föreskrifter anges bl. a., att anmälan skall göras på formulär, som fastställts av prisdirektoratet, även om vilka uppgifter som skola anmälas. Särskilda formulär finnas för anmälningar från konkurrensreglerande sammanslutningar, konkurrensreglerande grupper »uten særskilt styre» samt storföretag.

I anslutning till det ovan anförda svenska spørsmålet om registrering av arrangemang inom sammanslutningar och av riktpriser observeras följande i de norska tillämpningsföreskrifterna, vad gäller anmälan från konkurrensbegränsande sammanslutningar:

»Meldeplikten gjelder uten hensyn til

a) hvilken rettslig form sammenslutningen har, således også om den er formet som et aksjeselskap eller et annet selskap,

b) om konkurransereguleringen skjer eller skal skje gjennom bindende eller veiledende bestemmelser eller retningslinjer for disposisjoner som medlemmene skal treffe eller gjennom disposisjoner av sammenslutningens egne organer eller på annen måte,

c) om konkurransereguleringen kommer til uttrykk gjennom skriftlige eller muntlige bestemmelser, avtaler, vedtak eller forståelser.»

I den svenska lagen stadgas skyldighet att vid anmälan till övervakningsmyndigheten bifoga avskrift av den konkurrensbegränsande överenskommelsen. De danska och norska lagarna och tillämpningsföreskrifterna innehålla motsvarande bestämmelser.

Registrering. Den svenska lagen har en enda kort paragraf om registrering: »Över konkurrensbegränsande överenskommelser, som anmälts

⁴ »Kartellregistret» 1954, häfte 3, s. 29, 33 och 37.

eller vid särskild undersökning kommit till övervakningsmyndighets kännedom, skall föras register (kartellregister).»

Bestämmelsen i den danska lagen är lika kort: »Monopoltilsynet indfører de indgivne anmeldelser i et offentligt register. Registrering indebærer ikke nogen godkendelse af det anmeldte.»

Den norska lagen är något utförligare:

»Meldinger etter §§ 33 og 34 skal registreres av Prisdirektoratet. — — —

Får Prisdirektoratet kjennskap til meldepliktige forhold som ikke er meldt, kan det foreta midlertidig registrering til melding blir sendt.

— — —

Etter de nærmere forskrifter som Kongen gir, skal Prisdirektoratet sette inn i Pristidende oversikter over de meldepliktige forhold som er registrert av direktoratet.»

Till nu nämnda bestämmelser finnas tillämpningsföreskrifter utfärdade i Danmark och Norge men ej i Sverige. De danska tillämpningsföreskrifterna finnas i handelsministeriets ovan berörda kungörelse år 1955. Där anges bl. a. följande:

»Stk. 1. Findes anmeldelsen i behørig stand, indføres et uddrag af anmeldelsen i et dertil indrettet register.

Stk. 2. Aftaler, vedtagelser og bestemmelser skal i uddraget gengives i hovedtræk og indeholde oplysning om

a. hvilke enkeltvirksomheder eller sammenslutninger, der deltager i den pågældende aftale — — —

g. fastsatte forskrifter om prisansættelser, avancer, rabatsatser, kvotering m. v. — — —

Konkrete oplysninger om de fastsatte priser, avancer og rabatter medtages i almindelighed ikke i uddraget, hvorimod størrelsen af fastsatte kvoter anføres, medmindre særlige forhold taler herimod.

— — —

Stk. 8. Samtidig med, at registrering finder sted, henlægges en genpart af anmeldelsen med tilhørende bilag samt en genpart af det i registeret indførte uddrag i en særlig sagsmappe.»

I kungörelsen föreskrives, att registret föres som lösbladsregister med rygg. Den svenska monopolutredningsbyrån hade tidigare en liknande registerbok. Den ansågs emellertid innebära onödigt dubbelarbete, enär innehållet i densamma trycktes i publikationen »Kartellregistret».

De norska tillämpningsföreskrifterna i fråga om registrering äro ej lika detaljerade som de danska. De äro utfärdade genom en särskild kungl. resolution år 1954, som innehåller bl. a. följande:

»Meldinger fra konkurranseregulerende sammenslutninger og grupper av ervervsdrivende og fra storbedrifter skal av Prisdirektoratet føres inn i et register for konkurransereguleringer og storbedrifter. Registreringen skal omfatte de . . . meldinger med vedlegg som er gitt etter meldingsforskriftene. Når særlige hensyn tilsier det kan Prisdirektoratet istedenfor vedleggene registrere utdrag av dem eller oversikter over innholdet.

— — —

Foruten meldinger med vedlegg etter meldingsforskriftene kan Prisdirektoratet ta inn i registeret oversikter eller redegjøringer for de forhold som er meldt eller andre dokumenter som kan tjene til å belyse dem — — —.»

Till den svenska lagen finnas som antytts inga särskilda tillämpningsföreskrifter utfärdade i ifrågavarande hänseende. Förarbetena till lagen få emellertid fungera som dylika föreskrifter, och praxis fyller ut där lag och förarbeten sluta. Problem finnas dock i detta sammanhang. De torde närmast knyta an till frågan om registreringens offentlighet.⁵

De ifrågavarande registren i Sverige, Danmark och Norge äro offentliga. Detta är huvudregeln, från vilken undantagen kunna betraktas som sällsynta. Om alla tre lagarna torde kunna sägas, vad som är sagt om den norska: »Loven bygger her på det prinsipp at konkurransereguleringer ikke skal behandles som forretningsmessige hemmeligheter, men offentliggjøres slik at almenheten og grupper som er særlig interessert på vedkommende områder, skal få høve til å kunne øve kritikk.»⁶

I Sverige ha de i kartellregistret intagna sammanfattningarna av avtalen publicerats i tidskriften »Kartellregistret», som från år 1955 kallas »Näringsfrihetsfrågor», eftersom den skall vara organ jämväl för ombudsmannen för näringsfrihetsfrågor och näringsfrihetsrådet. Några särskilda bestämmelser om denna publicering finnas likväl icke i vårt land i motsats till vad fallet är i Danmark och Norge.

Det danska handelsministeriets ovannämnda kungörelse föreskriver: »Det i registeret indførte uddrag skal uopholdelig tilstilles Statstidende til bekendtgørelse.» Vidare stadgas:

»Der udgives ved foranstaltning af ministeriet for handel, industri og søfart en registreringstidende, indeholdende de i Statstidende indrykkede bekendtgørelser om registrerede anmeldelser.»

Den norska bestämmelsen är:

»Prisdirektoratet skal hvert år sette inn i Pristidende oversikt over registrerte sammenslutninger, grupper og storbedrifter med opplysning om hovedtrekkene i de konkurransereguleringer og andre forhold som er registrert pr. 1. januar — — —.»

Efter denna genomgång av bestämmelser avseende anmälan och registrering av konkurrensbegränsande förhållanden i de tre nordiska länderna må det vara tillåtet att fråga, om icke en mera enhetlig lagstiftning relativt lätt kunde åstadkommas i Norden på ifrågavarande område.

En samordning torde betyda mest för Sveriges del, nämligen såsom en utvidgning av vår nuvarande lag. Denna utvidgning skulle först innebära vissa förtydliganden av lagtexten i överensstämmelse med tillämpad praxis i fråga om registrering av sammanslutningar och riktpriser och dylikt. För det andra finge man för Sveriges del överväga att införa anmälningsskyldighet utan föregående anmaning från övervakningsmyndighetens sida. En anledning till att man vid tillkomsten av den svenska lagen valde metoden med anmälningsskyldighet först efter anmaning från myndigheten var, att

⁵ Statsv. tidskr. 1955, s. 188 ff.

⁶ »Pristidende, utgitt av Prisdirektoratet», Oslo 1954, häfte 6, s. 132.

man befarade, att myndigheten eljest skulle så att säga drunkna i papper. När nu kartellregistrering pågått i nära tio år i vårt land, torde sådant hinder för att införa anmälningsskyldighet utan föregående anmaning knappast längre föreligga. En reform i detta hänseende kunde minska det arbete, som består i att uppsåra karteller. För det tredje finge man för vårt land överväga att vidga lagen till att omfatta även storföretag. För danskarnas del torde det bli fråga om en omprövning av villkoret om »väsentligt inflytande» på marknaden.

En samordning av de tre ländernas här ifrågavarande lagbestämmelser torde icke i och för sig möta några större svårigheter. Sådana skulle möjligen visa sig i ett annat avseende, nämligen med hänsyn till den ställning anmälnings- och registreringsbestämmelserna inta i det sammanhang, vari de ingå i resp. land. I Norge ingå bestämmelserna i fråga i en lag, som tillika gäller priskontroll. Den danska lagen inkluderar även stadganden, som delvis motsvara vår särskilda lag av år 1953 om motverkande i vissa fall av konkurrensbegränsning inom näringslivet.

Helge Malmström.

Konstitutionella och kommunala Vårssessionen. Bland frågor av konstitutionell karaktär vid årets riksdag.

tilldrogo sig — liksom vid fjolårets riksdag — de, som gällde rättsvård och förvaltningskontroll, särskilt intresse.

Den under de senaste åren livliga debatten om konungens benådningssrätt fördes sålunda vid vårssessionen vidare, främst genom två likalydande folktopitioner av herr Ohlon m. fl. i första kammaren (nr 213) och herr Ohlin m. fl. i andra kammaren (nr 212) med begäran om en allsidig utredning beträffande nådeinstitutet. Därjämte begärdes i motionerna en årlig, detaljerad redovisning för riksdagen av nådegivningen. Motionärerna påpekade särskilt, att nådeinstitutet i stor utsträckning kan handhavas utan hämning av formella hinder. Regeringen kan som nådegivare åsidosätta i vederbörlig ordning tillkommen lagstiftning, t. ex. beträffande brottspåföljder, och därigenom i viss omfattning kringgå riksdagen såsom lagstiftare. Enligt motionärerna har nådeinstitutet ansetts böra användas för att bereda möjligheter till lämpligare brottslingsbehandling än den domstolarna jämlikt lag kunna föreskriva. En sådan omläggning av nådeinstitutets uppgift bör icke genomföras i administrativ väg. Motionärerna uttalade önskemålet, att nådeinstitutets ställning i straffrättsskipningen och kriminalvården överväges och att resultatet av dessa överväganden förelägges riksdagen. Slutligen ifrågasattes, om inte nådegivningen skulle kunna bindas av något fastare regler än för närvarande.

Samma ämnesområde behandlades i en principiellt mindre vittsyftande motion av fröken Wetterström m. fl. motionärer i andra kammaren (nr 436). Även här framfördes kritik mot behandlingen av nådeärendena. Det föreslogs, att yttrande i nådeärenden skulle inhämtas icke blott från högsta domstolen utan även från ett kollegialt råd, bestående av såväl juridiskt som allmänt socialt och psykologiskt sakkunniga personer.

De nu nämnda motionerna behandlades av sammansatt konstitutions- och första lagutskott, som i sitt utlåtande (nr 3) redovisade statistik över bl. a. antalet nådeansökningar per år i förhållande till totala antalet dömda personer samt över meningsskiljaktigheter mellan Kungl. maj:t och högsta domstolen. Gentemot kravet på fastare riktlinjer för nådegivningen anförde utskottet, att nådeinstitutet naturligen icke kan lagbindas på samma sätt som domstolsförfarandet. Nådeinstitutet skall träda i funktion just i situationer, för vilka det icke varit möjligt att utforma undantagsbestämmelser i lag. Enstaka benådningssfall böra icke betraktas såsom uttryck för bestämda kriminalpolitiska synpunkter. Därför torde en redogörelse med mer eller mindre fullständiga uppgifter angående omständigheterna i de olika nådeärendena knappast göra det möjligt för riksdagen att följa nådeinstitutets handhavande.

Av särskilt intresse är utskottets rekommendation, att den ytterligare utredning, som må anses erforderlig i ett nådeärende, i regel införskaffas redan innan ärendet föredrages i högsta domstolen, samt att, om nya upplysningar av betydelse tillkomma efter högsta domstolens yttrande, nytt sådant yttrande inhämtas. Som ytterligare murbruk i den spricka, som väl onekligen uppstått mellan Kungl. maj:t och högsta domstolen, har man kanske att se utskottets förslag, att ett nådeärende skall föredragas av samme befattningshavare såväl i högsta domstolen som i departementet.

Utskottet ställde sig däremot skeptiskt till förslaget att, med bibehållande av högsta domstolen som remissinstans, inrätta en mera lekmannabetonad rådgivande nämnd. Utskottet ansåg dock, att spörsmålet borde komma i betraktande inom justitiedepartementet i samband med att föredragningsorganisationen där övervägdes enligt de av utskottet uppdragna riktlinjerna.

Riksdagen beslöt att i skrivelse till Kungl. maj:t tillkännagiva, vad utskottet anförde i sitt utlåtande. Ingen som helst debatt förekom i kamrarna, vilket dock får ses mot bakgrund av att benådningen utförligt behandlats i dechargedebatten några dagar tidigare.

Från folkpartigrupperna inom båda kamrarna kommo vidare två likadana motioner (nr 212 i första kammaren av herr Ohlön m. fl. och nr 211 i andra kammaren av herr Ohlin m. fl.) om en utredning angående justitiekanslerämbetets arbetsuppgifter och organisation. I motionerna framhölls, att ämbetets arbetsbelastning under senare år successivt ökats utan att ämbetet erhållit däremot svarande personalförstärkning. Härigenom hade framför allt justitiekanslerns inspektionsverksamhet blivit åsidosatt. Motionärerna menade, att justitiekanslerämbetet borde stärkas och effektiviseras.

Också dessa båda motioner behandlades av sammansatt konstitutions- och första lagutskott (utl. nr 2). Utskottet lät verkställa vissa undersökningar angående ämbetets organisation och arbetsbelastning och tog sig dessutom för att höra justitiekanslern personligen. Utskottet konstaterade, att en viss arbetsbalans uppstått, men fann det troligt, att denna genom tillfällig personalförstärkning skulle kunna avarbetas tämligen snabbt. Utskottet menade, att ämbetet, sedan balansen avverkats, skulle utan någon egentlig omorganisation kunna hinna med de på ämbetet ankommande uppgifterna, däri inbegripet inspektionsverksamhet i den mån sådan erfordra-

des såsom ett led i tillsynen över ämbets- och tjänstemän. Utskottet avstyrkte därför motionärernas utredningsförslag.

Till utskottets påfallande knapphändiga uttalanden hade tre folkpartiledamöter fogat en utförlig reservation, där justitiekanslersämbetets olika arbetsuppgifter genomgingos och ställdes mot varandra. Reservanternas resonemang utmynnade i att uppgifterna som regeringens juridiske rådgivare, som kronans högste ombudsman och som statens övervakare av dess egna tjänstemän icke äro så likartade, att de måste skötas av en och samme ämbetsman. Reservanterna förordade därför en utredning parallellt med motsvarande undersökningar beträffande JO- och MO-ämbetena.

Utskottsutlåtandet gav upphov till omfattande debatter i båda kamrarna. Motionerna avsgos efter votering.

Sammansatta konstitutions- och första lagutskottet ägnade vidare ganska ingående uppmärksamhet åt en motion i första kammaren av herr Branting (nr 115) om inrättande av en särskild högsta domstol i skattemål (utl. nr 4). Herr Branting granskade i motionen de olika åtgärder för att reducera regeringsrättens hastigt ökande arbetsbalans, som vidtagits eller övervägts. Han fann dem ineffektiva eller behäftade med andra nackdelar, även ur rättssäkerhetssynpunkt. I stället tog han upp en av riksdagens revisorer framkastad tanke om inrättande av en särskild högsta domstol för skattemål vid sidan av regeringsrätten. Huvudvinsten av en sådan åtgärd vore enligt motionären, att man därigenom skapade förutsättningar för en snabb handläggning av skattemålen utan att behöva tillgripa någon form av fullföljdsbegränsning.

Utskottet framhöll, att flera andra uppslag framförts under diskussionen om tänkbara möjligheter att förkorta de framför allt i regeringsrätten långa väntetiderna vid beskattningsmålen handläggning. Första lagutskottet har vid årets riksdag (utl. nr 34) förklarat, att man icke längre kan nöja sig med provisoriska åtgärder för att komma tillrätta med arbetsbalansen i regeringsrätten, och uttalat sig för en begränsning av fullföljdsrätten. Sammansatta konstitutions- och första lagutskottet ansåg, att herr Brantings förslag icke borde ses fristående utan i samband med övriga framförda uppslag i ämnet. I proposition (nr 167) med förslag om ytterligare förlängning av 1952 års provisoriska lag om utökat antal ledamöter i regeringsrätten har bebådats en utredning angående åtgärder, ägnade att begränsa tillströmningen av finansmål till regeringsrätten. Enligt utskottets mening borde utredningen utvidgas till att omfatta även övriga under diskussionen framkomna uppslag i ämnet. Innan en sådan utrednings resultat framlagts, borde riksdagen ej taga principiell ställning till frågan om en högsta skattedomstol.

Utskottet har nogsamt undvikit att på något sätt föregripa ett dylikt ställningstagande. De invändningar, som otvivelaktigt kunna anföras mot en ytterligare uppspaltning av den högsta rättsskipande makten, icke ens antydast i utskottsutlåtandet. Flera av dem framfördes emellertid av herr Herlitz under diskussion mellan motionären och honom i första kammaren. — Utskottets synpunkter fördes av riksdagen vidare i skrivelse till Kungl. maj:t.

Bland riksdagsfrågor rörande rättsvård och förvaltningskontroll skall slutligen nämnas en motion i första kammaren (nr 161) av herr Karl Persson om ett särskilt resningsinstitut för omprövning av avdömda mål.

Motionären föreslog, att i prövning av resningsansökningar skulle deltaga en ledamot av högsta domstolen, som icke dömt i målet, någon eller några »akademiska jurister» och — till ett antal av minst hälften av de beslutande ledamöterna — lekmän, vilka skulle representera fackkunskap på olika områden och inkallas till tjänstgöring alltefter respektive måls beskaffenhet. Sammansatta konstitutions- och första lagutskottet anförde (utl. nr 1), att det uppenbarligen fordrades starka skäl för att en överflyttning av beslutanderätten beträffande resningsansökningar från högsta domstolen till annat organ skall ifrågakomma. Sådana skäl ha, konstaterar utskottet helt kort, icke förebragts i ifrågavarande motion. Därjämte framhållas vissa praktiska olägenheter med den ordning motionären föreslagit. Motionen avsågs i enlighet med utskottets hemställan.

I övrigt erbjöd 1955 års riksdag näppeligen några konstitutionella frågor av samma intresse som de ovan behandlade. Intet förslag till grundlagsändring antogs såsom vilande.

Det enda större problemkomplex, som utöver de nämnda ventilerades, var frågan om förhållandet mellan kyrka och stat. Vidsträcktast togs frågan upp i likalydande motioner av herrar Weiland och Osvald i första kammaren (nr 41) samt herrar Helén och Swedberg i andra kammaren (nr 48). Motionärerna föreslogo, att rådgivande folkomröstning år 1957 skulle anordnas »angående ett lösande av de organisatoriska banden mellan kyrka och stat under betingelser, som äro betryggande för kyrklig verksamhet och kristet kulturliv». I motionerna påpekades, att under den tidigare diskussionen om förhållandet mellan kyrka och stat framförts krav om utredning av en rad olika frågor, detta för att större klarhet skulle kunna vinnas rörande konsekvenserna av en skilsmässa mellan stat och kyrka. Motionärerna gjorde gällande, att flera av dessa frågor, inte minst på grund av sin omfattning, knappast kunde effektivt utredas utan att de utredande erhållit besked om den huvudsakliga riktningen av statsmakternas intentioner.

Motionärerna avsågo icke, att riksdagen omedelbart skulle taga ställning till frågan om en upplösning. De begärde ej ens utredning om en dylik upplösning förutsättningar och konsekvenser. Deras tanke var, att folkopinionen i frågan icke avspeglades i riksdagen utan endast kunde utrönas genom folkomröstning.

Med den uppläggning motionen fått hade KU ej anledning att taga upp den materiella frågan om förhållandet mellan kyrka och stat. Denna fråga har vid talrika tillfällen debatterats i riksdagen. Den första riksdagsmotionen med krav på skilsmässa mellan kyrka och stat framfördes år 1909 från frikyrkligt håll. År 1918 togo socialdemokraterna upp problemet ur helt annan synvinkel. Deras angrepp mot kyrkan såsom ägare av egendom och privilegierad institution fortsattes ännu häftigare under 1920—1930-talen i en rad kommunistiska motioner. Vid 1950 års riksdag hölls i frågan en grundlig och livligt uppmärksam debatt.

I sitt utlåtande (nr 19) över de från folkpartihåll härrörande motionerna vid årets riksdag undersökte KU, huruvida frågan om förhållandet mellan kyrka och stat lämpligen borde avgöras genom folkomröstning. Utskottet tryckte på det vid de nu gällande folkomröstningsbestämmelsernas tillkomst uppställda kravet, att folkomröstningsärendet skall föreligga i sådant skick,

att de röstberättigade verkligen ha möjlighet att bilda sig en klar uppfattning i saken. Detta krav ansåg utskottet oeftergivligt. Konsekvenserna av en skilsmässa måste, åtminstone i sina huvuddrag, klart redovisas. Det räckte inte med att, såsom motionärerna, sammanfatta ett program i en formel. En sådan kan på detta område ändå aldrig göras entydig. Det klarläggande, som bör ske, måste, för att kunna läggas till grund för en objektiv upplysning vid en folkomröstning, bygga på en föregående utredning. Under hänvisning till att en sådan utredning ej ens föreslagits avstyrkte utskottet motionerna.

Yrkande om bifall till motionerna ställdes icke i någondera kammaren. Det hindrade icke, att en ganska livlig debatt utspann sig i andra kammaren, främst angående folkomröstningsinstitutets användbarhet i den föreliggande frågan.

Drygt halva antalet av KU:s vid riksdagen 1955 avgivna utlåtanden avse valfrågor av olika slag. Frågorna ha genomgående begränsad betydelse, varför de här kunna redovisas tämligen summariskt.

Till följd av ändrade befolkningsförhållanden kommer Göteborgs och Bohus läns landstingsområde att mista ett förstakammandat och vid val nästa gång blott utse fyra förstakammarledamöter, om nu gällande bestämmelser följas. I anledning av motioner av herr Gustaf Karlsson m. fl. i första kammaren (nr 325) samt herr Carlsson i Bakeröd m. fl. i andra kammaren (nr 382) har riksdagen på KU:s förslag (utl. nr 17) hos Kungl. maj:t hemställt om utredning och förslag till sådana ändringar i gällande författningsbestämmelser, att färre än fem ledamöter ej komma att utses för någon förstakammarvalkrets. Ur proportionell och allmän rättvisesynpunkt är det nämligen av betydelse, att tillräckligt många mandat finnas att fördela inom en valkrets. Problemet blir nu, huruvida jämkning skall göras i valkretsindelningen eller minimiantal mandat per valkrets skall stadgas i överensstämmelse med vad som gäller vid andrakammarval.

Herr Håstad väckte i andra kammaren motion (nr 379) om ändrad ordning för beräkning av antalet elektorer vid förstakammarval jämlikt § 6 mom. 7 riksdagsordningen. Motionären påvisade, att de städer utanför landsting, som välja förstakammarledamöter tillsammans med landsting, i vissa fall missgynnas, därigenom att de vid beräkning av antalet elektorer räknas som likställda med en valkrets inom landstingsområdet och alltså icke få tillgodoräkna sig sådan utökning av mandatantalet, som indelningen i valkretsar ger landstingsområdena. Dessutom påpekade motionären, att tvekan rått rörande den tidpunkt, som skall väljas för beräkning av folkmängden i vederbörande landstingskommuner och städer. Riksdagen har i anledning av motionen på förslag av KU (utl. nr 15) hemställt hos Kungl. maj:t om översyn av bestämmelserna rörande utseende av valmän vid förstakammarval samt om förslag till nya sådana bestämmelser. — Det kan nämnas, att Gotlands landsting — i motsats till vad utskottsutlåtandet förutsätter — får tillgodoräkna sig »grundmandat» för envar av sina tre valkretsar, då förstakammarval förrättas tillsammans med de båda landstingen i Kalmar län.

Efter proposition (nr 81) och tillstyrkande utlåtande av KU (nr 9) antog riksdagen en ny lag om proportionellt valsätt vid val inom lands-

ting, kommunalfullmäktige m. m., varigenom rangordningsprincipen också vid dessa val trätt i stället för rangordnings- och reduktionsmetoden. Såsom framgår av utskottsutlåtandet och därvid fogat särskilt yttrande av herr Håstad, är den valda metoden — ehuru avsevärt bättre än rangordnings- och reduktionsmetoden — visserligen icke helt fri från nackdelar, men den har fördelen av att vara enkel att tillämpa.

I anledning av motioner av herr Weiland m. fl. i första kammaren (nr 42) och herr Nelander m. fl. i andra kammaren (nr 49) har riksdagen på KU:s tillstyrkan (utl. nr 10) begärt utredning och förslag rörande förfarandet vid de s. k. dubbelval, som kunna förekomma vid kommunala val. I riksdagsordningen har förutsetts, att en person kan bliva vald till ledamot av båda kamrarna eller för mer än en valkrets i någondera kammaren. Motsvarande regler för kommunala val saknas emellertid, vilket lett till svårigheter.

Ett motionspar av herrar Lindblom och Johan Persson i första kammaren (nr 326) samt herr Rimmerfors och fröken Vinge i andra kammaren (nr 378) gav KU anledning att tillstyrka (utl. nr 14) utredning i frågan om vilka personer, som skola vara behöriga att på landet utfärda röstlängdsutdrag. Utskottet ansåg det önskvärt, att på landsbygden någon utöver valnämndens ordförande (eller vid förfall för honom suppleanten) vore behörig att utfärda röstlängdsutdrag. I stad kan magistraten eller valnämnden förordna flera utfärdare av röstlängdsutdrag. Riksdagen antog ett av utskottet framlagt förslag till skrivelse i frågan.

En rad motioner med förslag om diverse andra valtekniska förändringar avslogos av riksdagen, sedan KU avstyrkt dem. — Herrar Söderquist (motion nr 63 i första kammaren) och Ahman (motion nr 83 i andra kammaren) vunno sålunda icke gehör för sitt förslag om mindre rigorösa föreskrifter rörande försegling av s. k. valsedelspaket (KU:s utl. nr 6). — Ej heller biföllos likalydande motioner av herrar Lundström i första kammaren (nr 81) och fröken Vinge m. fl. i andra kammaren (nr 108) med förslag att »partibeteckningen å valsedel skall betraktas som en enhet oavsett om den består av ett eller flera ord och upptar en eller flera rader» (KU:s utl. nr 7). Utskottet menade, att frågan borde prövas av författningsutredningen vid övervägande av ny vallagstiftning. — Samma motionärer hade vidare tagit upp dels frågan om bättre möjligheter för utrikes vistande att rösta på svenska beskickningar och konsulat (motioner nr 83 i första kammaren och nr 110 i andra kammaren), dels förslag om skyldighet eller rättighet för valnämnd och magistrat att vid justerings-sammanträde företaga rättelse i röstlängd även om anmärkning ej framställts (motioner nr 82 i första kammaren och nr 109 i andra kammaren). I den förstnämnda frågan förklarade KU (utl. nr 11), att bestämmelserna om röstning utomlands för närvarande överses inom justitiedepartementet. Rätt för valnämnd och magistrat att på eget initiativ verkställa strykning i röstlängd ville utskottet ej tillstyrka (utl. nr 12) därför att i princip samtliga röstberättigade då skulle nödgas bevaka sin rätt vid justeringssammanträdet. Rätt för valnämnd och magistrat att införa »överhoppade» röstberättigade i längden skulle enligt utskottets mening kunna väcka misstanke om bristande objektivitet. Ej heller dessa båda sistnämnda motionspar föranledde någon riksdagens åtgärd. — I andra kammaren hade fru Holmqvist och herr

Bengtsson i Halmstad motionerat (nr 154) om rätt för väljare, som uttagit röstlängdsutdrag, att å postanstalt avlämna sin valsedel å lämplig söckendag före valdagen, helst lördag. KU menade (utl. nr 8), att nuvarande post-röstningssystem icke borde slopas eller i något mera betydande avseende ändras i fråga om septembervalen eller andra val av större vikt. Vid enstaka kommunalval kunde dock onödigt stora kostnader uppstå genom att talrika postanstalter tvingades att hålla öppet å söndag. Utskottet förut-satte, att inom inrikesdepartementet ordningen för poströstning vid särskilda kommunalval utreddes och översågs. Någon särskild riksdagsåtgärd utöver detta utskottsuttalande föranledde emellertid icke ifrågavarande motion.

Bland hittills ej nämnda frågor rörande grundlagarna återfinnas två kommunistiska motioner av herrar Öhman och Helmer Persson i första kammaren (nr 13) och herr Johansson i Stockholm m. fl. i andra kammaren (nr 17) med begäran, att direktiven för 1954 års författningsutredning måtte vidgas till att omfatta ingenting mindre än utarbetande av förslag till en »tidsenlig och demokratisk» författning samt att alla i riksdagen representerade partier, d. v. s. även kommunisterna, måtte vid en likaledes begärd personell förstärkning av utredningen bliva företrädda inom denna. KU, som ej spillde många ord på motionen, fann (utl. nr 3) författningsutredningens direktiv och personbesättning tillfredsställande. I enlighet med utskottets hemställan avtog riksdagen motionerna.

Av grundlagsfrågorna återstår att nämna, att herr Håstad motionerade (nr 380 i andra kammaren) om skyndsamt utredning om taxeringsmäns straffrättsliga ansvar och »om behovet eller inte av det skydd för taxeringsmän, som § 113 regeringsformen stadgar». KU erinrade (utl. nr 18) om tidigare avslagna motioner i samma ärende och avstyrkte den nu väckta under hänvisning till att sakkunniga för översyn av taxeringsorganisationen och därmed sammanhängande spörsmål tillkallats. Utskottet menade, att frågan om upphävande eller ändring av § 113 borde övervägas först sedan dessa sakkunnigas arbetsresultat framlagts. Riksdagen avtog motionen.

En proposition (nr 379) med förslag till ändring av bl. a. 17 § sekretesslagen behandlades av KU i de delar den rörde sekretessbestämmelser (utl. nr 20). I propositionen föreslogs bl. a. viss plikt för deklARATIONSSKYLDIGA m. fl. att föra och tillhandahålla räkenskaper m. m., viss ökad uppgiftsskyldighet i samband med taxering samt vidgade möjligheter till taxeringsrevision. Särskilda bestämmelser upptogs i förslaget i syfte att förhindra, att befogade intressen av sekretesskydd eftersattes. KU behandlade propositionen tillsammans med motioner av herr Osvald i första kammaren (nr 500) och herr Ståhl i andra kammaren (nr 617). I motionerna hemställdes om avslag å propositionen samt om nytt förslag i ämnet. Kungl. maj:ts förslag innebar dels utvidgningar av sekretesskyddet till förmån för de skatteskyldiga, dels viss inskränkning i den skattskyldiges rätt att taga del av det kontrollmaterial, som berör hans egen taxering. Utskottet framhöll, att starka skäl måste kunna åberopas för att undanhålla dem, som ett mål eller ärende angår, rätten att taga del av därtill hörande handlingar. För att understryka denna synpunkt föreslog utskottet viss ändring i den föreslagna lagtexten. Riksdagen antog lagförslaget med den av KU föreslagna ändringen.

Frågan om förhållandet mellan den kyrkliga och den borger-

liga kommunen togs upp i två motioner, som lödo lika och som hade väckts i första kammaren av herr Eriksson m. fl. (nr 9) och i andra kammaren av herr Lundberg m. fl. (nr 1). Motionärerna begärde, att det skyndsamt måtte utredas, huruvida och i vilken omfattning ekonomiska angelägenheter, som avse kyrkliga ändamål, kunna handläggas av den borgerliga kommunens organ. Utredningen skulle dessutom avse den kyrkliga kommunens »sambälliga och rättsliga ställning i dess helhet». Herr Lundberg har vid 1943 och 1949 års riksdagar fått motioner med samma syfte avslagna. KU ansåg (utl. nr 4) liksom tidigare, att, om den i motionerna föreslagna vägen beträddes, den kyrkliga kommunen skulle försvinna och uppgå i den borgerliga. De ärendegrupper, som fortfarande höra till den kyrkliga kommunen, äro enligt utskottet av rent kyrklig karaktär. Utskottet pekade vidare på de svårigheter, som en sammanslagning av den kyrkliga och den borgerliga kommunen skulle föra med sig. Vidare gjordes gällande, att några påtagliga nackdelar med den nuvarande organisationen icke visats. Utskottet slutade med att erinra om att pastoratsindelningssakkunnigas förslag ännu icke lett till någon Kungl. maj:ts åtgärd samt om att församlingssyrelsekommitténs utredning icke avslutats. I enlighet med utskottets avstyrkan avslog riksdagen motionerna efter debatter och votering i båda kamrarna.

Ett till denna ämnessfär hörande detaljspörsmål drogs fram i två likalydande motioner, i första kammaren av herr Einar Persson m. fl. (nr 121) och i andra kammaren av herr Persson i Tandö (nr 153). Motionerna syftade till upphävande av bestämmelsen om kyrkoherdes självskrivnenhet som ordförande i kyrkorådet. KU avstyrkte (utl. nr 5) motionerna utan att taga ställning i sak. Församlingssyrelsekommittén har nämligen, enligt vad utskottet inhämtat, bl. a. tagit upp just denna fråga. Riksdagen avslog motionerna.

Höstsessionen. Under vårsessionen började KU diskutera en fråga, som ligger nära de båda senast omnämnda, nämligen tidpunkterna för de olika direkta valen. Frågan visade sig vara i hög grad svårlöst, och dess närmare behandling måste uppskjutas till höstsessionen.

Denna fråga hade tagits upp i två motioner, den ena väckt av herrar Erik Svedberg och Erik Olsson i första kammaren (nr 12) och den andra i andra kammaren av herr Hallén jämte ett stort antal medmotionärer (nr 381). I den förstnämnda motionen begärdes »en förutsättningslös utredning, syftande till en ändamålsenligare samordning av valtider och mandatperioder vid de politiska och kommunala allmänna valen samt valen till kyrkofullmäktige, samt att detta arbete eventuellt kan få ingå som en detalj i 1954 års författningsutredning». Motionärerna menade, att landstings- och andrakammarval borde hållas samtidigt vart fjärde år samt däremellan val av stads-, kommunal- och kyrkofullmäktige, likaledes vid ett och samma tillfälle. På så sätt skulle verkligt stora valrörelser behöva förekomma endast vart fjärde år vid riksdags- och landstingsvalen, medan däremot vid de egentliga kommunalvalen lokala synpunkter mera kunde beaktas. Därjämte skulle ökat utrymme skapas för folkomröstningar med ty åtföljande central partipropaganda. Slutligen skulle samtidiga andrakammar- och landstingsval

medföra, att de politiska sammansättningarna i de båda kamrarna komme varandra till tiden närmare.

I den Hallénska motionen uttryckas bekymmer för det klena deltagandet i kyrkofullmäktigevalen. Enligt av KU inhämtad uppgift deltog 1954 endast 14,8 procent av de röstberättigade i dessa val. Herr Hallén och hans medmotionärer anse det väsentliga vara, att kyrkofullmäktigevalen ej förrättas separat. Nuvarande tidpunkt — tredje söndagen i oktober — är olämplig. Partiernas ekonomiska resurser äro uttömda, och valen ske i trötthetens tecken. Man har enligt motionärerna knappast anledning att antaga, att det av valtekniska skäl skulle vara olämpligt att samtidigt ha tre valförrättningar. Är man likväl tveksam härom, bör kombinationen andrakammar—landstingsval och kommunala—kyrkliga val övervägas.

KU:s utlåtande (nr 22) är enhälligt men märkt av födslovåndor. En allmän omprövning av de allmänna valens placering i förhållande till varandra vill utskottet ej veta av. Utskottet klyver — till synes något konstlat — problemet i dels en fråga om landstingsvalens skiljande från kommunal- respektive stadsfullmäktigevalen samt deras sammanförande med andrakammarvalen, dels en fråga om sammanförande av kyrkofullmäktigevalen med de borgerliga kommunalvalen. Den första frågan menar utskottet sakna aktualitet, därest enkammarssystem framdeles införes. Skulle 1954 års författningsutredning föreslå tvåkammarssystemets bibehållande, har den enligt sina direktiv att pröva jämväl vad som erfordras för rationalisering och effektivisering av den nuvarande ordningen samt att utreda frågan om breddning av valmansunderlaget för första kammaren. Författningsutredningen kan, utan att komplettering av dess direktiv behövs, taga upp frågan om ändrad tidpunkt för landstingsvalen.

Klarare ställning tager utskottet till frågan om sammanföring av borgerliga och kyrkliga kommunalval. Också utskottet anser det låga deltagandet i kyrkofullmäktigevalen otillfredsställande ur allmän synpunkt. Därjämte anför utskottet väderleksargument mot val i slutet av oktober månad. Frågan om ändamålsenligare tidpunkt för kyrkofullmäktigevalen finner utskottet böra utredas, lämpligen genom 1953 års församlingsstyrelsekommitté. Utskottet vidhåller emellertid sin vid tidigare riksdagar uttalade mening, att kyrkofullmäktigevalen icke böra sammanföras med landstingsvalen och kommunal- respektive stadsfullmäktigevalen.

Motionernas enda resultat blev, att riksdagen på KU:s förslag utan nämnvärd debatt beslöt att hos Kungl. Maj:t anhålla, att församlingsstyrelsekommittén måtte överväga frågan om lämpligare tidpunkt för kyrkofullmäktigevalen. Såsom framgår av vad här refererats ur utskottsutlåtandet, blir emellertid denna utredning knappast förutsättningslös.

Örjan Wetterberg.

LIT T E R A T U R G R A N S K N I N G A R

ERIK FAHLBECK: *Om förvärv och förlust av Sveriges krona jämte andra samhällsstudier*. Stockholm 1955. Kr. 10:—.

I titeln till professor Erik Fahlbecks senaste arbete ingår ordet samhällsstudier, som i detta fall är sällsynt adekvat. I den första uppsatsen »Om förvärv och förlust av Sveriges krona» analyseras och tolkas några för ämnet relevanta grundlagsbud, i den andra lämnas en nyttig översiktlig framställning »Om tryckfriheten i Norden», alltså ett mycket mer omfattande ämne, i den tredje och sista »Människan i samhället» är temat det största och anspråksfullaste, som en samhällsvetenskapare kan ställa för sig. Som synes är det högst olika anrättningar, som läsaren får sig till livs, och de serveras också på olika sätt. Den första uppsatsen är en statsrättslig studie i traditionell mening; distansen till ämnet är kort och författarens strävan att behandla problemen uttömmande. Den andra uppsatsen har ägnats åt tryckfrihetens principer, sådana vi möta dem i äldre historia och i nutid. Den, som törstar efter detaljer, hänvisas till annan litteratur, för svensk tryckfrihets vidkommande främst till författarens tidigare arbeten på området. I den tredje uppsatsen tar författaren fasta på några få väsentliga synpunkter på den mänskliga tillvaron. Denna uppsats är skriven i essäens form. Mänsklighetens livsfrågor betraktas här ur fågelperspektiv med en underton av mild skepsis. Någon gång kunna de uppställda teserna få en prägel av truism, men höljet kring dem och den humanistiska grundsyn, mot vilken de spela, fångslar. Tillsammans ge uppsatserna en god bild av författaren, av hans vidsynthet och djupa förtrogenhet med olika samhällsliga spørsmål.

I senare tid har oändligt mycket skrivits om lag- och grundlagstolkning. Huruvida detta skall anses utgöra ett sundhets- eller sjukdomstecken, kan diskuteras. Problemet att bringa abstrakt norm och en konkret föränderlig verklighet att korrelera är ju, såsom redan Aristoteles visste, olösligt. Begreppsbildningen på området förbrukas också mycket snabbt. I äldre tid kretsade problematiken kring motsatsparet grammatisk och logisk lagtolkning. Längre fram arbetade man med distinktioner mellan subjektiv och objektiv lagtolkning. I dag tycks utrymmet för teleologisk lagtillämpning i motsats till en ur lagtexten frameducerad stå i centrum för intresset, helt naturligt för övrigt, eftersom man kommit underfund med riskerna för petitioprincipiislut vid användningen av de klassiska tolkningsmetoderna. Oavsett den pessimism man måste hysa rörande möjligheterna att på detta arbetsfält vinna bestående resultat, har dock en fortgående diskussion sitt

berättigande. De krav på tankeklarhet och stilistisk skärpa, som författarna här måste fylla, bli dem till en nyttig skola. Och i ett större perspektiv, såsom ideologisk överbyggnad till och reflex av de förändringar samhället fortlöpande undergår, få deras framställningar stort doktrin- och idéhistoriskt värde.

Hos oss är situationen för grundlagstolkningen unik, eftersom vi ha en särskild regel för grundlagarnas tillämpning, vilken i varje särskilt fall skall ske efter ordalydelsen. Sådan den nu föreligger, har bestämmelsen sannolikt utformats under intryck av upplysningstidens interpretationsläror. Men huruvida den för grundlag vill reservera en annan tolkningsmetod än för annan lag eller för mellan enskilda slutna skriftliga avtal, därom vet man föga, ty tanken att i idealstaten olika tolkningsmetoder skulle begagnas för olika slags lagmateria var i vart fall främmande för Montesquieu och sannolikt även för hans efterföljare.

Fahlbeck tar bestämt avstånd från den numera sällan företrädda uppfattningen att RF § 84 kategoriskt skulle påbjuda en bokstavstolkning. En sådan tanke är, såsom bl. a. J. J. Nordström visat (se hans inlägg vid religionsfrihetsdebatten 1857), orimlig och orealiserbar. Fahlbeck är också alltför klok för att låta sig förledas till att uppställa någon speciell tolkningsmetod vid tillämpning av grundlag. Han nöjer sig med att konstatera, att grundlag liksom annan lag bör tolkas på ett förnuftigt sätt, d. v. s. med sans och måtta, och att vid oklarhet ledning bör sökas i lagens för alla uppenbara, »oomtvistliga», ledande principer. Alla grundlagsregler äro m. a. o. icke av samma vikt. Där liksom också i andra lagar kunna sida vid sida finnas regler av begränsad betydelse och regler och regelgrupper med fjärrverkan över hela lagkomplexet, vilka för att använda Fahlbecks från 85 § RF hämtade ord ge uttryck för lagens »grundsatser». Även denna tolkningsmetod har naturligtvis sina brister. Ju fler grundsatser man tror sig kunna upptäcka, ju större blir risken för cirkelslut. Någon full beviskraft ha de sällan, men de kunna bilda underlag för presumtioner vid enstaka lagrums tolkning. Oftast är det så, de användas av Fahlbeck.

Om förvärv och förlust av Sveriges krona har särskilt i äldre tid mycket blivit skrivet, inte blott av svenska utan även av norska statsrättsexperter. Att även norrmän befattat sig med ämnet har naturligtvis haft samband med den svensk-norska unionen; riksakten gav i själva verket anledning till en rad speciella tolkningsproblem, som under 1800-talet även hade återverkningar på svensk monarkrätt. De som efter 1905 från svensk sida behandlat ämnet äro Varenius, Blomberg, Reuterskiöld, Malmgren och Lagerroth. Man kunde tro, att frågan fått ett slutgiltigt svar eller att åtminstone en relativ enighet i tolkningen så småningom utkristalliserat sig. Men så är inte fallet. Av alla de författare, vilkas resultat av Fahlbeck redovisas i en särskild doktrinhistorisk översikt, finns det inte två, vilkas meningar helt sammanfalla. När man tar del av de för problemställningarna relevanta grundlagsbuden i regeringsform och successionsordning, blir orsaken till meningsbrytningarna snabbt klar. Den ligger hos grundlagen själv, vars bestämmelser här liksom så ofta vid närmare betraktande framstå som både ofullständiga och dunkla.

Det är väl detta i förening med splittringen inom doktrinen, som utgjort

drivfjädern för Fahlbeck, då han valt detta problemkomplex för att pröva sin lagtolkningsförmåga. Han har velat gå till verket utan förutfattade meningar, utan att känna sig bunden av författningshistoriska fakta och olika grundlagsstiftares föregivna eller bevisliga meningar. Samtidigt har han emellertid — själv en framstående kännare av det tidigare 1800-talets författnings- och doktrinhistoria — velat belysa problemen utifrån den vidare kunskap, som modern forskning skänkt oss om våra grundlagars tillkomst och 1800-talets konstitutionella fejder. Till detta har det funnits så mycket större anledning som föregångarna i motsats till Fahlbeck vid sina tolkningsförsök replierat på lagstiftarens förmodade meningar utan att göra sig mödan att närmare efterforska, vilka dessa meningar verkligen varit.

Av fundamental betydelse för ämnet är den tolkning, som bör ges åt 1 § RF, i vars lydelse före år 1866 orden »successionsordning för en *avliden* konungs manliga efterkommande» ingingo. Flertalet statsrättslärare ha ansett, att ordet *avliden* med avsikt insatts för att markera, att den fastställda successionsordningen automatiskt bleve tillämplig blott under förutsättning, att den successionsledande monarken, då han avled, var svensk konung; erfarenheterna från Gustav IV Adolfs avsättning och omständigheterna kring Karl XIII:s trontillträde skulle m. a. o. ha bestämt paragrafens ursprungliga lydelse. Vid Gustav IV Adolfs avsättning — han hade enligt riksakten lossat samfundsbandet och brutit sin ed och försäkran — förelåg en villkorlös personlig abdikation från konungen; den hade emellertid föregåtts av en serie av revolutionsmännen icke godkända utkast till abdikationsskrivelser till förmån för kronprins Gustav. Såsom riksföreståndare hade hertig Karl av ständerna titulerats Kungl. Höghet, intill dess han parallellt med accepten av det nya samhällsfördraget, regeringsformen, bestigit tronen. Den logiska konsekvensen av »avlidenteorien» blir, att tronföljdsfrågan står öppen, om konungen abdikerar eller avfaller från den rätta läran.

Ändringen 1866 av 1 § RF skulle enligt avlidenteorien anhängare blott ha betingats av redaktionella skäl och därmed vara irrelevant för tolkningen.

Mot avlidenteorien ha tidigare opponerat sig Naumann, Aschehoug, Berger och Blomberg, vilka ansett, att »avliden» i 1809 års relation endast innebar ett omnämnande av det vanligaste och »naturliga» tronväxlingsfallet. Enligt dem blir successionsordningen därför automatiskt tillämplig även vid abdikation och trosavfall. Med ett undantag — sedermera justitieministern Ossian Berger — ha också anhängarna till denna teori, »successionsteorien», menat, att 1866 års grundlagsändring saknat betydelse för tolkningsfrågan.

Fahlbeck ansluter sig till successionsteorien på allmänna tolkningsgrunder — utifrån stadgandets nuvarande lydelse, successionsordningens rättsliga kvalitet och frånvaron av ordet *avliden* i dess 1 § samt regeringsformens grundsats, att konung alltid skall finnas. Den åberopade grundsatsen om kungadömet s. a. s. personliga fortvaro föregriper visserligen tolkningsresultatet och kan väl ej omedelbart härledas ur inledningssatsen till 1 § RF eller successionsordningens grundlagsbestämda existens. Dess uppställande ter sig emellertid befogat vid en jämförelse av SO:s ingress och bestämmelser med 2 och 94 §§ RF, vilket senare stadgande endast räknar

med kungaättens utgående på manssidan såsom möjlig orsak till tronledighetsintervall och nytt kungaval, inte med att denna situation skall behöva inträffa vid exempelvis tronförlust på grund av trosavfall. Detta skapar tillsammans med övriga anförda skäl en stark presumtion för att Fahlbecks tolkning är riktig.

Ehuru Fahlbeck icke stöder sin tolkning på omständigheter vid stadgandets tillkomsthistoria, anser han övervägande skäl tala för att successionsteorien, åt vilken statsrättsprofessorn, senare justitierådet Naumann, så tidigt som 1844 givit ett auktoritativt uttryck, omfattats av dem, som föreslog 1866 års textändring. Ja, enligt Fahlbeck finns det t. o. m. fog för åsikten, att textändringen vidtagits i förtydligande syfte; man skulle medvetet ha velat göra rent bord med den av Cederschiöld 1828 lancerade avlidenteorien. Blott på denna punkt känner sig rec. tveksam. Det av Fahlbeck framletade KU-uttalandet från 1840 torde lika litet som efterföljande författningsutkast ge stöd för en sådan hypotes. Allt talar väl i stället för att man på 1840-talet, då abdikationsfrågan hade aktualitet, och under påföljande decennier utan att närmare reflektera på saken allmänt var anhängare av successionsteorien såsom det enda rimliga tolkningsalternativet. Cederschiölds statsrättsexpertis tog nog ingen 20 år senare på allvar. Hans tolkning hade ju inte som Naumanns presenterats i ett systematiskt statsrättsarbete av en jurist ex professo. Och Naumanns uppfattning återspeglade helt säkert i sin tur blott vad insiktsfulla människor tänkte och kände på den tiden.

Annu när 1863 års proposition framlades, var Naumann vår obestridda statsrättsexpert. Först längre fram under året utkom Rydins arbete »Föreningen mellan Sverige och Norge», där den sedan 35 år slumrande avlidenteorien framställdes på nytt. Rec. är ense med Fahlbeck om att 1863—66 års textändring innebar ett förtydligande men tror för sin del närmast, att detta förtydligande tillkom oavsiktligt och därför inte kan likställas med en grundlagsförklaring enligt 83 § RF. Eljest blir det svårt att förstå, hur Rydin och Berger 15 år senare, medan de för lagändringen ansvariga ännu levde, kunnat hävda så bestämt olika meningar om ändringens innebörd.

En jämförelse med tidigare arvföreningar och valakter jämte vad som faktiskt förekom vid 1809—1812 års riksdagar gör enligt Fahlbeck sannolikt, att uttrycket avliden i 1809 års text var ett återfall i äldre kasuistisk lagstil och därför endast avsåg att täcka ett normalfall.

Med sin tolkning av 1 § RF har Fahlbeck även tagit ställning till abdikationsfrågan. Hans här på allmän monarkrätt byggda slutsats, att svensk konung äger abdikera utan att för efterkommande redan förvärvat successionsrätt förverkas, förefaller riktig. Med Gustav IV Adolfs och drottning Kristinas tronavsägelse i minnet är det uteslutet, att 1809 års grundlagsstiftare ej skulle räknat med abdikationsmöjligheten. De viktiga statskäl, som KU i annat sammanhang åberopade för tystnad, ha säkerligen även i detta fall förestavat uteslutandet av uttryckliga bestämmelser rörande konungs rätt att i denna ordning ensidigt rubba samfundsbandet. Och från senare tid, 1857, föreligger ett KU-uttalande som synes böra tolkas så, att man åtminstone vid denna tid icke ansett abdikation äventyra efterkom-

mandes redan förvärvade successionsrätt. Visst formellt stöd har denna uppfattning i 94 §:s lydelse.

Tolkningen av § 91 RF sista satsen »tage riksdagen den författning om rikets styrelse, vilken riksdagen nyttigast finner» erbjuder än större svårigheter. Ja, efter en genomgång av allt som här sagts för eller emot olika tänkbara alternativ, vore man närmast benägen att anse uppgiften olöslig. Vid sin tolkning av stadgandet tar Fahlbeck fasta på paragrafserien om grundlagsändring. Så länge dessa stadganden omge grundlagsändring med särskilda säkerhetsgarantier, är det, menar Fahlbeck, orimligt att tänka sig, att för grundlagen okända improvisationer rörande sättet för rikets styrelse kunde vara tillåtna i det läge, som uppstått på grund av konungs utöver 12 månader förlängda utlandsvistelse eller fortsatta svåra sjukdom. Fahlbeck vill däremot ej, såsom Varenius gjort, av hänvisningen i 39 (och 40) § RF sluta, att även 91 (och 92) § blott avser temporära arrangemang utan möjlighet för riksdagen att förklara konungen hava upphört att regera. Även ett sådant alternativ är enligt hans mening inrymt i stadgandet. Men han vill inte biträda Lagerroths uppfattning att riksdagen skulle kunna skrida till val av nytt kungahus. På sitt sätt är detta konsekvent. Har man en gång medgivit konungen en allmän abdikationsrätt med bibehållen successionsrätt för redan födda efterkommande, bör även riksdagen i en situation, då han varaktigt satt sig ur stånd resp. blivit urståndsatt att föra rikets styrelse, ha möjlighet att vidtaga åtgärder med motsvarande men ej längre gående verkan.

Fahlbeck anser, att hans tolkning även håller för den lydelse regeringsformen fick 1809. Däremot kunde den möjligheten ha blivit en annan, om lagstiftarens mening ansetts utslagsgivande. Ty de »primitiva grundlagsstiftarna» kunna ha åsyftat, att de i 91 och 92 §§ givna fullmakterna även finge utnyttjas, icke för att avskaffa kungadömet, men för att avsätta kungahuset eller för anordnandet av interimsstyrelser av för regeringsformen okänt slag. Hypotesen att de åtminstone räknat med ett alternativ av sistnämnt slag får visst indirekt stöd i deras erfarenheter av hertig Karls riksföreståndarskap samt av 2 § SO i dess ursprungliga lydelse. Detta lagrum, vilket Fahlbeck undersökt och kommenterat i den nyligen utkomna festskriften till professor Nils Herlitz, har f. ö. så sent som vid 1949 års lagändring av grundlagsstiftaren ansetts kunna ge upphov till »ett speciellt fall av interimregering till följd av ovisshet om tronföljden». Den särskilt av Lagerroth urgerade hypotesen att även ett eventuellt utkorande av ny konung av annan ätt ursprungligen skulle vara åsyftat i 91 § synes däremot svagt underbyggd. Samma situation aktualiseras dock i 92 §, då konungens oförmåga att längre föra riksstyrelsen har sin orsak i laga förfall. Till en sådan fatalitet har — det måste man dock ha insett — en eljest successionsberättigad tronföljare ingen skuld. Kan det verkligen vara rimligt att antaga att Karl XIII:s skröpliga hälsotillstånd — någon tronföljare fanns ju ej i juni 1809 — fått påverka utformningen av dessa §§? Gör man emellertid det, måste man fortsätta och läsa stadgandena mot ständeringressens ord om att ständerna genom regementsförändringen, d. v. s. Gustav IV Adolfs avsättning, inträtt i rättigheten att själva upprätta en förändrad statsförfattning. Konsekvensen av en sådan läsart blir väl, att sedan samfundsbandet av

konungen brutits genom hans förvällade eller oförvällade oförmåga att vidare regera, den av båda parter antagna regeringsformen upphört att gälla och ständerna såsom svenska folkets representanter återfått sin *pouvoir constituant*. Ett av Fahlbeck åberopat bevis på att §§ 91 och 92 icke avsett detta synes 94 § ge, vilket lagrum vid kungaättens utgång — då alltså absolut hinder för personlig utövning av kungaämbetet föreligger och varje förbindelse mot kungahuset därmed förfallit — såsom självklart påbjuder nytt kungaval »med bibehållande av denna regeringsform» (som alltså utgjorde samhällscontract och inte ett härskarfördrag). Först via detta stadgande försvinner nämligen antinomin mellan 81 §, den laga formen för grundlagsändring, och »fullmakts-» eller »nödfalls»stadgandet i 91 §, vars räckvidd därmed också högst väsentligt reduceras. 1809 års grundlagsstiftare kunna ha varit, ja voro sannolikt anhängare av naturrättens läror om upprorsrätt mot »tyranner». I rättvisans namn måste man dock erkänna att dessa läror icke i övrigt satt några spår i författningsverket, som genom statsrådsansvaret och kontrasignationstvånget velat undanröja risken för grundlagsbrott från konungens sida. Fråga är väl därför om icke Varenius' uppfattning att grundlagsstiftarna med dessa bestämmelser blott velat bereda sig rättslig möjlighet att vid längre tronvikariat förfoga över riksstyrelsens organisation ändå har fog för sig. Går man längre, måste man löpa linan ut och för detta synes 94 § lägga hinder.

Inledningsvis avvisar Fahlbeck bestämt den av Reuterskiöld hävdade uppfattningen att existensen av kungadöme och riksdag som ett slags transcendentala författningsinstitut icke kunde rubbas genom grundlagsstiftning. Senare, vid analysen av kompetensen för interim- och förmyndarregering återkommer Fahlbeck till frågan, som nu för kungadömets del besvaras annorlunda. Grundlagsändringsförslag av interimregering och riksdag om kungadömets avskaffande anses oförenliga med författningen liksom också åtgärder av motsvarande slag under förmyndarregering. Men i övrigt skulle inga hinder föreligga för interimregering eller förmyndare att jämte riksdagen besluta grundlagsändringar. Slutsatsen skulle alltså bli att man under dessa styrelseformer genom grundlagsändring väl skulle kunna göra kungadömet statsrättsligt betydelselöst, förvandla det till en tom dekoration men ej avskaffa det. Detta skulle också överensstämma med de primitiva grundlagsstiftarnas mening. Här förefaller det rec. som förf. pressat materialet väl hårt. Några direkt tillgängliga uttalanden i ämnet från de ursprungliga grundlagsstiftarna finnas väl ej, om man bortser från 1812 års aldrig genomförda förslag. Vad man av 39, 40, 91, 92 och 95 §§ kan sluta är väl högst att de som självklart utgått från att vid interimregering konungen bör kunna lita på att det av honom utnämnda och när som helst entledigade statsrådet ej begagnar sig av hindren för en personlig maktutövning till att föreslå grundlagsändringar, som äventyra denna maktutövning eller kungadömet självt. En liknande moralisk förpliktelse har väl också ansetts åvila en förmyndarregering. Några rättsliga garantier för förpliktelsernas efterlevnad ha dock ej funnits erforderliga. Och att utan uttryckliga dylika garantier hävda att grundlagsstiftningen under dessa styrelseformer skulle vara underkastad inskränkningar förefaller i allt för hög grad

strida mot det inrestatliga suveränitetsbegrepp, med vilket modern statsrätt arbetar.

Beträffande successionsordningen hävdar Fahlbeck i motsättning till Malmgren, Reuterskiöld och Varenius att de något varierande uttryckssätten i RF § 44, SO § 4, § 5 och § 8 alla avse samma sak, nämligen »tronföljdsförlust för prins, som företager de i grundlagsbuden angivna, statsrättsligt diskriminerande åtgärderna, samt i och med detta prinsens förlust av successionsrättslig förmåga att därefter överföra tronföljden till efterkommande». Denna tolkning ter sig enkel och naturlig.

Till slut några allmänna reflexioner. Att tolka lag utan hänsyn till lagrummens tillkomsthistoria och den kunskap, som utanför de officiella handlingarna kan vinnas om de vid lagstiftningen verksamma personkretsarnas intentioner, är en metod, vars riktighet, trots allt vad som skrivits om s. k. objektiv tolkning, nog kan diskuteras. Rec. tror inte heller, att Fahlbeck generellt vill förorda en sådan. Skulle de KU-memorial, som åtföljde förslagen till de första grundlagarna eller senare grundlagsändringar, givit otvetydiga uttryck för hur lagstiftarna uppfattat de särskilda grundlagsbuden och deras interrelationer, är rec. övertygad om att också Fahlbeck tagit bestämmande intryck därav. Tolkningen skulle i så fall naturligen begränsats till att söka utfylla påtagliga luckor — antingen dessa nu härörde från förbiseende eller från senare inträffade förändringar i den verklighet, som bestämmelserna avse att normera — samt försök att sammanjämka det ursprungliga normbeståndet med senare tillkomna regler med eventuellt divergerande innehåll.

Situationen vid tolkningen av förevarande grundlagsbud är emellertid, att grundlagsstiftarna på avgörande punkter lämnat oss i sticket. Det material, som står oss till buds, är otillräckligt för bestämda, vetenskapligt grundade slutsatser om vad de tänkt och menat, inte blott vid 1809—10 års riksdag utan även senare. Materialet tillåter blott mer eller mindre svagt underbyggda förmodanden. Och lagtexterna medge högst varierande läsarter. Vad man i ett sådant läge kan göra, är väl blott att klargöra, vilka dessa läsarter äro, jämföra dem med vad som med tanke på vid lagstiftningen förhärskande statsrättsliga åskådningar och politiska uppfattningar kan ha varit tänkbara alternativ för grundlagsstiftaren samt göra ett av praktiskt-realistiska synpunkter betingat val mellan de alternativ, som efter den föregående utsällningen kvarstå såsom acceptabla tolkningsmöjligheter.

När rec. på sin tid under professor Tingstens mentorskap företog en undersökning av innebörden av RF § 84, tedde sig också denna metod som den enda framkomliga. Till den grad visade sig nämligen de till eftervärlden förmedlade utsagorna från grundlagsstiftarna och deras samtida variera i den centrala frågan, om en särskild tolkningsmetod vore reserverad för grundlag, och detta inte blott från en personkrets till en annan utan också från ett år till ett annat. Med tidsavståndet till lagstiftningsarbetet tendera nu lagstiftarens ursprungliga intentioner att få en minskad tillämplighet på en sig snabbt förvandlande omvärld. De praktiskt-realistiska synpunkterna förändra sig också och därmed urvalsgrunden. Det är väl detta som Fahlbeck åsyftar, då han anspråkslöst menar, att hans tolkningsförsök lika litet som föregångarnas skall visa sig bestående för någon längre tid. Om man

emellertid tar fasta på dagens läge, tror jag läsaren av föreliggande arbete måste säga sig, att förf. i flertalet fall träffat ett förnuftigt och ur alla synpunkter rimligt val i sin tolkning. Detta är inte minst fallet beträffande tolkningen av §§ 91 och 92 RF samt 2 § SO, beträffande vilka den förordade tolkningen anvisar statsmakterna enkla och lättframkomliga vägar.

Beträffande den följande tryckfrihetsrättsliga uppsatsen vill rec., som saknar erforderliga förkunskaper beträffande tryckfrihetsregleringarna i våra nordiska grannländer, inskränka sig till att komplimentera förf. för det eleganta sätt, på vilket han löst sin uppgift att presentera ämnet.

I den tredje uppsatsen om människan i samhället passera många olösta, stundom olösliga samhällsfrågor revy. För egen del vill rec. bekänna att det som på honom gjort det starkaste intrycket är den här presterade uppgörelsen med de tankeschabloner som organ- och gruppteorierna fött till världen, en nyttig läxa för den som låtit suggerera sig av det metafysiska bildspråk, med vilket särskilt de tyska systembyggarna från tiden kring sekelskiftet älskade att utsmycka och fördunkla sina ofta spränglärda arbeten. Att det här inte var fråga om någon ofarlig tankelek, det ha vi alla senare fått uppleva. I fortsättningen kommer förf. också in på kulturelitens roll och uppgifter i det moderna samhället. Han varnar för en tänkarnas och vetenskapsmännens medvetna isolering, som lätt kan tolkas såsom ett klerkernas förräderi. En passant tror han sig i det sammanhanget kunna konstatera ett allmänhetens avtagande intresse för Mozarts »mindre mästerverk». Rec. är inte säker på att Radiotjänst har samma uppfattning och, hur som helst, några kriterier på besittning av högre musikalisk kultur måste väl ändå finnas.

Fritz Kaijser.

R. T. Mc KENZIE: *British Political Parties*. Heinemann, London 1955. 623 s.

Den vetenskapliga litteraturen om det brittiska partiväsendet har nyligen berikats med ett bidrag, som väckt berättigad uppmärksamhet även utanför England. Författaren är en forskare av canadensisk börd R. T. Mc Kenzie, verksam vid The London School of Economics and Political Science och en av Harold Laskis lärjungar. Arbetets titel, »British Political Parties», är mera enkel än adekvat, men undertiteln »The distribution of power within the conservative and labour parties» anger undersökningens begränsning och inriktning. Det är maktrelationerna inom de båda huvudpartierna i Storbritannien som ha studerats, särskilt ledarvalen och ledarnas ställning inom respektive partier. Förf. har gått ett drygt halvsekel tillbaka i tiden och följt förhållandena fram till 1950-talet. Framställningen mynnar ut i en analys av nuläget beträffande de båda partiernas interna funktionssätt och maktförhållanden. För de konservativas del begynner han med ledarskiftet Disraeli—Salisbury och för labours del med partiets start som regelrätt parlamentsparti, d. v. s. efter 1906 års val. Dessförinnan funnos endast fyra labourmän i underhuset, och då existerade ingen ledarfråga.

Efter Disraelis död 1881 och fram till 1954, då Mc Kenzie avslutade sitt arbete, ha de konservativa i England haft sju ledare: markisen av Salis-

bury 1881—1902, Arthur Balfour 1902—11, Bonar Law 1911—21, Austen Chamberlain 1921—22, Bonar Law 1922—23, Stanley Baldwin 1923—37, Neville Chamberlain 1937—40 och Winston Churchill 1940—55. Vart och ett av dessa skiften blir närmare undersökt i Mc Kenzies framställning. De flesta av dem rymma komplicerande eller dramatiska moment, som på olika sätt göra dem särskilt intressanta.

Innan Disraeli — då Earl of Beaconsfield — dog, hade han låtit förstå, att han skulle föredra Salisbury som efterträdare. Denne var då hans närmaste man i överhuset. Successionen blev emellertid inte så enkelt ordnad. Salisbury blev de konservativas ledare i överhuset och sir Stafford Northcote deras ledare i underhuset, d. v. s. den sistnämnde behöll denna sin ställning som han — utan att göra större lycka — innehaft alltsedan Disraelis överflyttning till överhuset. Posten som »Leader of the Conservative Party» lämnades obesatt; Salisbury och Northcote skulle leda partiet såsom duumvirat. Arrangemanget uppkallade Randolph Churchill till häftig kritik, och det stod snart klart, att denne hade aspirationer för egen del. Så hölls läget flytande några år: Churchill drev sin kampanj, Northcotes ineffektivitet fortfor, Salisburys auktoritet växte. Efter ministären Gladstones demission 1885 kallade drottning Victoria Salisbury att bilda ny regering. Han tvekade men accepterade dock, och därmed hade det kommit till ett avgörande beträffande den svävande ledarfrågan. Salisbury erkändes som »Leader of the Conservative Party».

Då Salisbury i juli 1902 avgick som premiärminister och som sådan efterträddes av sin systerson Balfour, avgjordes samtidigt det konservativa partiets ledarfråga. Vid ett gemensamt sammanträde med de konservativa medlemmarna av båda husen valdes Balfour till partiledare. Balfours upphöjelse skedde utan opposition. Han hade börjat som anhängare till Randolph Churchill i dennes reformkonservativa och partireformatoriska strävanden, men då Churchill och Salisbury råkade i konflikt med varandra, följde Balfour den sistnämnde. Det var Salisbury som banade väg för Balfours vidare politiska karriär, då han beredde plats för honom i sina ministärer. Balfour var sin morbrors protegé. Detta drag, släktrelationernas betydelse, liksom både Salisburys och Balfours grandseigneurabla svalhet, ambivalens och brist på starkare politisk ambition kunde kanske ha poängterats starkare av förf. Balfour, som 1891 i enlighet med önskemålen hos partivännerna i underhuset utsågs till Leader of the House of Commons efter W. H. Smith, förlorade emellertid — det bör tilläggas — sin främste rival genom Randolph Churchills tidiga död. Varken Joseph Chamberlain eller hertigen av Devonshire (tidigare S. C. Cavendish, markis av Hartington) tog upp striden med Balfour.

Balfour avgick som partiledare vid 63 års ålder i november 1911. Missnöjet inom partiet hade stegrats mot både honom och den konservative överhusledaren lord Lansdowne på grund av den enligt många mening alltför försiktiga taktik, som de följde. Även om Balfour med alla sina lysande gåvor till äventyrs kunde motsvara sin liberale motspelare Asquiths höga lovord att vara »by universal consent the most distinguished member of the greatest deliberative Assembly in the world», hade dock obestriddigen stora kretsar av hans parti förlorat förtroendet för honom som ledare. Partiet

befann sig vid Balfours tillbakaträdande i oppositionsställning, och i likhet med 1881 utsågs då formellt inte någon Leader of the Party, utan avgörandet gällde ledarskapet i underhusgruppen. Här stod striden hård och jämn mellan Austen Chamberlain, ursprungligen liberal liksom sin fader, och en äldre partiman Walter Long, »a typical country gentleman» enligt Chamberlain. De båda konkurrenterna enades emellertid om att avstyra att striden fördes till sitt slut och beslöto att framföra en kompromisskandidat, Bonar Law, vilken också blev vald. Sålunda blev en politiker, som dittills ännu inte nått kabinettsministers rang, en för den stora massan nästan okänd järnhandlare från Glasgow, korad till den engelska högerens ledare. En stor del av Bonar Laws partiledartid upptogs av krigskoalitionen från 1915, då han samarbetade på ett ypperligt sätt med Lloyd George, men inte heller sedan han nått en hög kabinettspost, blev han formellt Leader of the Party. Den värdigheten förbehölls premiärministerstadiet. I mars 1921 tvangs Bonar Law av sjukdom att lämna ledarposten. Han lämnade samtidigt sin plats i kabinettet, där han varit Leader of the House of Commons, tidigare därjämte finansminister. Till hans efterträdare som underhusledare utsåg Lloyd George Bonar Laws efterträdare som finansminister, en av ledarkandidaterna från 1911 Austen Chamberlain, och denne anförtröddes också ledningen av de konservativa i underhuset under tillstyrkan av både Balfour, Long och sir Edward Carson, de irländska Ulster-unionisternas ledare, som innehaft en framträdande position i koalitionskabinettet.

Chamberlains saga som partiledare blev kort. Hans ståndpunkt att koalitionen borde upprätthållas blev underkänd av det mångomtalade partimötet på Carlton Club den 19 oktober 1922, där yxan fördes av den till aktivitet återkomne Bonar Law och Stanley Baldwin, handelsminister i koalitionsregeringen. Följden blev, att Lloyd George inlämnade koalitionsministärens avskedsansökan och att konungen uppdrog åt Bonar Law att bilda ny regering. Därmed hade denne för andra gången blivit de konservativas ledare. Vid ett partimöte under presidium av den konservativa överhusledaren lord Curzon fyra dagar efter Lloyd Georges demission och omedelbart innan Bonar Law presenterade sin ministerlista för konungen utsågs Law inte endast till de konservativas ledare i underhuset utan även till Leader of the Party. Mc Kenzie slår fast, att detta är enda gången åtminstone under det senaste århundradet som denna titel tillagts en person, innan han blivit premiärminister. Redan efter några månader hade emellertid Bonar Laws hälsa åter så försämrats, att han måste ta ledigt från regeringsbestyren, och i maj 1923 avgick han som regeringschef och partiledare.

Huvudkonkurrenterna vid successionen efter Law voro lord Curzon, utrikesminister och konservativ partiledare i överhuset, och Baldwin, finansminister och Leader of the House of Commons. Curzon hade tjänstgjort som ställföreträdande regeringschef under Bonar Laws frånvaro från regeringsarbetet. Monarken hade att välja mellan dessa båda, då det gällde att utse ny ministärledare. Den avgående premiärministern kunde på grund av sjukdom inte lämna något råd, eller ville i varje fall inte lämna något. Enligt Mc Kenzie förhörde sig konungen med några äldre ledande konservativa statsmän, bland dem Balfour, och denne skall ha rått konungen att vända sig till Baldwin med den motiveringen att premiärministern måste

vara underhusledamot. Monarken följde detta råd, vilket överensstämde med hans egen uppfattning. Konsekvensen av Baldwins upphöjelse kom vid ett partimöte några dagar efter utnämningen. Baldwin blev då vald till Leader of the Party. En annan version har lämnats av L. S. Amery. Enligt denne skall det praktiskt taget ha varit avgjort, att uppdraget skulle gå till Curzon, då emellertid två av ministrarna — Amery själv och sedermera lord Bridgeman — intervenerade till förmån för Baldwin först hos lordpresidenten lord Salisbury och sedan hos konungens privatsekreterare lord Stamfordham. Skälet varför Baldwin borde föredras vore, att han ansågs mera acceptabel för kollegerna i ministären och för gemene man i partiet. Balfour samtyckte härtill och föreslog då, att Curzons pärsvärdighet skulle användas som förevändning för diskvalifikation. Amery vill inte erkänna, att det då skapades ett konstitutionellt prejudikat, som slog fast omöjligheten att längre kunna förena pärsvärdighet med premiärministerskap. Det var andra skäl, som voro avgörande.¹ Det hindrar ju inte, att det faktiskt skapades ett prejudikat. Samma skäl hade anförts mot Salisbury på sin tid men den gången utan effekt. På 1920-talet hade läget hunnit bli ett annat i detta avseende alldeles oavsett Curzons och Baldwins personligheter. Det kan i detta sammanhang vara värt att nämna, att lord Halifax anförde sin pärsvärdighet som hinder, då han ställdes inför eventualiteten att efterträda Neville Chamberlain 1940.

Successionen efter Baldwin 1937 blev vida enklare. Neville Chamberlain, finansminister sedan 1931, framstod trots sin ålder som en ganska given efterträdare, då Baldwin drog sig tillbaka från ledningen för parti och regering.

Winston Churchills avlösning av Chamberlain 1940 är i eminent grad en exemplifiering av den inte minst på konservativt håll hävdade satsen: »great leaders of parties are not elected, they are evolved». När kriget bröt ut, kom Chamberlains debâcle, och Churchill fick sin mission. Men det var först labours vägran att tjäna under Chamberlain som premier som kom denne att vika för Churchill i maj. Chamberlain hade tydligen hellre velat se lord Halifax som sin efterträdare, men denne kunde och måste avböja med hänvisning till sin bundenhet till överhuset. Märkligt nog kvarstod Chamberlain som partiledare även efter sin avgång som regeringschef. Först i början av oktober 1940 lämnade han partiledarposten, då denna även formellt övergick till Churchill. En förklaring till arrangemanget tycks vara, att ministären Churchills karaktär av allmän samlingsregering med deltagande av tre partier kunde göra det lämpligt, att regeringschefen åtminstone till en början inte samtidigt fungerade som partiledare. Det var en tribut åt jämställdheten inom den nationella koalitionen, en tribut som emellertid snart återtog. Den torde inte heller ha behagat Winston Churchill.

Av de sju konservativa partiledare, som här ha nämnts, är det endast en — Austen Chamberlain — som inte uppnått ställningen som Leader of the Party, därför att han aldrig hann bli premiärminister. Bonar Law fick den formella upphöjelsen till ledare av det samlade partiet först under sin andra

¹ L. S. Amery, »The nature of british parliamentary government», I: *Campion m. fl.*, »Parliament. A survey» (1952), s. 62; Amery, »My political life», II: 1914—1929 (1953), s. 259 f.

partiledarperiod. Då hade han förut varit de konservativas främsta man i tio år. Karakteristiskt för de konservativas ledarval är att de i samtliga fall skett genom acklamation. Då en votering hotade att bli nödvändig 1911, återtogo de båda huvudkandidaterna sin kandidatur till förmån för en kompromisskandidat, som kunde väljas utan strid.

Labour Party har enligt Mc Kenzie endast haft två egentliga partiledare: Ramsay MacDonald 1911—14 och 1922—31 samt Clement Attlee från 1935. De övriga, som formellt ha innehaft ledarställningen, äro pionjären Keir Hardie 1906—08, Arthur Henderson 1908—10, 1914—17, 1931—32, G. N. Barnes 1910—11, (John Hodge och George Wardle såsom fungerande den tid Henderson var regeringsledamot 1915—1917), William Adamson 1917—21, John Clynes 1921—22 och George Lansbury 1932—35, av vilka ju Henderson och Clynes, båda framträdande medlemmar av 1920-talets arbetarregeringar, äro de mest namnkunniga. Men alla dessa senare ha egentligen endast varit talesmän och ordförande för partiet. Henderson har dock gjort stora insatser inom partiorganisationen som partisekreterare och chef för partiets Head Office, i vilken egenskap han efterträdde MacDonald 1912. Han innehade denna post ända till 1934.

MacDonald tillkämpade sig redan under sin första partiledarperiod en auktoritativ ställning. Hans avgång 1914 berodde på att han intog en från partiets majoritet avvikande hållning beträffande krigspolitiken; han bekämpade Englands deltagande i kriget. Sedan han 1922 återbördats till underhuset efter misslyckanden 1918—1921, lyckades han återta ledningen genom undanträngande av den mindre maktambitiöse Clynes. Hans autokratiska tendenser och förbehållsamhet även inför sina närmaste medarbetare framkallade emellertid opposition även före det stora »förräderiet» 1931. Henderson fick än en gång rycka in efter MacDonald, men då han hade förlorat sin plats i parlamentet och inte snart kunde återvinna den, måste en ny ledare träda till. I den decimerade parlamentsgruppen funnos då inte många att välja på. Lansbury var den ende kvarvarande förutvarande kabinettsministern, och det var anledningen till att valet föll på honom, trots att han inte var representativ för majoriteten inom partiet. Han uppträdde lojalt och anspråkslöst endast som talesman för partiet men föll, då partiet 1935 intog en gentemot hans uppfattning alltför diametralt motsatt ståndpunkt beträffande NF-politiken. Hans avgång framkallades närmast av en häftig attack av Ernest Bevin vid partikonferensen på hösten 1935. Hans efterträdare Attlee, som tjänat sina sporrar som ställföreträdande ledare under Lansburys sjukdom december 1933 — sommaren 1934, valdes med Arthur Greenwood och Herbert Morrison som närmaste konkurrenter; Clynes, Hugh Dalton och A. V. Alexander voro andra tänkbara kandidater — Lansbury själv hade tänkt sig Stafford Cripps som sin sannolike efterträdare. Attlees biograf, Roy Jenkins, har poängterat, att valet av Attlee i mycket var en produkt av reaktionen mot MacDonald: »Better a pedestrian speaker who meant what he said than a spell-binder who bemused himself with his own words; better a middle-class man with no social ambitions than a worker who was trying to rise; better a self-effacing modesty than a self-destroying vanity.»² Då Attlee valdes, väntades han av många komma att bli en ledare

² R. Jenkins, »Mr Attlee» (1948), s. 102 f.

av samma typ som Lansbury i det avseendet, att han mera skulle framträda som blott talesman för partiet, mindre som dirigerande ledare. Hans ställning har dock blivit vida mer än blott och bart en partiets plikttrogne talesman och verkställare. Under kriget, då Attlee tjänstgjorde som vice regeringschef, stärktes hans auktoritet inom partiet, och som premiärminister 1945—51 visade han till fullo, att han inte var villig att avstå några av en regeringschefs prerogativ utan ville hålla en position fullt jämställd med den, som tillerkänts konservativa premiärministrar—partiledare. Som oppositionsledare efter 1951 har han däremot haft svårare att hävda sin ställning med tillbörlig kraft.

Mc Kenzie uppehåller sig ingalunda enbart vid ledarskiftena. Han skildrar också ledarskapen; han redogör för hur ledarna förmått hålla sin ställning, relaterar de svårare kriser, som mött dem, och hur dessa avlöpt. Särskilt gäller detta beträffande Balfour, Austen Chamberlain, Baldwin och MacDonald. Vad man saknar här är en studie över Winston Churchills partiledarskap. Här finns det mycket att tillägga — om partiledaren såsom fana och program, om den store och ovärderlige men åldrande och autoritäre statsmannen som partichef och problematiken däruti, om det världshistoriska namnets glans åt partiet men samtidigt om medarbetarnas bekymmer för effektiviteten i partiarbetet o. s. v. Men förf. gör också en systematisk djuppejling. Han försöker att så exakt och realistiskt som möjligt fastställa maktfördelningen inom de två undersökta partierna. Det gäller först och främst ledarens ställning, men det gäller också förhållandet mellan parlamentsparti (The Conservative Party resp. The Parliamentary Labour Party) och riksorganisation (The National Union of Conservative and Unionist Associations resp. The Labour Party), partistyrelsernas och de årliga partimötenas betydelse och inflytande samt de centrala partikansliernas ställning i förhållande till ledare och parlamentsparti. Även de lokala valkretsorganisationerna behandlas.

Det finns åtskilliga omständigheter, som indicera, att den konservative partiledaren har en avsevärt mäktigare position än labourledaren. Den förre förväntas enligt den konservativa doktrinen själv utstaka de programmatiska riktlinjerna på ett helt annat sätt än vad labour vill medge sin ledare. Den konservative partiledaren behöver inte underkasta sig årliga återval, vilket arbetarpartiets ledare måste, då hans parti befinner sig i oppositionsställning. Den senare måste stå till svars inför den årliga partikonferensen och aktivt delta i dess förhandlingar. Den konservative ledaren infinner sig först vid det årliga partimötets avslutning och då för att avleverera sin appell till partifolket, eventuellt ta ställning till de resolutioner, som konferensen antagit, d. v. s. till de önskemål, som konferensen uttalat. Den konservative ledaren deltar till skillnad från labourledaren inte i parlamentspartiets möten, och han utser själv sitt skuggkabinett, när partiet är i opposition. Hos labour väljer parlamentsgruppen skuggkabinett. Hos de konservativa utser ledaren själv det centrala partikansliet (Central Office) och dess chef (General Director); han utser också ordföranden för partiorganisationen (t. ex. lord Woolton, utsedd av Churchill, Neville Chamberlain av Baldwin), vilken har ansvaret för att partiapparaten hålls vid makt. Hos labour är det centrala partikansliet (Party Head Office) ansvarigt inte inför ledaren utan

inför partistyrelsen (National Executive Committee). Denna anses emellertid i realiteten vara behärskad av parlamentspartiet. Belysande är dock, att de konservativas parlamentsparti intar en starkare ställning i förhållande till den konservativa riksorganisationen än labours parlamentsgrupp i förhållande till labours riksorganisation. Den konservativa riksorganisationen är ingenting annat än en underordnad tjänare åt parlamentspartiet.

Tesen framför andra i Mc Kenzies arbete är nu emellertid, att det trots alla dessa formella olikheter ändå i realiteten inte är någon större skillnad mellan den engelske högerledarens och den engelske labourledarens ställning. Mc Kenzie understryker, att den konservative partiledaren kan utnyttja de betydande maktmöjligheter, som formellt står till hans förfogande, endast så länge han kan räkna på partiets förtroende, och han erinrar om att såväl Balfour som Austen och Neville Chamberlain i praktiken blevo bortdrivna från ledarposten och att Baldwin stundom måste kämpa hårt för att hålla sin position. Det är styrkan hos de konservativa ledarnas rent personliga ledarauktoritet, inte den formella maktställningen, som är det avgörande. Ledarens personliga auktoritet blir det avgörande även för maktförhållandena inom labour, och därför, menar Mc Kenzie, blir det ingen större skillnad mellan de båda partierna i detta avseende.

Mc Kenzie har utan tvivel rätt så långt, att den konservative partiledarens maktställning inte är vad formerna ange. Han kan naturligtvis inte självständigt diktera partiets politik utan att ta hänsyn till vare sig parlamentsparti, riksorganisation eller partikansli. Den engelske högerledaren är naturligtvis som andra demokratiska partiledare beroende av sina partivänners stöd. Men Mc Kenzie har å andra sidan drivit sin tes för långt. Skillnaden mellan högern och arbetarpartiet när det gäller ledarens ställning har minskats, men inte mer än att Mc Kenzies tes ännu så länge är överdriven. Ty så länge den konservative partiledaren kan räkna på sina partivänners stöd, har han otvivelaktigt en starkare ställning inom det egna partiet än labours ledare inom sitt parti. De personliga egenskaperna hos respektive partiledare må vara det avgörande, men utgångspunkten vid en sådan jämförelse är självfallet, att fullt jämbördiga personliga kvaliteter agera i respektive fall. Och då går det inte att bortse från — inte ens efter läsningen av Mc Kenzies förnämliga bok — att möjligheterna äro annorlunda i det ena fallet än i det andra. Redan Mc Kenzies egen kasuistik över ledarskiftena visar på betydande skillnader mellan högern och labour. Det är tillräckligt att erinra om att högern vid flera tillfällen till partiledare valt personer, som redan utan partiinstansernas hörande utsetts till premiärministrar. Betecknande för den upphöjda och alldeles naturligt självfallna ledarställning, som högern velat förläna sina partiledare, är att man sorgfälligt undvikit voteringar vid ledarval. Idealet är att den utsedde ledaren skall framstå som den från början givne, som »evolved» för att åter citera en talare och förslagsställare vid ett av de konservativa partiledarvalen. Högerledaren har vidare i dagens England — Mc Kenzies tes till trots — en mera dominerande ställning inom sitt parti än arbetarpartiets ledare. Det är exempelvis ingen oväsentlig skillnad att arbetarpartiets årskonferens har att besluta om program och taktik, medan det konservativa partimötet endast kan avge rekommendationer, som inte äro bindande för ledaren.

Om man känner sig manad att reservera sig mot Mc Kenzies resultat på denna punkt, återstår emellertid att erkänna arbetets förtjänster i övrigt. Framställningen präglas av reda och fasthet, samtidigt som den är ytterst detaljerad och rikligen försedd med citat och annan dokumentation. Det är ett arbete, som imponerar och vars värde är oomtvistligt. Mc Kenzie har i andra sammanhang, senast i sin rapport till International political science association's tredje kongress, visat sig vara en måttfull och sunt kritisk bedömare. Det gör inte hans här påtalade överdrift i det stora arbetet om de engelska partierna och deras ledare mindre påfallande, men det gör i varje fall kritikern mindre kritisk.

Olle Nyman.

International bibliography of political science. — Bibliographie internationale de science politique. Vol. 2. Paris, Unesco, 1955.

Som ett viktigt led i Unescos informationsverksamhet framstår publiceringen av årliga internationella bibliografier inom olika vetenskapsgrenar. Samhällsvetenskaperna tillgodoses sålunda genom tre sådana årsbibliografier: International bibliography of sociology, International bibliography of economic sciences samt International bibliography of political science. Den sistnämnda föreligger nu i sin andra volym, registrerande material publicerat under år 1953.

I en inledande notis definieras bibliografins ämnesområde: »This bibliography is concerned solely with political science». Det förutsättes att den som arbetar inom samhällsvetenskaperna skall studera flera av årsbibliografierna på grund av de olika vetenskapsgrenarnas intima inbördes sammanhang. Å andra sidan har man också avsett att något vidga ramen genom att i viss utsträckning registrera samma arbete i mera än en bibliografi, detta för att erbjuda läsaren »the handiest possible tool for his work». Inom varje fack åsyftas programmatiskt en långt driven fullständighet: bibliografierna »are intended to list all scientific publications, regardless of the form in which they are published (books, articles in periodicals, duplicated reports, etc.)». För insamlingen av uppgifter har man i stor utsträckning konsulterat experter inom olika länder. Professor Nils Stjernquist har sålunda svarat för det svenska materialet.

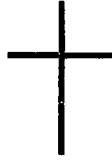
Den nu föreliggande årsvolymen omfattar 4.863 nummer, fördelade på sex stora huvudavdelningar: Political science, Political theory, Government and public administration, Governmental process, International relations samt Area studies. En svensk recension måste naturligt nog begränsa sig till det svenska materialet.

En genomgång av de svenska bidragen med hjälp av tillgängliga kontrollmedel har givit ett i stort sett mycket tillfredsställande resultat. I huvudsak synas publicerade arbeten av väsentligt värde ha registrerats, och gränsen mot andra vetenskaper har ej dragits alltför snäv. Anmälaren har dock haft anledning anteckna några arbeten, som med större eller mindre rätt kunnat göra anspråk på att tagas med.

Two broschyrer i serien »Världspolitikens dagsfrågor» för år 1953 äro sålunda av den art, att de enligt anmälarens mening skulle ha försvarat sin plats i årsbibliografin lika väl som vissa registrerade uppsatser. Tadeusz Norwids arbete »Den folkdemokratiska staten» (seriens nr 4) behandlar med systematisk disposition folkdemokratiernas politiska karakteristika. Hilding Eeks undersökning »Det amerikanska lojalitetsproblemet och FN» (nr 6 i serien) är väl främst av medborgarrättslig karaktär men saknar ej intresse för den politiska vetenskapen. Samlingsverket »Vad menar du med demokrati?» har anmälaren ej kunnat finna i bibliografin. Arbetet utgör referat och akter från en diskussion om demokratibegreppet hos Sällskapet Per Aspera under redaktion av Georg Landberg. Olof Dixelius' avhandling »Den unge Järta», som bibliografin ej funnit anledning omnämna, är i främsta rummet en litteraturhistorisk undersökning. Järtas centrala roll för utbildningen av de konservativa idéerna i Sverige under 1800-talets förra del kunde dock ha motiverat bokens upptagande i en politisk bibliografi. Anmälaren skulle likaså gärna ha sett registrerad Sven Ulric Palmes uppsats »Intendenternas ombud. Till frågan om den moderna tjänstemannatypens uppkomst i Frankrike» (Historisk tidskrift, 1953, s. 328—348).

Bibliografins utgivare betecknar båda de utkomna årsvolymerne som »purely experimental». Som ett önskemål för framtiden skulle man kanske vilja anföra, att gränsdragningen gentemot andra vetenskapsgrenar om möjligt bör ske något mindre restriktivt än hittills. Det är emellertid uppenbart, att den politiska forskningen med denna bibliografi erhållit ett länge saknat och utomordentligt betydelsefullt hjälpmedel.

Gert Hornwall.

Fröken Ellen Gülich, Statsvetenskaplig tidskrifts mångåriga expeditionsföreståndare, avled stilla den 2 dec. 1955.

Fröken Gülich har med aldrig svikande intresse och pliktkänsla fullgjort sina uppgifter i tidskriftens tjänst. Hennes utomordentliga noggrannhet och kunnighet har varit till ovärderlig nytta för Statsvetenskaplig tidskrift. Ett oräknat antal författare ha henne att tacka för korrektheten ifråga om sina tryckta bidrag till tidskriften eller sina arbeten i skriftserien.

Fahlbeckska stiftelsen och Statsvetenskaplig tidskrift bevara Ellen Gülichs trogna, mångåriga verksamhet i tacksam hågkomst.

TIDSKRIFTSÖVERSIKT

Ekonomisk revy. Årg. 12: 1955. H. 2. Montgomery, A., Organiserad inflation?, s. 283—88. — Petersen, E., Den økonomisk-politiske utvikling i Norge, s. 289—93. — *H. 7.* Montgomery, A., Affärsbankerna i Sveriges ekonomiska historia 1880—1955, s. 343—54. — Söderlund, G., Bankerna och staten, s. 372—77. — Montgomery, A., Penningpolitiken före och efter andra världskriget, s. 401—07. — *H. 8.* Welinder, C., Finanspolitik vid full sysselsättning, s. 467—77. — Moor, E., En återblick på konvertibilitetsfrågans utveckling, s. 486—94. — *H. 9.* Gehnich, K. G., Konjunktur och utrikeshandel i Västtyskland, s. 537—43. — Montgomery, A., Svensk ekonomi under tio år, s. 544—48.

Ekonomisk tidskrift. Årg. 57: 1955. Nr 2. Åkerman, J., Instrumental doktrin-historia, s. 79—100.

Historisk tidskrift. Årg. 18: 1955. H. 1. Hildebrand, K. G., Till Karl XII-uppfattningens historia. II: Från Beskow till Hjärne, s. 1—46.

Landskommunernas tidskrift. Årg. 36: 1955. Nr 6—7. Larsson, S., Statsbidraget till nykterhetsnämnderna, s. 313—14. — *Nr 9.* Vårriksdagen 1955 från landskommunal synpunkt, s. 459—69. — *Nr 10.* Eek, H., Socialvårdsmyndigheternas tystnadsplikt och upplysningsskyldighet, s. 531—37.

Liberal debatt. Årg. 8: 1955. Nr 3. Öhlin, E., Kung eller president, s. 71—75. — *Nr 4.* Dahlén, O., Aktivt ägande, s. 97—99. — de Geer, G., Montanunionen och vårt land, s. 100—01. — *Nr 5.* Mutén, L., Den framtida finanspolitiken, s. 132—34. — Ureel, F. C., Belgiens socialekonomiska bakgrund, s. 147—49. — *Nr 6.* Örn, T., Marockokrisen, s. 172—75.

Nordisk tidskrift. Årg. 30: 1955. H. 1—2. Andrén, N., Sverige 1954. I. Den politiska utvecklingen, s. 66—71.

Politisk tidskrift. 1955. Nr 4. Islossningen i världspolitiken, s. 100—02. — Ericsson, E., Socialiseringsexperimenten inom den brittiska transportmarknaden, s. 121—26. — *Nr 5.* Ungdom och politik, s. 129—32. — Strand, S. G., Den vetenskapliga forskningen väger allt tyngre, s. 135—38. — Ersson, V., Ungdomen väljer parti, s. 139—42. — Svenning, C. E., Familjejordbruken och den franska bondekrisen, s. 148—52. — *Nr 6.* Örn, T., Från Churchill till Eden, 181—84. — *Nr 7.* Kristersson, H., Konjunkturproblem hösten 1955, s. 193—95. — Lindegren, K., Efter Genève, s. 196—98. — *Nr 8.* Svenning, C. E., Brasilien — en frontlinje för världens framstegssträvanden, s. 241—46. — Hellström, S., Algeriet i brännpunkten, s. 246—49.

Svensk tidskrift. Årg. 42: 1955. H. 5. I desperationens tecken, s. 247—51. — Sundbom, I., De internationella kapitalrörelserna, fredsfaktor eller konfliktsanledning?, s. 252—61. — Helte, V., En egendomsägande demokrati, s. 262—69. — Eriksson, S., När Sveriges flagga blev svenskarnas, s. 270—81. — *H. 6.* Ett tänkvärt val, s. 307—11. — Gruber, R., Österrike efter statsfördraget, s. 312—16. — Nyman, A., Världshistoria och psykopati, s. 317—30. — *H. 7.* Lundqvist, O., Vägen till samhällsbalans, s. 369—78. — Thomson, F. A., Behålla vänster eller införa höger?, s. 379—90. — Christenson, B., Ekonomiskt utvecklingsprogram i Italien, s. 395—403. — Myrdal, H. G., FN-tankens i svenskt föreningsliv, s. 404—10. — *H. 8.* Andreen, P. G., Befolkningsfrågan och skattepolitiken, s. 432—42. — Douglas, W. A., USA:s hjälp till Grekland, s. 443—48. — Nyman, O., Partiväsandets funktion, s. 463—66.

Svenska stadsförbundets tidskrift. Årg. 47: 1955. Nr 8. Administrativ praxis: Från regeringsrätten, inrikesärenden i statsrådet, s. 239—42. — *Nr 9.* SACO-konflikten, s. 281—88. — *Nr 13.* M. Edling, 1955 års vårriksdag från stadskommunal synpunkt, I, s. 364—74. — Administrativ praxis: Socialärenden och inrikesärenden i statsrådet, s. 376—81. — *Nr 14.* Edling, M., 1955 års vårriksdag från stadskommunal synpunkt, II, s. 397—406. — *Nr 17.* Kaijser, F., Kommunallagen i tillämpning, s. 479—84.

Sveriges landstings tidskrift. Årg. 42: 1955. H. 2. Från riksdagen, s. 47—59. — H. 3. Från riksdagen, s. 116—20. — H. 4. Sachs, T., Landstingen och första kammaren, s. 127—29.

Tiden. Årg. 47: 1955. Nr 6. Björk, K., Partiernas roll, s. 321—28. — Sträng, G., Synpunkter på industrilokaliseringen, s. 329—33. — Särllvik, B., Valrörelsen och väljarna, s. 334—40. — Bolin, B., Statsingripanden på arbetsmarknaden, s. 341—47. — Sterner, R., Upprustningsbehov inom sinnessjukvården, s. 348—53. — Nr 7. Björk, K., Det politiska intresset, s. 385—90. — Lindström, U., Block och motblock, s. 391—95. — Holmberg, P.—Kellgren, N., Utred livförsäkringen på nytt, s. 396—407. — Lindström, S., Till höger eller vänster?, s. 408—11. — Nr 8. Svedberg, T., Några intryck från atomkonferensen i Genève, s. 455—62. — Lindbäck, A., Finanspolitikens ekonomiska teori, s. 463—71. — Brodd, A., Administratörer eller lagtolkare i förvaltningen?, s. 472—476. — Åkerman, G., Skall den socialvetenskapliga utbildningen försämrats?, s. 477—80. — Lindblom, P., Människor i industrisambälle, s. 482—85. — Nr 9. Håkansson, H., Programdebatt i engelsk version, s. 526—32. — Du Rietz, G., Utred livförsäkringen på nytt, s. 533—36. — Hiitonen, E., »Paasikivilinjen» och dess bakgrund, s. 555—59.

Utrikespolitik. Årg. 10: 1955. H. 3. Hirschfeldt, L., Inför en ny förhandlingsrond, s. 81—85. — Kalnins, B., Den nya fasen i Sovjetunionen, 89—99. — Granqvist, H., Indokina efter Genève, s. 100—08. — Kärre, B., Saars europeisering, s. 109—15. — H. 4. Modig, E., Afrika i världsekonomin, s. 129—38. — Langlet, E., Cyprenfrågan, s. 139—48. — Fischer, A. J., Den ekonomiska revolutionen i Jugoslavien, s. 149—55. — H. 5. Hirschfeldt, L., Tysklandsfrågan mellan Genèvekonferenserna, s. 161—66. — Åhman, S., Sken och verklighet i Förenta staternas Kinapolitik, s. 170—77. — Möller, P., Nedrustningsfrågan i nytt perspektiv, s. 178—85.

Internasjonal politikk. 1955. Nr 7. Bog, P., India foran sin annen femårsplan, s. 149—53. — Jensen, B., Fredelige forhold i amerikansk innenrikspolitik foran valgåret 1956, s. 160—64. — Tobiesen, P., Italias arbeidsledighetsproblem, s. 165—67. — Nr 8. Nissen, N. A., Balkanpakten, s. 173—76. — Eriksen, E., Svake stater søker sin vei. Nasjonalisme og kommunisme i Sørøst-Asia, s. 177—85. — Swenson, S. A., Kald krig i Midt-Østen, s. 186—88. — Stormaktenes planer for sikkerhed i Europa, s. 188—92.

Statsøkonomisk tidsskrift. Årg. 69: 1955. H. 1. Porsholt, L., Om samfunnsvitenskapens logiske grunnlag, s. 58—84.

Tidsskrift for udenrigspolitik og udenrigshandel. Aarg. 21: 1955. No. 1—2. Meyerhöffer, A., Ishavsimperialismens sydgrænse, s. 22—23. — Brüel, E., 10 år fra freden — et par paralleller, s. 24—34.

The American historical review. Vol. 61: 1955. No. 1. Campbell, M., English emigration on the eve of the American revolution, s. 1—20. — Grenville, J. A. S., Great Britain and the Isthmian canal, 1898—1901, s. 48—69.

The American Journal of sociology. Vol. 61: 1955. No. 1. Wordwell, W. I., The reduction of strain in a marginal social role, s. 16—25. — Mc Cormick, T. C. and Wahl, J. R., Predicting election turnout: A test of a Behavior hypothesis, s. 39—47. — No. 2. Moore Jr., B., Sociological theory and contemporary politics, s. 107—15. — Pfantz, H. W., The sociology of secularization: Religious groups, s. 121—28. — Spengler, J. J., Socioeconomic theory and population policy, s. 129—33. — White, C. R., Social classes differences in the use of leisure, s. 145—50.

The American political science review. Vol. 49: 1955. No. 3. Sindler, A. P., Bifactional rivalry as an alternative to two-party competition in Louisiana, s. 641—62. — Kawai, K., Sovereignty and democracy in the Japanese constitution, s. 663—72. — Langrod, G., The French Council of State: Its role in the formulation and implementation of administrative law, s. 673—92. — Overacher, L., The New Zealand Labor party, s. 708—32. — Thompson, K. W., Toward a theory of international politics, s. 733—46. — Palmer, N. D., Indian and Western political thought: Coalescence or Clash?, s. 747—61. — Roche, J. P., Judicial self-restraint, s. 762—72. — Jewell, M. E., Party voting in American state legislatures, s. 773—91.

American sociological review. Vol. 20: 1955. No. 5. Gold, D., The statistical lie detector, s. 527—30. — Dynes, R. R., Church-sect Typology and socio-economic status, s. 555—60. — Landsberger, H. A., Interaction process analysis of professional behavior, s. 566—75.

The annals of the American academy of political and social science. Vol. 300. Livingston, M. S., Science and security, s. 4—12. — Berle Jr., A. A., Concentration of economic power and protection of freedom of expression, s. 20—28. — Jacob, P. E., Religious freedom — a good security risk?, s. 41—50. — Biddle, F., Subversives in government, s. 51—61. — Hutchins, R. M., The meaning and significance of academic freedom, s. 72—78. — Bontecou, E., Due process in security dismissals, s. 102—09. — Arnold, T., Due process in trials, s. 123—30. — Vol. 301. Wilson, H. E., The role of the universities in international relations, s. 86—92. — Meck, J. F., How much — and how — should students pay for higher education?, s. 166—74. — Wriston, H. M., How to finance higher education in the future, s. 196—204.

British journal of sociology. Vol. 6: 1955. No. 3. Ottaway, A., The educational sociology of Emile Durkheim, s. 213—27. — Rosenthal, C. S., The function of polish trade unions: Their progression toward the Soviet pattern, s. 264—76.

The Canadian journal of economics and political science. Vol. 21: 1955. No. 2. Dales, J. H., The discoveries and mercantilism, s. 141—53. — Rogow, A. A., Taxation and »Fair Shares» under the Labour government, s. 204—16. — No. 3. Harris, J. S., Television as a political issue in Britain, s. 328—38.

Foreign affairs. Vol. 34: 1955. No. 1. Count Bandissin, W., The new German army, s. 1—13. — Pearson, L. B., After Geneva: A greater task for NATO, s. 14—23. — Hornbeck, S. K., »Which Chinese?», s. 24—39. — Kase, T., Japan's new rôle in East Asia, s. 40—49. — Schwartz, B., On the »originality» of Mao Tse-tung, s. 67—76. — De Weerd, H. A., Britain's changing military policy, s. 102—16. — Kuo-chün, C., How communist power is organized in China, s. 148—53.

Harvard law review. Vol. 68: 1955. No. 7. Davis, K. C., Ripeness of governmental action for judicial review, s. 1122—53. — No. 8. Fuller, L. L., Freedom — a suggested analysis, s. 1305—25. — Davis, K. C., Ripeness of governmental action for judicial review. Part II, s. 1326—73.

International affairs. Vol. 31: 1955. No. 4. Medlicott, W. N., The scope and study of international history, s. 413—26. — Birnbaum, I., German Eastern policy: Yesterday and tomorrow, s. 427—34. — Kolarz, W. J., Government and people in the Soviet Union today, s. 435—46. — Chandler, G., American opinion and foreign policy, s. 447—58. — Grün, G. A., Locarno: Idea and reality, s. 477—85.

The international and comparative law quarterly. Vol. 4: 1955. P. 4. Marsh, P. D. W., Legal aspects of the national coal board as a state trader in the import and export of coal, s. 595—612. — Fridman, E. H. L., Enemy status, s. 613—28.

Journal of the history of ideas. Vol. 16: 1955. No. 4. Yolton, J. W., Locke and the seventeenth-century logic of ideas, s. 431—52. — Spitz, L. W., Natural law and the theory of history in Herder, s. 453—75. — Spiegel, H. W., Theories of economic development: History and classification, s. 518—39.

The journal of modern history. Vol. 27: 1955. No. 3. Konirsh, S. G., Constitutional aspects of the struggle between Germans and Czechs in the Austro-Hungarian monarchy, s. 231—61.

The political quarterly. Vol. 26: 1955. No. 4. After Geneva, s. 319—22. — Hanson, A. H., Turkey today, s. 323—35. — Berlin, I., President Franklin Delano Roosevelt, s. 336—44. — Smith, D. H., The Chinese enigma, s. 360—79. — Grebenik, E., World population and resources, s. 371—79. — Parker, R. H., The French and Portuguese settlements in India, s. 389—98.

Political science quarterly. Vol. 70: 1955. No. 3. Katzenbach Jr., E. L., and Hanrahan, G. Z., The revolutionary strategy of Mao Tse-tung, s. 321—40. — Carleton, W. G., Our congressional elections: In defence of the traditional system, s. 341—57. — Brunner, E. de S., Problems and tensions in South Africa, s. 368—86. — Borton, H., Past limitations and the future of democracy in Japan, s. 410—20. — Holborn, H., Achievements and prospects of German democracy, s. 421—34.

Political studies. Vol. 3: 1955. No. 2. Benn, S. I., The uses of 'sovereignty', s. 109—22. — Milne, R. S., The American council of economic advisers and joint committee on the economic report, s. 123—42. — Butler, D., Milne, R. S., Hanham, H. J., Some recent studies of voting, s. 143—52.

Social research. Vol. 22: 1955. No. 2. Kennan, G. F., Commencement, 1955, s. 127—37. — Levy, B. H., The common law and individual freedom, s. 163—82. — Gibson, R., Recent technological progress in the Soviet Union, s. 183—98. — Kohn, W. S. G., Collective selfdefence under a revised UN Charter, s. 231—41. — No. 3. Matson, F. W., Social welfare and personal liberty: The problem of case-work, s. 253—74. — Glaser, W. A., The types and uses of political theory, s. 275—96. — Maslow, W., The uses of law in the struggle for equality, s. 297—314. — Seigel, On the sources of political divisions in France, s. 325—46. — Baratz, M., The crisis in Brazil, s. 347—61.

World politics. Vol. 8: 1955. Nr. 1. Moore Jr., B., Notes on the process of acquiring power, s. 1—19. — Ulam, A. B., The historical rôle of marxism and the Soviet system, s. 20—45. — Hildebrand, G. H., The postwar Italian economy: Achievements, problems and prospects, s. 46—70. — Bernard, S., Some political and technical implications of disarmament, s. 71—90.

The Yale law journal. Vol. 64: 1955. No. 7. Rice, R. S., Judicial trends in gratuitous assignments to avoid federal income taxes, s. 991—1017. — No. 8. The expropriation act of 1954, s. 1164—1200.

Revue de droit international de sciences diplomatiques et politiques. 33 année: 1955. No. 3. Piotrowski, G., Les résolutions de l'Assemblée générale des Nations Unies et la portée du droit conventionnel, s. 211—42. — Pella, V. V., Le code des crimes contre la paix et la sécurité de l'humanité, s. 243—52.

Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale. 5 année: 1955. No. 20. De Jong, C. T., La préparation de l'attaque allemande sur la Hollande en 1940, s. 1—15. — Bopp, M.-J., L'enrôlement de force des alsaciens dans la Wehrmacht et la S. S., s. 33—42. — Calvet, H., La reddition inconditionnelle, idée Rooseveltienne, s. 43—49.

Revue française de science politique. Vol. 5: 1955. No. 3. Goguel, F., La revision constitutionnelle de 1954, s. 485—502. — Girardet, R., Notes sur l'esprit d'un fascisme français 1934—1939, s. 529—46. — Kayser, J., La presse de province sous la Troisième République, s. 547—71. — Morizet, J., Le régime parlementaire d'Allemagne occidentale après six ans d'application, s. 572—93.

Revue générale de droit international public. 59 année: 1955. No. 2. Sibert, M., Remarques et suggestions sur la protection des populations civiles contre les bombardements aériens, s. 177—92. — Perrin, G., L'organisation européenne pour la recherche nucléaire, s. 193—217. — Giraud, E., De l'intérêt des études relatives à une révision de la chartre des Nations Unies qui probablement n'aura pas lieu, s. 246—69.

Revue internationale des sciences administratives. 21 année: 1955. No. 2. Merikoski, V., Quelques tendances dans le développement du contrôle juridictionnel de l'administration, s. 215—30. — Bachelet, V., L'organisation administrative du Saint-Siège et de la Cité du Vatican, s. 231—74. — Stassinopoulos, M., Le 25me anniversaire du Conseil d'Etat Hellenique, s. 275—82. — Philip, D., L'administration publique suédoise et ses rapports avec l'administration sociale, s. 283—303.

Revue politique et parlementaire. 57 année: 1955. No. 651. Jouannet, G.-P., Les conditions d'une durable «Présence Française» au Maroc, s. 123—32. — Peeters,

P., La stratégie américaine. Une vue rétrospective, s. 160—78. — Fusilier, R., Le socialisme en Suède, s. 171—84. — No. 652. Giraud, E., Les causes de l'immobilisme, fléau de la démocratie française, s. 229—43. — Cocatre-Zilgien, A., Le contrôle juridictionnel de l'administration en France et en Angleterre, s. 244—51. — Schwamm, H., La coordination des transports européens, s. 265—80.

Internationales Jahrbuch der Politik. 1955. Nr. 3. Ghali, B. B., La conference de Bandoeng, s. 282—91. — Possony, S. T., The frontier of Western economic growth, s. 292—301. — Zemanik, K., Die österreichische Neutralität, s. 302—07. — Mathiopoulos, B. P., Die politischen Parteien Griechenlands, s. 308—14.

Historische Zeitschrift. Bd. 180: 1955. H. 1. Hartung, F., Der aufgeklärte Absolutismus, s. 15—42. — Dehio, L., Um den deutschen Militarismus, s. 43—64.

Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. Bd. III. H. 4. Kasuacich-Schmid, J., Das Gesetz der qualitativen Entwicklungsfolge im Gesellschaftsorganismus, s. 621—68. — Meisner, H. O., Der Reichskanzler Caprivi. Eine biographische Skizze, Anhang und Quellennachweise, s. 669—752.

Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. Jahrg. 3: 1955. H. 4. Bergstraesser, A., Deutsche Einheit, s. 335—44. — Roos, H., Die »Präventivkriegspläne« Pilsudskis von 1933, s. 344—63. — Körner, R., Kanadische Aussenpolitik, s. 388—408.

S.-O. L.

TILL REDAKTIONEN INSÄND LITTERATUR:

- BACK, PÅR-ERIK, Herzog und Landschaft. Akad. avh. Lund 1955.
- BJÖRNBERG, ARNE, FN under 10 år. Utrikespol. institutets broschyrserie. Sthlm 1955.
- ECKHOFF, TORSTEN, og GJESVIK, ØYSTEIN, Prisloven. Oslo 1955.
- EK, HILDING, Debatten om FN:s stadga. Utrikespol. institutets broschyrserie. Sthlm 1955.
- HORNBERG, ERIK, När riket sprängdes. Fälttågen i Finland och Västerbotten, 1808—1809. Norstedts, 1955.
- KÄRRE, BO, Saarfrågan. Utrikespol. Institutet. Sthlm 1955.
- LÄGERRÖTH, FREDRIK, Moderna författningar mot historisk bakgrund. Norstedts. Sthlm 1955.
- MÖLLER, PER, Indien och den asiatiska neutralismen. Utrikespol. institutet. Sthlm 1955.
- NADWORNÝ, MILTON J., Scientific Management and The Unions 1900—1932. Harvard University Press, 1955.
- RASCH, AAGE, Dansk, Toldpolitik 1760—1797. Aarhus 1955.
- SKOV, P., Common sense. Munksgaard. Kbhvn 1955.
- OSTERHOLM, GEORG, Förvaltnings-Sverige. Norrtälje 1955.
- Bergshantering. Berättelse för år 1954. Kommerskollegium. Sthlm 1955.
- Cartulaire de l'Abbaye cistercienne du Val-Dieu Academie royale. Brüssel 1955.
- Inventaire — des Guillemins de Liège (1317—1669). Brüssel 1955.
- Parliamentary affairs. Vol. VIII: 3. The Hansard Society. London 1955.
- Partis politiques et classes sociales en France. Utg. av M. Duverger. Paris 1955.
- Riksgäldskontoret. Budgetåret 1954/55. Årsbok. Sthlm 1955.
- Stadens räkenskaper och bokslut. Helsingfors stads statistik. Helsingfors 1955.
- Statistisk årsbok för Helsingfors stad. Helsingfors 1955.
- Undervisningsväsen. Utg. av Helsingfors stads statistiska kontor. Helsingfors 1955.
- Weltwirtschaftliches Archiv. H. 1. Bd 75. Hamburg 1955.

Fortlöpande nummer av följande tidskrifter:

- Allsvensk Samling, Balans, Bedriftsökonomen, Der Wähler, Diakonen, Ekonomisk Revy, Ekonomiska Samfundets tidskrift (Hfors), Finsk Tidskrift, Från departement och nämnder, Förvaltningsrättslig Tidskrift, Historisk Tidskrift, Internasjonal Politikk (Bergen), International Labour Review, Näringsfrihetsfrågor, Kommersiella Meddelanden, Landskommunernas Tidskrift, Medborgaren, Mercator (Hfors), Nationaløkonomisk Tidsskrift, Nordisk Försäkrings-tidskrift, Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, Nordisk Tidsskrift for international Ret (Kbhvn), Nya Argus, Political science quarterly, Skandinaviska Banken (Kvartalsskrift), Social Tidskrift (Hfors), Sociala Meddelanden (Sthlm), Social Tidsskrift (Kbhvn), Statistisk Månadsskrift (Sthlm), Statistisk Månadsskrift (Kbhvn), Statistisk Tidsskrift, Statsøkonomisk Tidsskrift (Oslo), Sunt Förnuft, Svensk Juristtidning, Svensk Tidskrift, Svenska Socialförbundets Tidskrift, Svenska Stadsförbundets Tidskrift, The American Political Science Review, The Department of State bulletin, Theoria, Tiden, Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund, Tidskrift utg. av Juridiska Föreningen i Finland, Tidsskrift för Rettsvitenskap, Tidsskrift for Udenrigspolitik (Kbhvn), Utrikespolitik, Weltwirtschaftliches Archiv, Vi, Økonomi og Politik, Nordisk Kontakt.

I *Fahlbeckska stiftelsens skriftserie* har utkommit såsom nr XLII:

EDVARD, THERMENTUS: Kontrasignationsinstitutet. Pris kr. 12.—

CURT WEIBULL

Händelser och utvecklingslinjer

Historiska studier

Enhetstanken i Norden, Sverige på 1000-talet,
När och hur Finland blev svenskt, Gustaf II Adolf, Wallensteins död,
Tåget över Bält, Bismarcks fall
10:50

T. S. ASHTON

Den industriella revolutionen 1760-1830

Övers. och bearbetning av prof. *Ernst Söderlund*. Med kartor
10:—

GLEERUPIS

Håkan Ohlssons Boktryckeri

MODERNA FÖRFATTNINGAR MOT HISTORISK BAKGRUND

Professor Fredrik Lagerroth framlägger här en bred översikt över praktiskt taget alla europeiska ståtsskick och därtill Förenta Staternas och Det brittiska samväldets. De gällande författningarna presenteras mot bakgrunden av den historiska utvecklingen från äldsta tid till våra dagar. I dessa historiska översikter ger författaren besked om de statsrättsliga system som spelat någon roll för författningarnas utveckling och visar hur den ena författningen påverkat den andra. Så viktiga maktfaktorer som de politiska partierna i respektive länder presenteras undan för undan i den ordning de bildats under historiens gång.

Pris kr. 38:—

NORSTEDTS